

ISSN 2311-2379 (Print)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

Серія «Економічна»

Випуск 103

BULLETIN

of V. N. Karazin Kharkiv National University

Economic Series

Issue 103

Засновано 1966 року

Харків – 2022

Вісник присвячений актуальним науковим та прикладним дослідженням в економіці, фінансах та менеджменті. Для науковців, викладачів, спеціалістів бізнес структур і державного управління, аспірантів і студентів економічних та інших спеціальностей.

Вісник є періодичним фаховим виданням категорії "Б" зі спеціальностей: 051 «Економіка», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» та 073 «Менеджмент» (наказ Міністерства освіти і науки України №409 від 17.03.2020 р.).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 19 від 26 грудня 2022р.)

Редакційна колегія:

Меркулова Т.В. – головний редактор, доктор екон. наук, проф., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Глуценко О.В. – відп. секретар, доктор екон. наук, проф., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Беренда С.В. – к.е.н., доц., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Біткова Т.В. – к.е.н., доц., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Гур'янова Л.С. – д.е.н., проф., ХНЕУ ім. С. Кузнеця (Харків, Україна);
Давидов О.І. – к.е.н., проф., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Даніч В.М. – д.е.н., проф., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Євтушенко В.А. – к.е.н., проф., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Захарченко П.В. – д.е.н., проф., БДПУ (Україна);
Кононова К.Ю. – д.е.н., проф., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Матвійчук А.В. – д.е.н., проф., ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана» (Київ, Україна);
Негрей М.В. – к.е.н., доц., НУБіП (Київ, Україна);
Пуртов В.Ф. – к.е.н., доц., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Соболев В.М. – д.е.н., проф., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Соколовська З.М. – д.е.н., проф., ОНПУ (Одеса, Україна);
Ставицький А.В. – д.е.н., проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);
Хмельков А.В. – кандидат наук з держ. управління, доц., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Шуба О.А. – к.геогр.н., доц., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Янцевич А.А. – д.фіз.-мат.н., проф., ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна);
Александр Січінава – д.е.н., проф., Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія);
Вікторія Вернон – к.е.н., доц., коледж Державного університету Нью-Йорка (Нью-Йорк, США)
Павел Староста – доктор наук, професор (факультет економіки та соціології), Лодзький Університет (Лодзь, Польща);
Тітомир О.С. – технічний секретар, ст. викладач, ХНУ імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна).
Адреса редколегії:
вул. Мירוносицька, 1, 61002, м. Харків, Україна
економічний факультет
Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна
Тел. (057) 707 51 94, (057) 706 13 96,
ec-science@karazin.ua
<http://periodicals.karazin.ua/economy/index>

Статті пройшли рецензування методом «double-blind».

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22516-12416ПП від 26.12.2016

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2022

The bulletin is devoted to current scientific and practical studies in economics, finance and management. For researchers, teachers, employees of business structures and public administration, postgraduate student and students of economic and other specialties.

The bulletin is a periodical specialized edition categorized as "B": 051 "Economy", 072 "Finance, Banking and Insurance" and 073 "Management" (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409, 3/17/2020).

Approved for publication by the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol No. 19 from 26.12.2022)

Editorial board:

Merkulova T.V. – Chief Editor, D.Sc. (Economics), Prof., V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine);
Hlushchenko O.V. – Executive Secretary, D.Sc. (Economics), Prof., V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine);
Berenda S.V. – Ph.D. (Economics), Assoc. Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Bitkova T.V. – Ph.D. (Economics), Assoc. Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Guryanova L.S. – D.Sc. (Economics), Prof., S. Kuznets KNUE (Kharkiv, Ukraine);
Davydov O.I. – Ph.D. (Economics), Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Danich V.M. – D.Sc. (Economics), Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Yevtushenko V.A. – Ph.D. (Economics), Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Zakharchenko P.V. – D.Sc. (Economics), Prof., BSPU (Ukraine);
Kononova K.Y. – D.Sc. (Economics), Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Matviichuk A.V. – D.Sc. (Economics), Prof., SHEI KNEU named after V. Hetman (Kyiv, Ukraine);
Nehrey M.V. – Ph.D. (Economics), Assoc. Prof., NUBiP (Kyiv, Ukraine);
Purtov V.F. – Ph.D. (Economics), Assoc. Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Sobolev V.M. – D.Sc. (Economics), Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Sokolovska Z. M. – D.Sc. (Economics), Prof., ONPU (Odessa, Ukraine);
Stavytskyy A.V. – D.Sc. (Economics), Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine);
Khmelkov A.V. – Ph.D. (Public Administration), Assoc. Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Shuba O.A. – Ph.D. (Geography), Assoc. Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Yantsevich A.A. – D.Sc. (Mathematics and Physics), Prof., V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine);
Alexander Sichinava – D.Sc. (Economics), Prof., Georgian Technical University (Tbilisi, Georgia)
Victoria Vernon – Ph.D. (Economics), Assoc. Prof., Empire State College of the State University of New York (New York, United States);
Pawel Starosta – Dr. hab., Prof. (Faculty of Economics and Sociology), University of Lodz (Lodz, Poland);
Titomyr O.S. – Technical Secretary, Senior Lecturer, V. N. Karazin KhNU (Kharkiv, Ukraine).
Address:
1 Mironosytskaya Str., Kharkiv, 61002, Ukraine
School of Economics
V. N. Karazin Kharkiv National University
Phone: (057) 707 51 94, (057) 706 13 96,
ec-science@karazin.ua
<http://periodicals.karazin.ua/economy/index>

Articles have been reviewed by double-blind method.

© V.N. Karazin Kharkiv National University, 2022

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

<i>Носова О.В.</i> Трансформація соціально-економічних та політичних цінностей в Україні до цінностей Європейського Союзу (англійською)	5
<i>Беззубко Б.І., Беззубко Ю.І.</i> Напрями підвищення ефективності здійснення міжнародної технічної допомоги в Україні	17
<i>Кім Т.І., Ільїн Г.О.</i> Тенденції поширення надмірної економічної нерівності в сучасному світі та перспективи її подолання	24
<i>Євтушенко В.А., Лісеній Є.В., Ву Зієу Лінь</i> Дослідження крос-культурного менеджменту діяльності підприємств на ринках Європи	33

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

<i>Костогриз В.Г., Жежерун Ю.В., Корсун І.М.</i> Банківський сектор України у просторі впливу VUCA–середовища на фінансову стабільність	41
<i>Дорошенко Н.О., Бакланова А.О.</i> Банківська система України за період воєнного стану: виклики і здобутки	48

МОДЕЛЮВАННЯ, ІМІТАЦІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ Й УПРАВЛІННІ

<i>Біткова Т.В., Кальницький Р.О.</i> Ринок клінічних досліджень: стан та перспективи, ІТ сегмент	57
<i>Даніч В.М., Русакова Д.А.</i> Багатофакторні економетричні моделі рівня життя населення	70

ПРИКЛАДНА ЕКОНОМІКА

<i>Бутко Н.В.</i> Екологізація виробництва як інноваційний напрям розвитку вітчизняних суб'єктів підприємництва	77
<i>Гнилянська О.В.</i> Переосмислення бізнес процесу через реінжиніринг (англійською).....	84
<i>Євтушенко Г.В., Тимохова Г.Б., Куриленко О.Є.</i> Аналіз форм реалізації концепції соціальної відповідальності бізнесу в умовах бойових дій в Україні	91
<i>Бобров В.Д.</i> Аналіз сучасного стану національних ринків мобільних ігор	97

СТУДЕНТСЬКІ СТУДІЇ

<i>Літвіна М.О.</i> Взаємозв'язок безробіття з показниками соціально-економічного розвитку	104
<i>Лісеній Є.В., Самойлова В.І.</i> Використання інструментів культури ділового спілкування під час проведення ділових переговорів	113
<i>Біловіцька Ю. А.</i> Цільові орієнтири розвитку державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні	119

CONTENT

INTERNATIONAL ECONOMICS

<i>Nosova O.</i> Transformation of the social-economic and political values in Ukraine to the European Union values	5
<i>Bezzubko B., Bezzubko Yu.</i> Directions for improving the effectiveness of international technical assistance in Ukraine	17
<i>Kim T., Ilin H.</i> Trends in the spread of excessive economic inequality in the modern world and prospects for overcoming it	24
<i>Yevtushenko V., Lisenyi E., Vu Zieu Lin</i> Research of cross-cultural management of business activities in European markets	33

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

<i>Kostohryz V., Zhezherun Y., Korsun I.</i> The banking sector of Ukraine in the space of influence of the VUCA environment on financial stability	41
<i>Doroshenko N., Baklanova A.</i> The banking system of Ukraine during the period of marital status: challenges and achievements	48

MODELLING, SIMULATION AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS AND MANAGEMENT

<i>Bitkova T., Kalnitsky R.</i> Clinical trials market: state and prospects, IT segment	57
<i>Danich V., Rusakova D.</i> Multifactor econometric models of the standard of living of the population	70

APPLIED ECONOMICS

<i>Butko N.</i> Ecologization of production as an innovative direction for the development of domestic business entities	77
<i>Hnylianska O.</i> Rethinking the business process through reengineering	84
<i>Evtushenko A., Tymohova H., Kurilenko O.</i> Analysis of forms of implementation of the concept of social responsibility of business in the conditions of combat actions in Ukraine	91
<i>Bobrov V.</i> Analysis of the current state of national mobile games markets	97

STUDIA STUDIOSUM

<i>Litvina M.</i> The interrelationship between unemployment and indicators of socio-economic development	104
<i>Lisenyi E., SamoiloVA V.</i> The use of tools of business communication culture during business negotiations..	113
<i>Bilovitska Y.</i> Target orientations of the development of state policy for the sustainable development of the "green" economy in Ukraine	119

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКАDOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-01](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-01)

УДК 330.101.2; 338.2

O. NOSOVA

D.Sc.(Economics), Professor,

Professor of the Department of Management, Marketing and Entrepreneurship

Professor European University Viadrina Frankfurt (Oder),

V.N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5638-6294>, e-mail: olqano59@gmail.com**TRANSFORMATION OF THE SOCIAL-ECONOMIC AND POLITICAL VALUES IN UKRAINE TO THE EUROPEAN UNION VALUES¹**

The article aims to analyze basic value approaches and define the main and decisive factors of values transformation. The research methods include descriptive analysis, institutional approach, and economic and statistical methods. The hypothesis of the study is to study how public perceptions have changed in extreme conditions (military conflict) towards European integration values. The broad scope of economic and sociological works reveals the necessity of a special analysis of the European integration and regional values adaptation in Ukraine and defines the problem for study, use, and dissemination of knowledge of the European Union values. The analysis of various value theories identifies the urgency and necessity of human behavior from the human value estimation study. We estimate how economic development depends on economic, political, and social values transformation and the overall indicators (market and democracy) reforms in Ukraine. We apply data from surveys to the comparing the population's attitude toward European values since Ukrainian independence. The designation of core values allows formulating a strategy and intensifying a more sustainable strategy of political and social-economic development.

Key words: **transformation, political and social-economic values, European Union values.**

JEL Classification: P48, P50, P51, P52.

Introduction. The paper aims to define the perception of Ukrainians toward European values in extreme conditions of military aggression.

People perceive values differently. The problem of values becomes relevant in our time when cultural traditions are devalued and forms of government in social change. After the collapse of the Soviet Union, two value vectors appeared in the post-Soviet space. One vector remains attached to Soviet values based on coercion and autarchic, despotic governance. Another, as in Ukraine, is gradually converging with European values, based on respect for basic human rights and democratic norms.

The path to a market economy shows the necessity of the solution of a variety of problems in all spheres. Economics, politics, science, and culture are the most significant spheres in the process of system transformation. Successful realization of economic reforms toward the market is closely connected with the process of democratization of society. Democratization of society, pluralism of opinions, and free access to information are positive achievements in the direction of the democratic transformation in Ukraine.

The basic reforms included privatization, free market setting, and institutional reforms. Privatization and economic openness have been fully and effectively achieved in Central European countries. Basic economic reforms have become the fundamental basis for the creation of science and the development of education in these countries. Integration into the world educational system and the use of all its achievements foster the growth and the rational use of the intellectual potential of these countries. European countries offer access to worldwide educational databases, world educational programs, new methods of education, new literature, etc. Foundation of international

© Nosova O., 2022

¹ The authors would like to express their gratitude to Professor Timm Beichelt at the European University Viadrina Frankfurt (Oder), Viadrina Institute for European Studies for his valuable comments of the draft version of this paper and his inspiration to further research study, and to Volkswagen Foundation for funding this research.

funds for education in East European countries, interchange of lecturers and students between the universities, work on joint educational projects and other forms of cooperation facilitate access to global cultural values.

Since its independence, Ukraine has pursued a policy aimed at developing and adapting European values, that were strongly supported by a large portion of the population, while also maintaining a system of regional, Ukrainian values. European values define the rule of law, democracy, freedom of speech, honesty/transparency, the desire to provide equal opportunities for all citizens, etc. Weatherill (1995) stresses that the EU requires its legal order, which comprises a range of legislative competencies, and political, and judicial institutions. It is coordinated with national law. The EU needs respect for fundamental rights and local diversity. This is an approach to the political economy designed not only to identify important patterns of similarity and difference across nations but also to elucidate the processes whereby national political economies change. Hall & Soskice (2001) propose an approach to the political economy designed not only to identify important patterns of similarity and difference across nations but also to elucidate the processes whereby national political economies change. This methodology anticipates an institutional change in all the developed democracies and provides a framework within which the import of those changes can be assessed. The interdisciplinary approach applies to working across boundaries of knowledge and creating new knowledge from various sources. The interaction between subject areas is in support of the constructivist paradigm which allows for new knowledge construction and a deeper understanding of ideas.

Ukrainian values determine personal well-being, such as health, success, family, and lack of stress, together with intellectual and personal development, and paternalistic values.

The evolution towards the balance between these two systems of norms has placed Ukraine on the front line of post-Soviet and Western spheres of influence. The conflict between post-soviet and European Union values precipitated the Russian annexation of Crimea and support of internal contradictions in Ukraine resulted in a full-scale military invasion in February 2022.

Analysis of recent studies and publications. The value term can be defined as the importance and worth of any good. The value theories estimate the monetary worth of any good or consider the importance of something to be valuable or beneficial. The behavior approach for value theory comprises multiple and functional values. They are based on the principles or standards of behavior and reflect diverse forms of reactions of people to economic, social, and political events. Sheth (1991) considers the consumer choice for buying goods and asserts that consumption values in a specific choice context can greatly enhance marketing efficiency. At the level of values, we also find a connection with the dominant style of thinking. The priority of a holistic, spatial, and figurative perception of the world – is an objective prerequisite for the dominance of collectivist values. The priority of the logical is an individualistic approach to thinking and understanding the world (Nosova & Lypov, 2022).

The application of the value theory (Schwartz, 1992) reflects theoretical questions about the value and goodness of all varieties of four higher-order values. The theory of basic human values (Schwartz, 1992) defines the following ten value types: self-direction, stimulation, hedonism, achievement, power, security, conformity-tradition, benevolence, universalism, and the four higher-order values, including self-enhancement, conservation, self-transcendence and openness to change. This approach explains human behavior from the human value estimation, where each individual differs in the degree to which they use them.

Universal values are the same value or worth for all, or almost all, people. Spheres of human value encompass morality, aesthetic preference, human traits, human endeavor, and social order. Empirically, Schwartz identified two motivational conflicts conservation versus openness to change and self-transcendence versus self-enhancement. Similarly, self-transcendence values (benevolence and universalism) focus on the other outcomes, that are incompatible with self-enhancement (Ponizovskiy et al, 2020).

The value system is a link between the common European civilization and its national and cultural components in the sense of the results between centrifugal and centripetal forces on the continent (Shkalina, 2020). Transition analyses changes in societal subsystems (e.g. energy, mobility, cities), focusing on social, technological, and institutional interactions. Transformation refers to large-scale changes in whole societies. In sociology, value theory is concerned with personal values which are popularly held by a community, and how those values might change under

particular conditions. Economic analysis emphasizes goods sought in a market and tends to use consumer's choices as evidence (revealed preference) that various products are of economic value. There is a distinction between economic and moral goods, where an economic good is whatever stimulates economic growth. Foster (2020) elaborated on the theory of instrumental value. He incorporated warranted criteria of judgment in inquiry and proposed "instrumental efficiency" as a definitive value principle.

The successful continuation of human experience necessarily includes solving problems, and resolving situations that infringe on the continuity of the social process, and therefore necessarily involves value. To assume that value theory need not be applied is to set up a paradox: to explain something without considering the determinants of that which you seek to explain (Foster, 2020, 36). A theory of property rights proposes private persons or groups control resources and allow themselves to exercise control over valuables (Alston et al, 1996).

The study of modern approaches includes a pragmatic constructivist approach for progressing study in International Relations (Peter M. Haas& Ernst B. Haas, 2002), conflict resolution (Fisher et al., 2000), and modernization theory.

Mumtaz Ahmad (2021) argues the basic tenets of the theories of international relations are the relationships between order and power. In this regard, his study directs understanding of the normative position of the main theories of international relations and defines a kind of relationship between values and power share in international relations. Chase Dunn & Grell Brisk (2019) assert that the modern world system is a self-contained entity based on a geographically differentiated division of labor and bound together by a world market. The authors follow the idea of the global system established on the stratified structure of inequality. This implied that the whole system was the proper unit of analysis, not national societies and that development and underdevelopment had been structured by global power relations for centuries. Cato (2006) stresses that state's citizens should have the right to make choices about the nature of the political and economic systems. Aziz et al (2022) assert that political institutions play a more important role compared to economic institutions.

Conflict resolution "involves transforming the relationship and situation such that solutions developed by the parties are sustainable and self-correcting in the long run". (Fisher et al., 2000, p. 179) Achieving such a resolution will require addressing the parties' basic human needs. Mechanisms for dealing with further differences must allow for meaningful involvement by all concerned parties. At the most general level, this suggests that societies must support equality and equity between groups (Fisher et al., 2000).

The appearance of conflicts can be decreased by the strategy that uses avoiding, defeating, compromising, accommodating, and collaborating. The application of the theory of conflictology indicates the rallying of the nation, and the deepening and aggravation of the conflict on both sides of the conflict, for example, Friedrich Glasl's model of conflict escalation. It should be noted the transformation of consciousness under the influence of the media (propaganda) between both conflicting sides. The conflict affects country's normal development. The conflict can increase corruption in the countries as they attempt to find gaps to overcome sanctions imposed by Western countries (Pereira et al, 2022). Dweck & Ehrlinger (2006) apply implicit theories (by teaching people an incremental view) and emphasize a clear reduction in people's tendency to label and stereotype, an increase in their sensitivity to progress and change, and an upswing in the desire to learn. Resolving destructive, violent conflicts is a complex and multi-level process, that required, conflict resolution, transformation, and management. communication, negotiation, and changing the focus from destruction to the construction of a peaceful society.

Modernization theory explains how changes in values (such as attitudes toward gender equality or religiosity) affect political sentiment and promote political and economic changes (Luijckx et al, 2020). Beichelt (2012) explores the levels of democracy in new EU member states and states that in some dimensions which form of the EU's trans and supra-national regulatory system affects the quality of democracy and existing relationships. Scheppele et al (2021) stress that judicial protection of EU values is a more reliable method for ensuring their realization than a political mechanism.

Much work to date focuses on the consequences of internal civil wars, and conflicts, however. How applicable outcomes from conflicts that, in some sense, are supported by at least some percentage of the population (Lukes, 2005) are to a setting where far is almost universally opposed is not clear. In such settings, it is possible, that war could precipitate major societal and even

institutional and organizational change, as well as strengthen states (Tilly, 1985). The precise form of these evolutions requires a more specific focus in the complex context of Ukraine. On the one hand, such an experience could solidify acceptance of norms, resulting in progress (Morris, 2014); on the other, more parochial developments that exclude other opinions or groups could risk further inflaming existing differences (Hoi and Bowles, 2007). Given the context in Ukraine, either outcome – and even both outcomes in different geographic and cultural spaces – seem possible.

The behavioral approach studies the influence of social, cognitive, and emotional factors on economic behavior, economic decision-making by individuals and institutions, and the consequences of this effect on market variables (Nosova, 2020). Legal forms of behavior are the subject of works discussing the organization theory of law. Legal and political institutions play a central role in the allocation of power within a society (Nosova, 2022).

Values assessment should account for the process of significant migration from Ukraine in the condition of military aggression. This suggests a need for consideration of voices (attitudes) within and outside of Ukraine, particularly as the attitudes and beliefs of those who leave may be different from those who remain. For example, those who remain might have greater incentives to select attitudes or beliefs that maintain peace than those who have left (Lebson, 2013). Amable B. (2003) approves that an alternative is a definition of a common theoretical framework for comparative analysis and applying it to the study of modern economies.

The broad scope of economic and sociological works reveals the necessity of a special analysis of the European integration and regional values adaptation in Ukraine and defines the problem for study, use, and dissemination of knowledge of the European Union values. The creation of institutions and systemic enforcement by the government at the national level of democracy, fundamental rights, and the Rule of Law of the European Union compliance ensure the formation of an optimal balance between European and regional values.

Statement of the objectives of the article. The checked hypothesis that Ukrainian's ideas about European values are coherent and consistent, depends on the region of residence, age, duration, and personal support for Ukraine's European Integration.

The sources of data are individual and household survey data from "How Ukrainians Perceive European Values" (2017), "Ukraine in World Values Survey 2020" (2020), "Are Ukrainian values closer to Russia or Europe?" (2022) and other international databases and indicators, such the Bertelsmann Stiftung's Transformation Index (BTI), the Democracy Barometer, World Bank database, Heritage Foundation, and national statistics.

Presentation of the basic material. The paper is built on a series of questions in the literature that asks how behaviors and attitudes respond to major external shocks in general and to war, in particular (e.g. Bauer et al., 2016), and on how public perceptions change in the face of escalating conflicts (Pereira et al, 2022). An interdisciplinary approach is applied, based on the evaluation of the public perception of various groups of the population to the European integration values who are in a state of aggression in Ukraine and the surveys' results in the period before it.

How Ukraine perceives European values is studied through the comparative analysis of the population's attitude to them since the country became independent in 1991. European values are enshrined in such EU legal documents as the Copenhagen criteria for EU membership, the Lisbon Treaty, the treaties implementing the EU, and the constitution.

European values regulated in these normative documents are the following:

- peace is seen as the absence of armed conflict and the resolution of conflicts between states, if they arise, peacefully, through negotiations;
- human rights are an integral part without which the state cannot exist; they are followed by all members of society, regardless of their field of activity;
- democracy through justice and equality for all;
- individual freedom – a necessary condition for the existence of society, reveals the highest spiritual essence of man and the value of life;
- legality – strict observance and observance of laws by all subjects of law;
- equality – equality of all citizens of society before the law and the court;
- tolerance – perception, and patience of subjects who differ in views and ideas;
- solidarity – social cohesion and unity of action, in the process of which certain goals are achieved;

- self-realization – the process of formation of personality through the realization of its purpose;
- respect for other cultures – respectful and tolerant attitude to "foreign" culture;
- a special kind of spiritual and practical activity based on faith in the sacred.

The European Union declares the fundamental EU values to be the ones "common to the Member States in a society in which pluralism, non-discrimination, tolerance, justice, solidarity and equality between women and men prevail". They are human dignity, freedom, democracy, equality, rule of law, and human rights. The Ukrainian values determine the values of personal well-being, such as health, success, prosperity, a happy family, and lack of stress, while intellectual and personal development, and paternalistic values.

To estimate the change in the perception by Ukrainian people of European values before and during the military aggression, we will compare the data from available surveys.

In May 2017 2.000 respondents aged 18–65 were face-to-face interviewed in the framework of the empirical survey "How Ukrainians perceive European values (2017)." As a part of an all-Ukrainian quantitative survey in 2017, respondents were asked to note which three European values are the most important to them personally. (Empirical Survey. Ed. Mattes Buhbe, 2017). At the same time, they had to answer which of the list of values, in their personal opinion, are the most important for the people of Ukraine and Europeans. It is worth noting that the study used a list of values developed under the international project "Eurobarometer", which is carried out under the auspices of the European Commission (table 1).

Table 1 – Comparison of Ukrainians and Europeans. Value Perception

	You Personally (%)	Ukrainians (%)	Europeans (%)
Religion, Freedom of Religion	13.5	16.9	8.6
Rule of Law	17.2	22.7	35.7
Democracy	17.7	32.3	41.4
Peace	51.3	64.9	26.6
Personal Freedom	33.1	21.9	22.9
Equality	10.9	12.5	10.9
Self Realizations	30.5	10.2	14.8
Solidarity, Support of Neighbor	10.7	11.5	8.9
Tolerance	13.5	9.9	11.5
Respect for other Cultures	4.4	5.7	11.2
The Value of Human Life	40.1	29.9	22.1

Source: Constructed on the data of empirical survey "How Ukrainians perceive European values." Ed. Mattes Buhbe, 2017.

The survey assessment demonstrates that the value perceptions of the rule of law, democracy, self-realization, tolerance, and respect for other cultures received lower scores in Ukraine compared to European scores. The rule of law is considered an important factor for successful reform realization. The low score depicts that the state suffers from corruption, political interference, lack of transparency, and ineffectiveness in the administration of justice.

Korostelina (2013) explains this tendency through the incorporation of the Soviet concept of power into a national identity. The process of national identity formation has been provided with the Soviet perception of power, because of the absence of a new ideology, a lack of critical assessment of the Soviet past, an absence of the vision of the outcome, an embryonic culture of democracy, and preservation of the Soviet meaning of power. This is an explanation of the Ukrainian's values as tolerant, patient people, who value personal and family wellbeing above all, historically live their own life, and do not trust a government, but subsume to its power. Estimation results in democracy, self-realization, tolerance, and respect for other cultures prove the hypothesis that Ukrainians' ideas about European values are fragmentary and contradictory, although Ukrainians largely share the basic values of European institutions.

The survey results confirm the hypothesis that those Ukrainian citizens who have positive attitude towards European integration are more likely to have more coherent and consistent ideas about European values than those who are skeptical about European integration. The concept of introducing new laws ensures positive aspects of cooperation with the European Union.

The most important life values of Ukrainians were discovered in the research of Razumkov Center "The main principles and ways of forming a common identity of Ukrainian citizens". Among them the following values and principles were mentioned most often: health – 58.4%, a happy family life – 40.9, and financially secure life – 39.3 %, life wisdom – 24%, interesting work – 21%, active life – 19 % (Nafus, 2018). The concept of paternalism is incorporated into Ukrainian national identity through political, social, and economic discourse. It occurs in the double reality of power with the gap between the official narratives of power and a real life

Ukrainians are referred to as the people who justify the system as legitimate and just for many reasons: by historic habit and deemed moral obligations, by self-interests and/or a fear of sanctions, by identification with the ruler, by zones of indifference, by lack of will and self-confidence, by a desire to support a strong leader based on ambiguous intolerance, hierarchy – reinforcing ideologies, and a general tolerance of injustice. The majority of people considered that the adoption of such laws which is highly progressive for Ukraine, inevitably changes the country beyond recognition, and transforms it into a thriving country, free of prejudice and discrimination.

Further assessment of Ukrainian values provides the data analysis of the survey "Ukraine in the World Values Survey" (2020). The theory justifies the relationship within society and the personal motivation for the application of the four higher-order values. They include openness to change, self-enhancement, self-transcendence, and conservation. Ukrainian values can be analyzed based on Schwartz, an Israel researcher who developed and studied Ukrainian values and compared them with European ones. Conventionally, all these values can be combined into 10 groups of values: power – control or domination over people and resources; achievement – personal success that meets social standards; hedonism – personal pleasure; stimulation of life, full of thrills, novelty, and complex tasks; independence – independence in decision-making; universalism – high appreciation and protection of the welfare of all people; benevolence – increasing the well-being of people with whom a person often communicates; tradition – respect and acceptance of customs and ideas that come from traditional culture and religion; conformity – avoiding actions that could upset other people, cause harm or violate social requirements and norms; security – security, harmony, and stability of society.

Political values comprise liberalism, patriotism, protection of national and ethnic identity, horizontal social hierarchy, and humanitarian dominance. Economic values include efficiency, speed, reliability, ease of use, flexibility, status, aesthetic appeal, motion, and cost.

Economic value assessment is based on the data of ratings of international organizations to determine the ease of doing business and to define how the regulatory environment is conducive to business operation and stronger protections of property rights. In the World Bank's Doing Business ranking 2020, In 2019 Ukraine was ranked 71 "Doing Business" score. The indicator of dealing with construction permits is ranked 20. The score for getting credit is 37. The parameter of protecting minority investors gets a score of 45 (Doing Business, 2020). The following indicators have received the lowest scores compared to others and need further economic reforms toward the creation of attractive business environment. Basic values are assessed in the following indicators comparing freedom to equality, two-thirds of the respondents choose freedom – 63.7. Comparison freedom to equality, two-thirds choose security – 65.9%.

The question "How proud are you to be a citizen of Ukraine?": 47.5% are "quite proud" and 34.7% are "very proud" (82.2% total) of being citizens of Ukraine in 2020 vs. 41.0% and 26.0%, respectively (67.0% total), who had the same opinion in 2011. Economic values determine personal attitude to work, ensure well-being, perception of the welfare system, income difference, distribution of property, and social protection system. The estimation results confirm the high level of paternalistic attitude in society that slowly decreasing (See table 2).

Define the opinion that the government should take more responsibility to ensure that everyone is provided for. This confirms that Ukrainians follow a paternalistic model of behavior and rely on government institutions. The proportion of Ukrainians who are ready to defend their country has grown. In 2020 56.9% answered yes, 25.5% answered no, and 17.6% found it difficult to say or gave no answer; in 2011 the respective numbers were 40.3%, 29.8%, and 29.9%. The share of people

signing petitions and attending peaceful demonstrations slightly rises. These data demonstrate that Ukrainians were not actively involved in political actions and social activism.

Table 2 – Values Assessment Analysis in Ukraine

№	The Question	Answers Yes in 2011	Answers Yes in 2020
1	How proud are you to be a citizen of Ukraine?	67.0	82.2
2	Are you ready to defend your country?	40.3	56.9
	Define the opinion that the government should take more responsibility to ensure that everyone is provided for.	12	49.4
3	The importance of maintaining order in the nation and protecting freedom of speech?	42.7	40.5
4	Are you tolerant of homosexuality?	79.4	75.2
5	Civic activity, and in particular the use of petitions?	13.5	9.0
6	The idea is that most people can be trusted.	23.1	30.1
7	The trust in the Armed Forces of Ukraine.	58.7	75.2
	The trust in the religious organizations.	59.4	53.0
8	The level of happiness and well-being.	68.0	78.3
9	The importance of God in the life of Ukrainians.	64.0	56.3
10	Self-evaluations of health and feeling safe.	69.0	73.8
11	The feeling of being unsafe at home in the previous twelve months.	37.0	45.4
12	Financial situation.	48.0	38.9
13	Importance to live in a democratic country.	74.1	79.2
14	Trust in elections.	30.0	54.4
15	Trust in voting in municipal elections.	61.0	50.8

Source: Constructed on the data of empirical survey "World Values Survey." Wave 6. (2010-2014), "Ukraine in World Values Survey 2020."

The importance of maintaining order in the nation and protecting freedom of speech did not change much: 40.5% in 2020 vs. 42.7% in 2011 and 4.1% in 2020 vs. 3.0% in 2011, respectively. The attitude toward homosexuality became marginally more tolerant but remains one of the least tolerant compared to EU countries: 75.2% in 2020 vs. 79.4% in 2011 said that homosexuality cannot be justified. Civic activity, and in particular the use of petitions, expanded, but it remains one of the lowest compared to EU countries: 9% "took part" and 11% "could take part" in signing petitions in 2011 vs. 13.5% and 38.5%, respectively, in 2020. The idea that most people can be trusted increased, and is supported by 30.1% in 2020 vs. 23.1% in 2011. These figures seem to characterize that Ukrainian civic society has developed previously. The trust in the Armed Forces of Ukraine increased significantly from 58.7 % in 2011 to 75.2% in 2020 compared to the religious organizations relatively declined from 75.2% to 72.6 %. The level of happiness increased from 68% to 78.3% in the same period (the sum of "quite happy" and "very happy") in 2020. 35.2 % consider themselves the lower middle class, another third, and 13.3 % relate themselves to the upper middle class, third – members of the working class, and 15.1 % – lower class in 2020. The importance of God in the life of Ukrainians decreased from 64.0% to 56.3% (answers ranged from 7 to 10 on a 10-point scale of importance). Compared to EU countries, this level remains quite high. In 2020 self-evaluations of

health and feeling safe increased: 73.8% in 2020 vs. 69% in 2011 never felt unsafe at home in the previous twelve months, and 45.4% in 2020 vs. 37% in 2011 describe their health as good. The proportion of those who are dissatisfied with their financial situation decreased from 48% to 38.9%. People deem it slightly more important to live in a democratic country in 2020 than in 2011: 79.2% vs. 74.1%; this indicator is lower than in many European countries. Trust in elections increased from 30% to 54.4% in these years, but voting in municipal elections decreased: the answer “I always vote” was given by 50.8% in 2020 vs. 61.0% in 2011. The results of “Ukraine in World Values Survey 2020” show that the observed changes in this research – increased civic activity, a better quality of life, and less paternalism (at least not as absolute results but as general trends) – can be interpreted as truly positive shifts toward values that, according to the methodology of the World Values Survey, are obtained in successful and developed countries. To find out to what extent Ukraine is more likely to reflect Russian values than the values of its largest European neighbour Poland we use the most recent data from the survey “Are Ukrainian values closer to Russia or to Europe (Reeskens, 2022). The author applies the methodology of Samuel Huntington who claims that political conflict will increasingly run along the dividing lines of civilizations.

The assessment of satisfaction with the political system demonstrates that Ukrainians (8.25) are closer to European attitudes of Poland (9.1) and the Netherlands (8.8) compared to Russia (7.3). (See Figure 1). Satisfaction with the functioning of the political system in selected European countries – Ukraine receives 3.7 scores compared to Russia – 5.4, which reveals the question of reforms discrepancy and low satisfaction of people within the country. This result could be confirmed by the data from the fifth wave of the European Value Survey. In total, almost 89 % of the citizens of 37 countries covered by the survey indicate a democratic system as a desirable system of governance (Luijckx et al, 2022). Estimation of trust in the European Union in selected European countries proves that Ukraine (2.4 on a scale of 1-4) and Poland (2.4), where Russia (1.8) is behind these countries. The comparison data of tolerance depicts, that there are no significant differences in self-expression values, in particular views on homosexuality, in Ukraine – 2.6, in Russia, and in Belarus – 2.5. The tolerance to homosexuality is high in the Netherlands (8.6 on a scale of 1-10), and in Poland – 4.0. Reported closeness to Europe in selected European countries identifies the better position of Ukraine (2.1 on a scale of 1-4) compared to Russia (1.8) with regard to the extent to which people feel connected to Europe. However, in Poland (2.9) and the Netherlands (2.6), the connection is even higher. (See Figure 2)

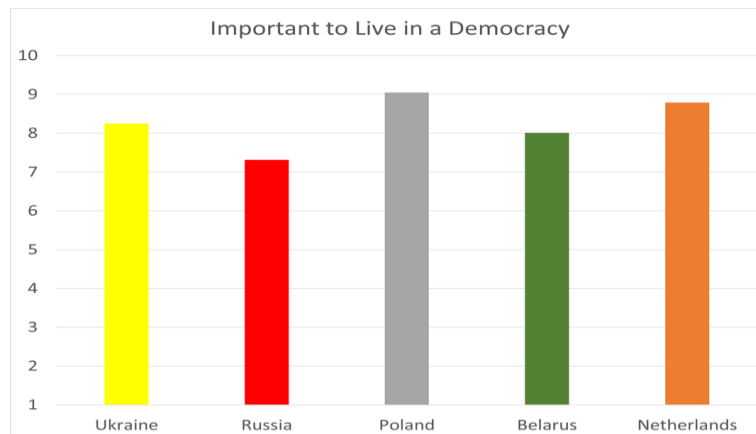

Fig. 1. Importance of Living in Democracy (scale 1-10)

Source: Reeskens, T. *Are Ukrainian values closer to Russia or to Europe? 2022.*

An evaluation of the results of the estimations of the analyzed surveys indicates that they are based on specific data samples and reflect a particular focus of research problems. Lack of data samples in some surveys, the predominance of the specific groups of questions for defined groups of people, the absence of similar questions, and the application of diverse research methodology impede the application of comparative analysis for investigation and comparison of their results.

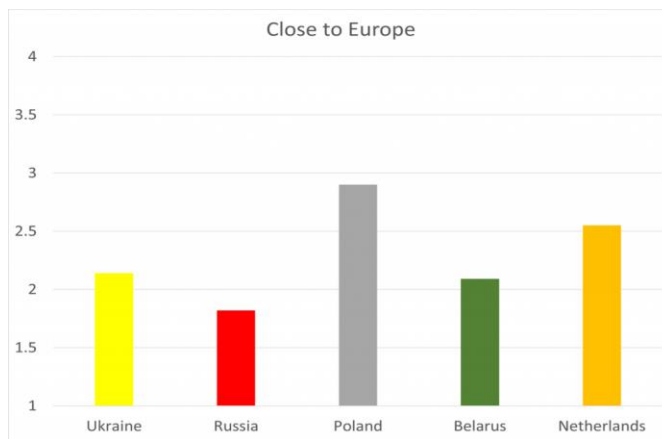

Fig. 2. Reported Closeness in selected European countries

Source: Reeskens, T. *Are Ukrainian values closer to Russia or to Europe? 2022.*

Conclusions. The research proves the existence of cultural similarities and differences between the European Union and Ukraine. The survey estimations were conducted on different groups of respondents. The usage of a variety of survey methods makes it impossible to compare the estimation results. A comparison of the survey assessments determines the following European values, which require adaptation in Ukraine: reported importance of democracy, satisfaction with the political system, reported 'closeness to Europe', and tolerance towards homosexuality. The latest assessment in Ukraine demonstrates that some Ukrainians consider that the state should provide a special policy for European values implementation.

REFERENCES

1. Alston, L. J., Eggertsson, T., North, D.C. (1996). *Empirical Studies in Institutional Change*. Lee J. Alston, Thrainn Eggertsson, Douglass C. North (Eds.). Cambridge University Press.
2. Amable, B. (2003). *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford University Press.
3. Aziz, N., Chowdhury, M., Cooray, A. (2022). Why do People from Wealthy Countries Migrate? *European Journal of Political Economy*. Vol. 73.
4. Cato, M.S. (2006). *Market, Schmarket. Building the Post-Capitalist Economy*. New Clarion Press.
5. Chase Dunn, Grell Brisk, M. (2019). *World System Theory*. 26 November. Retrieved from <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0272.xml#obo-9780199743292-0272-div1-0002>.
6. *Doing Business 2020*. (2020). International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank.
7. Dweck, C.S., Ehrlinger, J. (2006). *Implicit Theories and Conflict Resolution*. in M. Deutsch, P. Coleman, & E. Marcus (Eds.). *The Handbook of Conflict Resolution*, 2. San Francisco: Jossey-Bass.
8. Fisher S, Abdi D, Ludin, J., Smith, R., Williams, S. (2000). *Working with Conflict: Skills and Strategies for Action*. London: Zed.
9. Foster, J.F. (2020). *Value Theory and Economic Progress: The Institutional Economics*. Springer. Dordrecht. doi: <https://doi.org/10.1007/978-94-011-3998-4>.
10. Hall, P.A. & Soskice, D. (2001) *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Peter A. Hall & David Soskise (Eds.). Oxford University Press Inc., New York.
11. *How Ukrainians Perceive European Values. Main Results of an Empirical Survey*. (2017). Ed. Mattes Buhbe.
12. Korostelina, K.V. (2013). Identity and power in Ukraine. *Journal of Eurasian Studies*, 4, 34-46.
13. Lebson, M. (2013). Why refugees rebel: Towards a comprehensive theory of refugee militarization. *International Migration*, 51(5), 133-148.

14. Lukes, S. (2005). Power and the Battle for Hearts and Minds. *Millennium*, 33(3), 477-493.
15. Luijckx, R., Reeskens, T., Sieben, I. (Eds.).(2022). Reflection on European Values: Honouring Loek Halman's Contribution to the European Values Study". Tilburg. Open Press TiU.
16. Morris, I. (2014). War! What Is It Good For? Conflict and the Progress of Civilization from Primates to Robots. Macmillan.
17. Mumtaz Ahmad, S. (2021). Theories of International Relations: Role of Values and Power. IUP Journal of International Relations; Hyderabad, Bd.15. Ausg.2:7-19. Retrieved from <https://www.proquest.com/scholarly-journals/theories-international-relations-role-values/docview/2554403933/se-2?accountid=10776>
18. Nafus, I. (2018). System of Values as a Basis for Social Capital Formation. XXI. № 1. Retrieved from <http://www.intellect21.nuft.org.ua/index.php/en/issue-1-2018>.
19. Nosova, O. (2020). Transformation Shifts in Economy: Basic Approaches. *Eurasian Journal of Higher Education*, 1(1). doi: <https://doi.org/10.31039/ejohe.202.1.25>.
20. Nosova, O. (2022). Transformational Change: Challenges and Development Prospects. The Case of Ukraine." *Social Entrepreneurship Review*, 1. URL: <https://ser.uek.krakow.pl/index.php/ser/article/view/79/73>.
21. Nosova, O., Lypov, V. (2022). Cultural Values in the Formation of Economic Relations. *London Journal of Social Sciences*, 2(4). doi: <https://doi.org/10.31039/ljss.2022.4.86>.
22. Pereira, P., Zhao, W., Symochko, L., Inacio, M., Bogunovic, I., Barcelo, D. (2022). The Russian-Ukrainian Armed Conflict Impact Will Push Back the Sustainable Development Goals. *Geography and Sustainability*. doi: <http://doi.org/10.1016/j.geosus.2022.09.003>.
23. Ponizovskiy, V., Ardag, M., Grigoryan, L., Boyd, R., Dobewall, H. (2020). Development and Validation of the Personal Values Dictionary: A Theory Driven Tool for Investigating References to Basic Human Values in Text. *European Journal of Personality*, 34, 885-902.
24. Reeskens, T. (2022). Are Ukrainian values closer to Russia or to Europe? Retrieved from <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/03/04/are-ukrainian-values-closer-to-russia-or-to-europe/>.
25. Sheth, J. (1991). Why We Buy What We Buy: A Theory of Consumption Values. March. Retrieved from <https://www.jagsheth.com/consumer-behavior/why-we-buy-what-we-buy-a-theory-of-consumption-values/>.
26. Shkalina, G. (2020). European Values: the History of Formation. *Vestnik of the Mari State University. Chapter "History. Law"*, 6(1), 69-79. (in Russian)
27. Tilly, C. (1985). War Making and State Making as Organized Crime. Chap 5 in *Bringing the State Back In*, edited by Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skocpol. Cambridge University Press.
28. Ukraine in World Values Survey. Resume of the Analytical Report. (2020). NGO Ukrainian Centre for European Policy. Kyiv.
29. Weatherill, S. (1995). Law and Values in the European Union. Clarendon Law Series.
30. World Values Survey. Wave 6. (2010-2014). 2020. Retrieved from <https://www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/WVS>.

The article was received by the editors 17.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alston L, J., Eggertsson T., North D.C. Empirical Studies in Institutional Change. Lee J. Alston, Thrainn Eggertsson, Douglass C. North (Eds.). Cambridge University Press, 1996.
2. Amable B. The Diversity of Modern Capitalism. Oxford University Press, 2003.
3. Aziz N., Chowdhury M., Cooray A. Why do People from Wealthy Countries Migrate? *European Journal of Political Economy*. 2022. Vol. 73.
4. Cato M.S. Market, Schmarket. Building the Post-Capitalist Economy. New Clarion Press, 2006.
5. Chase Dunn, Grell Brisk M. World System Theory. 26 November 2019. URL: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199743292/obo-9780199743292-0272.xml#obo-9780199743292-0272-div1-0002>.

6. Doing Business 2020. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank, 2020.
7. Dweck, C.S., Ehrlinger J. Implicit Theories and Conflict Resolution. in M. Deutsch, P. Coleman, & E. Marcus (Eds.). *The Handbook of Conflict Resolution*. 2006. Vol.2. San Francisco: Jossey-Bass.
8. Fisher S., Abdi D., Ludin J., Smith R., Williams S. *Working with Conflict: Skills and Strategies for Action*. London: Zed, 2000.
9. Foster J.F. *Value Theory and Economic Progress: The Institutional Economics*. Springer. Dordrecht. 2020. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-011-3998-4>.
10. Hall P.A. & Soskice D. *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Peter A. Hall & David Soskise (Eds.). Oxford University Press Inc., New York, 2001.
11. *How Ukrainians Perceive European Values. Main Results of an Empirical Survey*. Ed. Mattes Buhbe, 2017.
12. Korostelina K.V. Identity and power in Ukraine. *Journal of Eurasian Studies*. 2013. Vol. 4. P. 34-46.
13. Lebson M. Why refugees rebel: Towards a comprehensive theory of refugee militarization. *International Migration*. 2013. Vol.51(5). P. 133-148.
14. Lukes S. Power and the Battle for Hearts and Minds. *Millennium*. 2005. Vol.33(3). P. 477-493.
15. Luijckx, R., Reeskens, T., Sieben, I. (Edts.). *Reflection on European Values: Honouring Loek Halman's Contribution to the European Values Study*". Tilburg. Open Press TiU, 2022.
16. Morris I. *War! What Is It Good For? Conflict and the Progress of Civilization from Primates to Robots*. Macmillan, 2014.
17. Mumtaz Ahmad S. Theories of International Relations: Role of Values and Power. *IUP Journal of International Relations*; Hyderabad, Bd.15. Ausg.2 2021. P. 7-19. URL: <https://www.proquest.com/scholarly-journals/theories-international-relations-role-values/docview/2554403933/se-2?accountid=10776>.
18. Nafus I. System of Values as a Basis for Social Capital Formation. XXI. 2018. № 1. URL: <http://www.intellect21.nuft.org.ua/index.php/en/issue-1-2018>.
19. Nosova O. Transformation Shifts in Economy: Basic Approaches. *Eurasian Journal of Higher Education*. 2020. Volume 1, Number: 1. DOI: <https://doi.org/10.31039/ejoh.202.1.25>.
20. Nosova O. Transformational Change: Challenges and Development Prospects. The Case of Ukraine." *Social Entrepreneurship Review*. 2022. No.1. URL: <https://ser.uek.krakow.pl/index.php/ser/article/view/79/73>.
21. Nosova O., Lypov V. (2022). Cultural Values in the Formation of Economic Relations. *London Journal of Social Sciences*. 2022. Volume: 2, Number: 4. DOI: <https://doi.org/10.31039/ljss.2022.4.86>.
22. Pereira P., Zhao W., Symochko L., Inacio M., Bogunovic I., Barcelo D. The Russian-Ukrainian Armed Conflict Impact Will Push Back the Sustainable Development Goals. *Geography and Sustainability*. 2022. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.geosus.2022.09.003>.
23. Ponizovskiy V., Ardag M., Grigoryan L., Boyd R., Dobewall, H. Development and Validation of the Personal Values Dictionary: A Theory Driven Tool for Investigating References to Basic Human Values in Text. *European Journal of Personality*. 2020. Vol. 34. P. 885-902.
24. Reeskens T. Are Ukrainian values closer to Russia or to Europe? 2022. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2022/03/04/are-ukrainian-values-closer-to-russia-or-to-europe/>
25. Sheth, J. (1991): *Why We Buy What We Buy: A Theory of Consumption Values*. March 1991. URL: <https://www.jagsheth.com/consumer-behavior/why-we-buy-what-we-buy-a-theory-of-consumption-values/>.
26. Шкалина Г.Е. (2020). Европейские ценности: история формирования. *Вестник Марийского государственного университета*. Раздел «История. Право». Том. 6. № 1. С. 69-79.
27. Tilly C. War Making and State Making as Organized Crime. Chap 5 in *Bringing the State Back In*, edited by Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skocpol. Cambridge University Press, 1985.
28. *Ukraine in World Values Survey. Resume of the Analytical Report*. NGO Ukrainian Centre for European Policy. Kyiv, 2020.
29. Weatherill S. *Law and Values in the European Union*. Clarendon Law Series, 1995.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

О. В. НОСОВА, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва, професор Європейського університету Віадрина у Франкфурті-на-Одері, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5638-6294>, e-mail: olqano59@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ ДО ЦІННОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Метою статті є аналіз основних ціннісних підходів та визначення головних і вирішальних чинників ціннісної трансформації. Методи дослідження включають описовий аналіз, інституційний підхід, економіко-статистичні методи. Гіпотеза дослідження полягає у дослідженні того, як суспільне сприйняття змінилося в екстремальних умовах (військовий конфлікт) щодо євроінтеграційних цінностей. Широкий обсяг економічних та соціологічних праць розкриває необхідність спеціального аналізу європейської інтеграції та адаптації регіональних цінностей в Україні та визначає проблему вивчення, використання та поширення знань про цінності Європейського Союзу. Аналіз різних теорій цінностей детермінує актуальність і необхідність вивчення людської поведінки з дослідженням оцінки людських цінностей. Ми оцінюємо залежність економічного розвитку від трансформації економічних, політичних і соціальних цінностей і загальних показників (ринкових і демократичних) реформ в Україні. Ми використовуємо дані опитувань для порівняння ставлення населення до європейських цінностей за часів незалежності України. Визначення основних цінностей дозволяє сформулювати стратегію та активізувати більш сталу стратегію політичного та соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: **трансформація, політичні та соціально-економічні цінності, цінності Європейського Союзу.**

JEL Classification: P48, P50, P51, P52.

Як цитувати: Носова О.В. (2022). Transformation of the social-economic and political values in Ukraine to the European Union values. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 5-16. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-01>. (Англійською)

In cites: Nosova O. (2022). Transformation of the social-economic and political values in Ukraine to the European Union values. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 5-16. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-01>.

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-02](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-02)
УДК 334:339.9

Б. І. БЕЗЗУБКО

кандидат наук з державного управління, доцент
доцент кафедри менеджменту
Донбаська національна академія будівництва і архітектури
вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2487-1316>, e-mail: okbuzzeb@gmail.com

Ю. І. БЕЗЗУБКО

магістр економіки, молодший технічний фахівець
Німецьке товариство міжнародного співробітництва
вул. Бульварно-Кудрявська 24, м. Київ, 01601, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2389-218X>, e-mail: bezzubkojulia1998@gmail.com

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Міжнародна технічна допомога (МТД) набуває все більшої значимості в міжнародній економіці, стає невід'ємним елементом міжнародної економічної системи, істотним чинником впливу на її розвиток. У статті визначені чинники, що впливають на ефективність міжнародної технічної допомоги. До зовнішніх чинників впливу відносяться: достатність обсягу та терміновість надання допомоги; підвищення прозорості та поінформованості щодо програм допомоги; здійснення країнами -донорами спільної аналітичної роботи; підвищення обсягів допомоги, що надається з використанням програмних підходів (планування, бюджетування, імплементації), які існують в Україні. До внутрішніх чинників впливу відносяться: наявність стратегії міжнародної технічної допомоги як частини національної стратегії розвитку; здійснення модернізації системи державного управління МТД; удосконалення нормативно-правової бази; активне залучення громадянського суспільства до планування, здійснення, моніторингу і контролю МТД; покращення системи моніторингу, контролю та оцінки результатів здійснення проектів МТД. Встановлено, що основними умовами підвищення ефективності МТД є: запровадження нових інструментів для оцінки впливу МТД на соціально-економічні процеси, які відбуваються в країні; зміни у методології і методиках здійснення проектів та програм МТД відповідно до потреб та обмежень реципієнта; розвиток потенціалу одержувачів допомоги; прозорість і підзвітність в управлінні; міжвідомче та державно-приватне співробітництво та партнерство. Підвищенню ефективності надання МТД буде сприяти: перехід до здійснення спільного фінансування вирішення актуальних проблем як донорами та реципієнтами; підвищення рівня відповідальності реципієнтів за використання отриманих ресурсів МТД; постійний зв'язок між донорами і реципієнтами допомоги; наявність висококваліфікованих фахівців; постійна співпраця з органами державної влади в країні.

Ключові слова: **міжнародна технічна допомога, соціально-економічний розвиток, ефективність.**
JEL Classification: O1, F5, F6.

Постановка проблеми. Міжнародна технічна допомога (МТД) набуває все більшої значимості в міжнародній економіці. МТД стає невід'ємним елементом міжнародної економічної системи, істотним чинником впливу на її розвиток. Постійно підвищується внесок МТД у розв'язання найактуальніших глобальних, регіональних, міжнародних та національних проблем розвитку країн. У той же час з'являється ряд проблем, який пов'язаний із наданням та здійсненням самої МТД. Насамперед, це стосується недостатньої ефективності використання міжнародної технічної допомоги. Все це викликає необхідність розробки рекомендацій щодо розробки напрямів підвищення ефективності здійснення міжнародної технічної допомоги в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Серед дослідників міжнародної технічної допомоги слід визначити роботи зарубіжних науковців (Carl et al., 2019; Hoeffler, 2002) та інших, які аналізували проблеми МТД на глобальному та регіональних рівнях. Різноманітні теоретичні і практичні аспекти надання МТД в Україні досліджувалися у працях українських науковців

(Куліш, 2016; Макота, 2016; Руденко & Куцевол, 2020). Ряд вчених (Антонюк та ін., 2019) підкреслюють суперечливу роль МТД у розвитку країни.

Увага науковців і практиків до проблематики МТД в Україні значно зросла через значне збільшення розмірів всіх видів міжнародної допомоги після 24.02.2022 р. Втрати матеріальних і людських ресурсів, руйнування критичної інфраструктури, необхідність подолання екологічних, гуманітарних наслідків військової агресії викликають потребу у подальшому здійсненні досліджень, які спрямовані на підвищення ефективності використання всіх видів допомоги, скоординованості її напрямів.

У 2022 році опубліковано змістовний звіт (Enabling, 2022), який містить дані щодо міжнародної гуманітарної допомоги Україні станом на 20.05.2022 р. Звіт складено на основі проведених інтерв'ю з 60 представниками національних і міжнародних груп, урядів-донорів, які надають МТД. У звіті зазначається необхідність зосередження уваги на те, як найкраще доповнити та заповнити прогалини у підтримці уряду, зусиль громадянського суспільства та волонтерів.

Автори звіту (Enabling, 2022) визначили наявність проблем, як міжнародних, так і національних, які заважають здійсненню ефективної допомоги. Серед актуальних проблем були охарактеризовані:

- операційні проблеми, які пов'язані із набором персоналу та труднощами з готівковою допомогою; переважанню національних організацій;
- нездатністю узгодити цілі та критерії між різними учасниками процесів надання та отримання допомоги;
- проблеми управління ризиками при наданні МТД;
- існування негнучких режимів дотримання вимог, що є контрпродуктивним для швидкого реагування на виклики, які пов'язані із військовими діями.

У 2022 р. Кабінетом Міністрів були внесені зміни до «Порядку залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги (МТД)» (Порядок, 2002), які стосувалися: підготовки щорічних звітів за новими формами про стан здійснення МТД, результати роботи над проектами; посилення підзвітності реципієнтів та бенефіціарів щодо використання МТД шляхом обов'язкового оприлюднення інформації про них; удосконалення процедури залучення та державної реєстрації проектів МТД.

Разом із тим, слід зазначити, що окремі питання надання і здійснення МТД освітлені недостатньо через відсутність системного підходу до розгляду теорії і практики даного явища як елементу міжнародної економіки.

Мета та завдання. Метою дослідження є розробка напрямів підвищення ефективності здійснення міжнародної технічної допомоги в Україні. До основних завдань дослідження, які представлені у статті слід віднести наступні: - встановлення чинників, що впливають на ефективність міжнародної технічної допомоги; - характеристика підходів і методів щодо розрахунків ефективності МТД; - оцінка існуючої системи управління МТД в Україні.

Основні результати дослідження. Істотною проблемою при здійсненні аналізу використання МТД в Україні є складність оцінювання реального впливу проектів допомоги на соціально-економічні зміни, перетворення в суспільстві, підвищення якості життя і т.п. Встановлено, що на ефективність міжнародної технічної допомоги діє ряд чинників (рис. 1).

Можливо визначити два підходи щодо розрахунків ефективності МТД:

- 1) використання методу «витрати-результат», який дозволяє зробити оцінку безпосередньо у фінансовому вираженні результатів здійснення проекту МТД;
- 2) метод оцінки впливу проекту МТД на елементи соціально-економічного і екологічного розвитку країни-реципієнту. При даному підході оцінка ступеня впливу іноземної допомоги на її реципієнта передбачає проведення аналізу динаміки змін у соціальній, екологічній та економічній сферах, дослідження позитивних і негативних наслідків.

Для оцінки ефективності реалізованих проектів можливо використовувати наступні методи оцінювання:

- 1) експертно-описові (експертний метод, метод конкретної оцінки ефективності);
- 2) методи визначення потенціалу поліпшення ефективності (бенчмаркінг одиничних витрат та порівняльний аналіз інших показників часткової ефективності, метод відстежування витрат, фінансовий аналіз, порівняльний рейтинг зацікавлених сторін);

3) методи порівняння ефективності всіх втручань (аналіз витрат і вигід, метод ефектів, аналіз ефективності витрат).

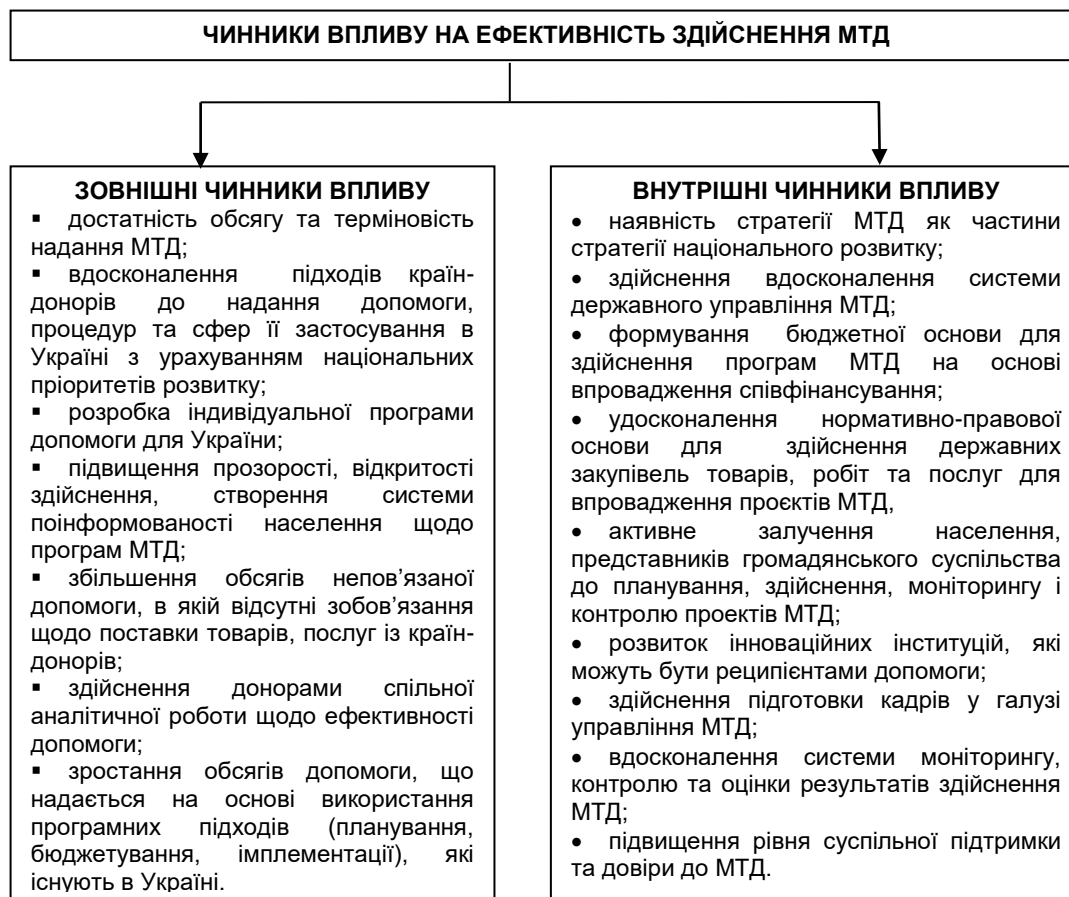

Рис. 1. Характеристика чинників, які впливають на ефективність здійснення МТД в Україні

Fig. 1. Characteristics of officials that contribute to the effectiveness of the implementation of MTD in Ukraine

Джерело: складено з урахуванням (Куліш, 2016; Липова & Колосова, 2013; Макота, 2016)

За думкою вітчизняних фахівців (Антонюк та ін., 2019): «головним індикатором ефективності МТД є створені на її основі товари та послуги, які продовжать існувати на ринку після завершення проєкту». У той же час автори зазначають, що «багато економістів прийшло до висновку, що не існує тісного взаємозв'язку між сукупними розмірами допомоги та економічним зростанням». Усе це становить певні труднощі у процесі оцінки ефективності МТД.

Основною умовою підвищення ефективності МТД є:

- запровадження нових інструментів для оцінки впливу МТД на соціально-економічні процеси, які відбуваються в країні;
- зміни у методології і методиках здійснення проєктів та програм МТД відповідно до потреб та обмежень реципієнту;
- розвиток потенціалу одержувачів допомоги;
- прозорість і підзвітність в управлінні;
- міжвідомче та державно-приватне співробітництво та партнерство.

Паризька декларація щодо підвищення зовнішньої допомоги (Paris Declaration, 2005) визначила цільові показники оцінки прогресу у реформуванні і управлінні МТД на національному рівні, які можливо використовувати при здійсненні моніторингу. На основі цих показників була здійснена оцінка існуючої системи управління МТД в Україні за наступною шкалою оцінювання:

0–1 бали – критерій не досягнуто, робота з поліпшення рівня критерію не здійснюється;

2–3 бали – критерій досягнуто частково, виконуються окремі показники досягнення критерія, робота по досягненню критерія не проводиться;

4 бали – достатній рівень критерія взагалі, мають місце часткові проблеми в окремих показниках; здійснюється комплексна, планова робота щодо поліпшення рівня досягнення критерія;

5 балів – критерій оцінювання відповідає європейському стандарт.

Оцінка існуючої системи управління МТД в Україні представлена в табл. 1.

Таблиця 1 – Оцінка існуючої системи управління МТД в Україні
Table 1– Assessment of the basic MTD management system in Ukraine

Критерій оцінки	Характеристика критерія	Оцінка досягнутості критерія
Наявність діючої стратегії розвитку	Існуючі стратегії розвитку не відповідають сучасним вимогам.	3
Використання надійної національної системи	Механізм узгодженості відсутній.	1
Узгодженість потоків зовнішньої допомоги з національними пріоритетами	Не узгоджено.	2
Посилення потенціалу за допомогою координованої підтримки	Координація допомоги не здійснюється, тільки планується її організація.	3
Використання національних систем державного фінансового управління	Обмежене використання національних систем; середньострокове бюджетне планування охоплює тільки позики від міжнародних фінансових організацій, недостатній рівень відображення допомоги у бюджеті.	3
Використання національних систем закупівель	Переважно використовується через вимогу донорів.	4
Посилення потенціалу за допомогою усунення паралельних структур	Існує дублювання функцій, наявність паралельних структур; система координації тільки починає формуватися.	3
Передбачуваність допомоги	Складність прогнозування обсягів МТД внаслідок відсутності систематизованих статистичних даних та методики оцінки ризиків.	2
Необумовленість допомоги («untied aid»)	Інформація щодо умов угод МТД, у тому числі щодо закупівлі товарів і послуг у певній країні (зазвичай у країні-донорі) відсутня.	0
Використання спільних систем або процедур; заохочення проведення спільної аналітичної роботи; взаємна підзвітність	Спільна діяльність донорів та реципієнтів у сфері спільних процедур, проведення спільної аналітичної роботи та звітності фактично не проводиться; відсутній механізм взаємної підзвітності і відповідальності.	2
Структури, орієнтовані на результат	Здійснена реорганізація організаційної структури у МТД у 2021р., інформація щодо результатів її діяльності відсутня; більшості елементів управління, орієнтованого на результат, не функціонує в Україні.	2

Джерело: складено з урахуванням (Paris Declaration, 2005)

Ефективність допомоги простіше оцінити через вплив оцінки результатів окремого проєкту на:

а) країну-донор;

б) країну-реципієнта через систему певних показників: економічних та соціальних. Так, в якості основних економічних показників можливо застосовувати динаміку макроекономічних показників розвитку в результаті здійснення МТД.

Можливо також зробити оцінку ефективності через оцінку відповідності принципам та критеріям допомоги. Наприклад, відповідність принципу «прозорості» передбачає публікацію у відкритих джерелах інформацію стосовно повного опису проєкту (терміни, мета та завдання, розмір фінансування, донори), хід його перебігу, проблеми, результати оцінювання, звіти донора і т.п. Відповідність принципу «передбаченість» має на увазі наявність інформації про можливість майбутнього фінансування, наявність середньо- та довгострокових програм.

Висновки. Рекомендації стосовно підвищення ефективності надання МТД важливо враховувати наступне (складено з урахуванням Тематичного документу, 2003):

1) перехід до здійснення спільного фінансування вирішення актуальних проблем (зі сторони донорів і внутрішнього фінансування від реципієнтів допомоги); перехід від концепції «допомоги» до технічної «консультації та співпраці». Це також передбачає зміну спрямованості МТД з «лікувальної» на більш «профілактичну»;

2) підвищення рівня відповідальності реципієнтів за використання отриманих ресурсів МТД;

3) постійний зв'язок між донорами і реципієнтами допомоги;

4) розміщення проєкту в більш широких політичних рамках;

5) наявність висококваліфікованих фахівців;

6) увага до процесів підготовки проєкту та рекомендації щодо подальших дій; постійна співпраця з органами державної влади в країні-реципієнті на всіх етапах: визначення актуальності, формулювання технічного завдання, моніторингу і контролю здійснення, оцінка проєкту після його завершення;

7) тісна прив'язка оцінки пріоритетів МТД та рішень щодо розподілу з наглядом МВФ;

8) більшу вагу слід приділяти проєктам, які найбільше пов'язані з основними цілями МВФ, та тими, що демонструють найсильнішу відданість влади виконувати поради, які вони отримують.

Таким чином, впровадження даних рекомендацій буде сприяти підвищенню ефективності здійснення міжнародної технічної допомоги в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Carl J. Dunst, Kimberly Annas, Helen Wilkie, Deborah W. Hamby . Review of the effects of technical assistance on program, organization, and system change. *International Journal of Evaluation and Research in Education* (IJERE). 2019. Vol. 8. №. 2. P. 330-343. DOI: [10.11591/ijere.v8i2.17978](https://doi.org/10.11591/ijere.v8i2.17978).

2. Hoeffler A. Aid, Policy, and Growth in Post-Conflict Societies ? *Poplcity Research Working Paper*. 2002. URL: <http://www-wds.worldbank.org>.

3. Куліш П.Ю. Удосконалення механізму правового регулювання надання міжнародної технічної допомоги в Україні в умовах децентралізації влади. *Державне управління та місцеве самоврядування*: зб. наук. праць. 2016. Вип. 1 (28). С. 81–87.

4. Макота Г.З. Міжнародна технічна допомога як основна категорія в теорії та практиці міжнародного технічного співробітництва. *Ефективність державного управління*. 2016. № 39 . С. 55-64.

5. Руденко О., Куцевол А. Удосконалення системи управління міжнародною технічною допомогою в Україні. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2020. № 2 (25). С. 157-164.

6. Антонюк К.І., Антонюк Д.А., Бухаріна Л.М., Шишкін В.О. Двойність міжнародної технічної допомоги в контексті соціального, фінансово-економічного розвитку та безпеки в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. Том 1. № 28 .

7. Enabling the local response: Emerging humanitarian priorities in Ukraine March–May 2022. June 2022. URL: https://nashigroshi.org/wp-content/uploads/2022/07/ukraine_review_2022_copy.pdf.

8. Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги (МТД) № 153 від 15.02.2002. Офіційний вісник України, 2002 р., № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/153-2002-%D0%BF>.
9. Липова Т. В., Колосова В.П. Державне управління зовнішніми (передаксесацийними) ресурсами: досвід Польщі. *Фінанси України*. 2013. № 2. С. 83-92.
10. Paris Declaration On Aid Effectiveness 2005. URL: <http://www.oecd.org>.
11. Тематичний документ щодо оцінки технічної допомоги з боку МВФ. 2003. URL: <https://www.imf.org/external/np/ieo/2003/tas/tasip.htm>.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Carl J. Dunst, Kimberly Annas, Helen Wilkie, Deborah W. Hamby (2019). Review of the effects of technical assistance on program, organization, and system change. *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*, 8 (2), 330-343. doi: [10.11591/jere.v8i2.17978](https://doi.org/10.11591/jere.v8i2.17978).
2. Hoeffler, A. (2002) Aid, Policy, and Growth in Post-Conflict Societies ? *Poplity Research Working Paper*. URL: <http://www-wds.worldbank.org>.
3. Kulish, P.Yu. (2016). Improving the mechanism of legal regulation of the provision of international technical assistance in Ukraine in conditions of decentralization of power. *State administration and local self-government: coll. of science works*, 1 (28), 81–87. (in Ukrainian).
4. Makota, G.Z.(2016). International technical assistance as the main category in the theory and practice of international technical cooperation. *Efficiency of public administration*, 39, 55-64. (in Ukrainian).
5. Rudenko, O., Kutsevol, A. (2020). Improvement of the international technical assistance management system in Ukraine. *Geopolitics of Ukraine: history and modernity*, 2 (25), 157-164.
6. Antonyuk, K.I., Antonyuk, D.A., Bukharina, L.M., Shishkin, V.O. (2019). Duplicity of international technical assistance in the context of social, financial and economic development and security in Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 1, 28. (in Ukrainian).
7. Enabling (2022) the local response: Emerging humanitarian priorities in Ukraine March–May 2022. June 2022. URL: https://nashigroshi.org/wp-content/uploads/2022/07/ukraine_review_2022_copy.pdf.
8. The procedure (2002) for obtaining, maintaining and monitoring international technical assistance (ITA) No. 153, dated February 15, 2002. Official Bulletin of Ukraine. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/153-2002-%D0%BF>. (in Ukrainian).
9. Lypova, T.V., Kolosova, V.P. (2013). State management of external (pre-accession) resources: the experience of Poland. *Finances of Ukraine*, 2, 83-92. (in Ukrainian).
10. Paris Declaration (2005)/ On Aid Effectiveness . URL: <http://www.oecd.org>.
11. Thematic document on the assessment of technical assistance from the IMF. (2003). URL: <https://www.imf.org/external/np/ieo/2003/tas/tasip.htm>.

The article was received by the editors 19.10.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

B. BEZZUBKO, Ph.D. (Public Administration), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Donbass National Academy of Civil Engineering and Architecture, 15 Karpatska St., Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2487-1316>, e-mail: okbuzzeb@gmail.com
YU. BEZZUBKO, Master of Economics, Junior Technical Specialist, German Agency for International Cooperation GmbH, 24 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv, 01601, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2389-218X>, e-mail: bezzubkojulia1998@gmail.com

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF INTERNATIONAL TECHNICAL ASSISTANCE IN UKRAINE

International technical assistance (ITA) is gaining more and more importance in the international economy. International technical assistance becomes an integral element of the international economic system, a significant factor influencing its development. The article identifies factors affecting the effectiveness of international technical assistance. The external factors of influence include: adequacy of the volume and urgency of providing assistance; increasing transparency and awareness of assistance programs; conducting joint analytical work by donors; increasing the amount of assistance provided through programmatic approaches (planning, budgeting, implementation) that exist in Ukraine. Internal factors of influence include: the presence of a strategy of international technical assistance as part of the national development strategy; modernization of the state management system of ITA; improvement of the legal framework; active involvement of civil society in the planning, implementation, monitoring and control of ITA; improvement of the system of monitoring, control and evaluation of the results of implementation of ITA. It was established that the main conditions for increasing the effectiveness of ITA are: the introduction of new tools for assessing the impact of international technical assistance on the socio-economic processes taking place in the country; changes in the methodology and methods of implementation of projects and programs of ITA in accordance with the needs and limitations of the recipient; development of the potential of assistance recipients; transparency and accountability in management; interdepartmental and public-private cooperation and partnership. Increasing the effectiveness of ITA will be facilitated by: the transition to joint financing of solving urgent problems by both donors and recipients; increasing the level of responsibility of recipients for the use of received resources of ITA; constant communication between donors and assistance recipients; availability of highly qualified specialists; constant cooperation with state authorities in the country.

Key words: **international technical assistance, socio-economic development, efficiency.**

JEL Classification: O1, F5, F6.

Як цитувати: Беззубко Б.І., & Беззубко Ю.І. (2022). Напрями підвищення ефективності здійснення міжнародної технічної допомоги в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 17-23. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-02>.

In cites: Bezzubko B., & Bezzubko Yu. (2022). Directions for improving the effectiveness of international technical assistance in Ukraine. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 17-23. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-02>. (in Ukrainian)

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-03](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-03)

УДК 339.9-042.3:338.1(1-773)

Т. І. КІМ

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри міжнародної економіки та світового господарства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3825-2564>, e-mail: tetjana.kim@gmail.com

Г. О. ІЛЬІН

студент
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3281-7707>, e-mail: gleb.il2000@gmail.com

ТЕНДЕНЦІЇ ПОШИРЕННЯ НАДМІРНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Дослідження присвячено проблемі надмірної економічної нерівності, яка призводить відставання країн, що розвиваються, особливо бідних і бідніших, збільшуючи чисельність населення за рівнем екстремальної бідності, позбавляє можливостей отримання освіти, гідної роботи, доходу для забезпечення якості життя. Спираючись на дані бази історичної статистики проекту Меддісона, автори показують, що з періоду 1820 року економічна нерівність між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, весь час зростала. А з 60-х років минулого століття ця нерівність за рівнем економічного розвитку, вимірюваному середньодушовим ВВП за ПКС, зростає прискорено. Автори висунули припущення щодо негативного впливу на цю тенденцію міжнародних економічних і фінансових інституцій, які через співпрацю з країнами, що розвиваються, впроваджують ліберальні принципи у внутрішній та зовнішній політиці цих країн. Лібералізацію економіки здійснювали всі розвинені країни, щоб подолати кризу державних фінансів, спричинену надмірними державними витратами на економічне зростання та соціальний захист у 70-ті роки минулого століття. Цей досвід згодом міжнародні організації почали передавати країнам з перехідною економікою та країнам, що розвиваються, у вигляді стабілізаційних програм, програм розвитку тощо. Але наслідком ліберальних реформ в цих країнах стало руйнування їхніх економічних систем, інститутів, цінностей, культури та навіть пам'яті про історичний шлях, що робить їх слабшими і більш залежними. Аналізуючи такі показники, як середньодушовий ВВП за ПКС країн світу, доходи різних категорій населення, індекс торгівельного балансу, індекс економічної складності експорту країн, автори доводять, що економічна нерівність між країнами західного відгалуження та Західної Європи (за класифікацією Меддісона) та усіма іншими країнами з часом лише зростає. Отже, впровадження уніфікованих ліберальних рекомендацій міжнародних організацій задля вдосконалення господарських механізмів та державних і соціальних інститутів в більшості країн світу мають руйнівні наслідки: утрату конкурентоспроможності, технологічне відставання, негативний торговельний баланс, державну заборгованість, інфляцію, безробіття і, зростання надмірної економічної нерівності. Задля її подолання країни світу мають здійснювати певні виважені інструменти протекціоністської політики.

Ключові слова: **економічна нерівність, розрив у рівнях розвитку між багатими та бідними, уніфіковані рекомендації міжнародних організацій, наслідки ліберальної політики.**

JEL Classification: E60, F01, I30.

Постановка проблеми. Проблема економічної нерівності у сучасному світі є актуальною через свій динамічний розвиток, протягом останніх двох століть. Взагалі, економічна нерівність є іманентною складовою ринкової системи господарювання, і в помірних межах стимулює економічне зростання і розвиток (Кім, 2019), але в надмірних межах і масштабах веде до збідніння людей та країн відповідно в країнах та світі. У цій роботі досліджується динаміка саме надмірної економічної нерівності. Різниця між найбагатшими і найбіднішими країнами виросла в 27,9 разів, а темпи її зростання тільки збільшуються з часом. Станом на 2019 рік майже 50% населення світу проживають за межею бідності, а за межею екстремальної бідності проживають майже 10% людства. Пандемія COVID-19 та зростаюча глобальна криза, за прогнозами Світового банку, приведе до значного збільшення світової бідності, тобто

чисельності населення світу, яке проживає за рівнем екстремальної бідності, більш ніж на 100 мільйонів осіб.

Однією з причин поширення економічної нерівності, що обмежує можливості незахищених верств населення, на наш погляд, є поширення міжнародними організаціями, такими як Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі та ін. уніфікованої стратегії лібералізації господарської діяльності західного зразку. Вона передбачає не лише усунення тарифних обмежень у міжнародній торгівлі, а й зміни внутрішнього інституційно-економічного середовища. Такими є формування вільного ринку національних ресурсів (наприклад, родючих земель) з доступом іноземних покупців, адміністративні трансформації з впровадженням інституцій сумнівної ефективності (наприклад, антикорупційні установи). Такі заходи тягнуть за собою втрату можливостей на внутрішньому та міжнародних ринках, втрату ресурсного потенціалу розвитку, серед яких найголовніший компонент - людський, що не може бути ефективно задіяний в господарстві через його занепад і має вирушати на пошуки самореалізації за межі країни.

Усе це свідчить про надмірну довіру до ліберальних рекомендацій з боку держав, які навіть не усвідомлюють втрату економічного суверенітету у вирі економічної глобалізації та внутрішніх протиріч. Отже нашим завданням у цьому дослідженні є знайти об'єктивні доводи на користь перегляду доцільності радикально-ліберальних рекомендацій, що пропонуються міжнародними організаціями країнам доходних груп, нижчих від середнього, та країнам, що знаходяться в умовах перманентної економічної та соціальної кризи. До таких належать країни, що розвиваються (за класифікацією Світового банку), де проживають дві третини населення нашої планети.

Аналіз останніх досліджень. Методологічні основи дослідження економічної нерівності у світі закладені такими авторами, як : Тома Пікетті, Лукас Чансель (Chancel, Piketty, 2021), Ангус Меддісон (Maddison, 2020), Ерік Райнерт (Райнерт, 2007), Мюллер А. (Muller, 1812), Фрідріх Ліст (Ліст, 1930), О. С. Куліш (Куліш, 2014), О.О. Кім (Кім, 2013), Кейнс Д. (Keynes, 1937), Йозеф Шумпетер Й. (Schumpeter, 1934), Самуельсон П. (Samuelson, 1955), Давид Рікардо Д. (Рікардо, 1817), Доббін Ф. (Dobbin, 2013).

Мета та завдання дослідження. На основі вивчення наукових підходів до вирішення проблеми економічної нерівності та аналізу досвіду розвитку країн під впливом політики системної та зовнішньоекономічної лібералізації встановити тенденції поширення нерівності в сучасному світі та оцінити перспективи подолання руйнівної економічної нерівності.

За твердженням Еріка Райнерта, різниця у сучасному світі між найбагатшими і найбіднішими досягла рекордного значення. Не зважаючи на постійну значну допомогу міжнародних організацій та держав задля подолання нерівності, цей розрив зростає і на цей час не існує жодних підстав задля констатації перелома цієї тенденції. Половина населення світу має дохід менш ніж 2 долари США на день. У 1760 році співвідношення за обсягом багатства найбагатших та найбідніших країн виражався відношенням 2:1, з того часу він суттєво збільшився (Райнерт, 2007).

Існуючі тенденції у економічній нерівності можна охарактеризувати висловленням з одного документа Гарвардської школи бізнесу про те, що при розгляді і аналізі деяких речей в економіці виникає певний дисонанс у теорії і практиці (Куліш, 2014). Тема економічної нерівності у сучасному світі є важливою для людства і такою, яку сучасна економічна парадигма не може вирішити, виходячи з тенденцій, приведених у цьому дослідженні. Уніфікована система рекомендацій, надається країнам без урахування соціальних особливостей та історичного підґрунтя розвитку країн, що й надає поштовх до подальшого збільшення нерівності між найбагатшими та найбіднішими як групами населення, так і країнами у сучасному світі в умовах глобалізації.

Таблиця 1 містить показники ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення у цінах 2011 долару США в період 1820-2018 рр. у групах та регіонах країн згідно з класифікацією Меддісона (Maddison, 2020).

Слід зазначити, що економічний історик Ангус Меддісон, статистичні данні з дослідження якого були використані вище, ввів термін «західні відгалуження» (Maddison, 2020). Згідно з класифікацією А. Меддісона, «західні відгалуження» складаються зі Сполучених Штатів Америки, Канади, Австралії та Нової Зеландії. Згідно з приведеними вище даними можна зробити висновок, що країни Західної Європи та Західного Відгалуження є лідерами у

показнику ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення протягом усього періоду дослідження. Так з початку дев'ятнадцятого століття рівень економічної нерівності зберігається, ВВП (ПКС) на душу населення більшості країн світу не перевищує 40% від аналогічного показника країн Західної Європи та Західного Відгалуження протягом періоду дослідження.

Таблиця 1 – ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення у цінах 2011 р. долару США 1820-2018 р.р.

Table 1 – GDP at purchasing power parity per capita in 2011 US dollar prices 1820-2018

Рік	Західна Європа (у цінах 2011 дол. США)	Східна Європа (у цінах 2011 дол. США)	Країни Західного Відгалуження (у цінах 2011 дол. США)	Латинська Америка (у цінах 2011 дол. США)	Азія (Схід) (у цінах 2011 дол. США)	Азія (Південна і Південно- Східна) (у цінах 2011 дол. США)	Середній Схід (у цінах 2011 дол. США)	Субсахарська Африка (у цінах 2011 дол. США)
1820	2 307	818	2 513	953	1 089	929	974	800
1850	2 678	985	3 474	1 081	900	929	1 000	800
1870	3 301	1 575	4 647	1 319	989	850	1 165	800
1900	4 724	2 700	7 741	1 751	1 086	994	1 300	850
1920	4 884	1 343	9 741	2 331	1 160	1 117	900	950
1940	7 185	3 209	11 621	3 024	1 361	1 235	2 146	1 100
1960	10 974	5 779	17 472	4 751	1 735	1 295	3 110	1 574
1980	20 950	9 933	28 787	8 728	4 212	1 897	6 742	2 026
2000	32 536	8 986	44 329	10 225	8 164	3 437	9 640	1 981
2018	39 790	20 681	53 756	14 076	16 327	7 649	18 430	3 532

Джерело: складено авторами на основі (Maddison, 2020).

Рисунок 1 демонструє зростаючий з початку 19 століття розрив показників середньодушового ВВП за паритетом купівельної спроможності у цінах 2011 року між країнами Західної Європи та Західного Відгалуження та іншими країнами світу. Так, приведені статистичні дані говорять про те, що нерівність між країнами у світі зберігається. Якщо в 1820 році країни Західної Європи та Західного Відгалуження перевищували за показником ВВП (ПКС) країни з інших регіонів світу у 2,4 рази, то вже у 2018 році цей показник перевищення складає 3,7 рази (максимальна різниця між двома угрупованнями країн світу складала 6,2 рази). Нерівність між країнами не тільки зберігається, розрив у рівнях економічного розвитку збільшується.

Так Лукас Ченсел та Томас Пикетті відзначають, що рівень економічної нерівності завжди був дуже високим та формувався через значний рівень ієрархічності світової економічної системи (Chancel & Piketty, 2021). Йдеться перш за все про нерівність груп населення за доходом, точніше за відсотком від загального доходу, який заробляють запропоновані авторами такі три групи населення: нижчі 50%, середні 40% та вищі 10% населення. Результат порівняння відсотку доходів вказаних груп зображено на рисунку 2.

Глобальна нерівність доходів, яка відображена на рисунку 2, вже сформована до 1820 року, що є початком статистичного дослідження Ангуса Меддісона (Maddison, 2020). Дана тенденція тільки погіршується з 1820 по 1940 роки та стабілізується у наступний період дослідження. Але це є доведенням з різних методологічних позицій припущень, що економічна нерівність притаманна світовому суспільству і, незважаючи на кроки задля подолання, продовжує існувати і створювати негативні соціальні та економічні ефекти.

Незважаючи на глобальну ціль світової спільноти, оголошену ООН у 2000 р. як підвищення рівня економічного розвитку та досягнення цілей сталого економічного зростання в усіх країнах світу, розробку спеціальних програм розвитку для бідних країн на конкурсних умовах (ПРООН), до теперішнього часу не можна беззаперечно стверджувати, що вдалося наблизитися до розв'язання проблеми надмірної економічної нерівності. Переважна більшість країн розвивається статично і не має змоги подолати існуючі бар'єри задля якісного стрибка. Дії міжнародних організацій з лібералізації національних економік, які мали на меті покращення

загальної економічної ситуації у світі, не можуть цього зробити. Методи втілення та саме рекомендації неоліберальної концепції економічної теорії до цього часу не тільки не вирішили питання нерівності у світі, а й загострили ситуацію.

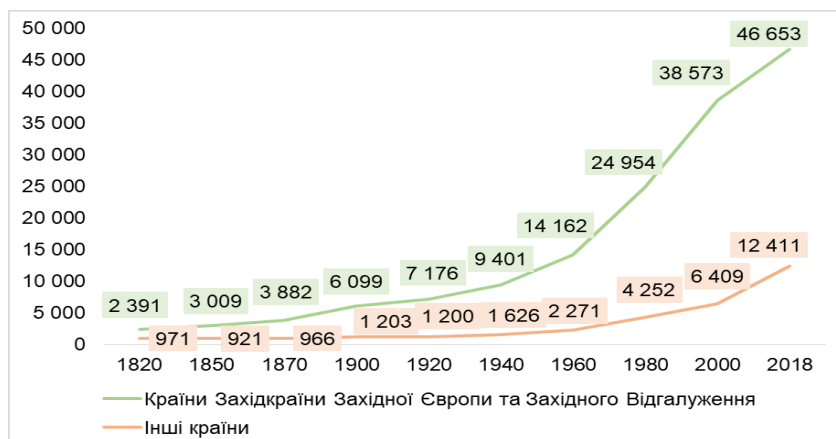

Рис. 1. Середні показники ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення у цінах 2011 р.

Fig. 1. Average indicators of GDP at purchasing power parity per capita in 2011 prices.

Джерело: складено авторами на основі (Maddison, 2020).

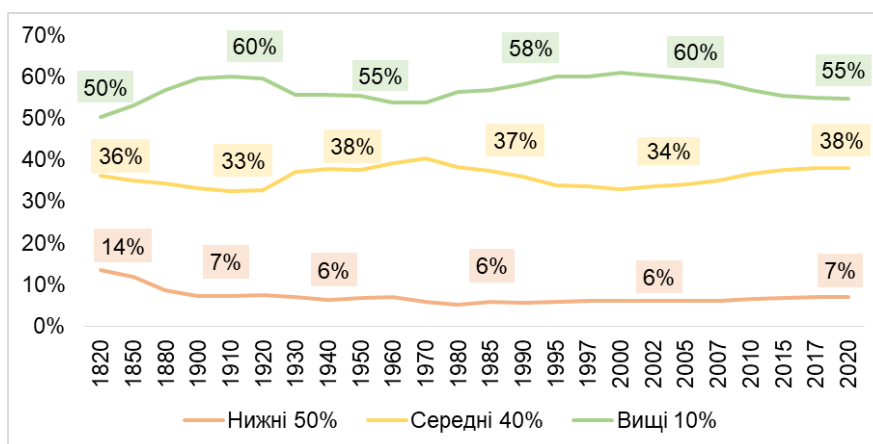

Рис. 2. Розподіл доходів 1820–2020 р.р.

Fig. 2. Income distribution 1820–2020

Джерело: складено авторами на основі (Chancel & Piketty, 2021).

Економічні відносини між країнами світу є складним механізмом, та існуюча система взаємодій і рекомендацій міжнародних організацій спрямована на побудову взаємовигідних стосунків між державами, не зважаючи на рівень і темпи розвитку держави. Серед організацій, які впроваджують певні реформи у країни, що розвиваються, можна вказати такі, як Світова Організація Торгівлі (СОТ), Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) і Світовий банк (СБ). СОТ впроваджує у країнах-членах принципи найбільшого сприяння і однакового ставлення до національних та іноземних компаній. Щодо діяльності МВФ і СБ, ці організації базуються на принципах Вашингтонського консенсусу.

Політика встановлення єдиної системи правил для усіх держав світу не може виправити ситуацію з нерівністю через те, що держави знаходяться на різних етапах та рівнях розвитку.

Від сучасної форми глобалізації найбільший позитивний ефект отримують саме багаті країни, які мають конкурентні переваги, обумовлені більшим капіталом, досвідом, технологіями та іншим. Конкурування в рівних умовах має стати одним із найголовніших питань удосконалення сучасної світової системи економіки у світі. Уніфікація правил не бере до уваги різний рівень розвитку, різні культурні, соціальні та політичні особливості країн. Згідно з поширеною думкою про ефективність ліберальних реформ міжнародні організації та установи надають відповідні рекомендації щодо вдосконалення діяльності політичних, фінансових інститутів, навіть галузевого управління, передусім, в енергетиці та транспортній інфраструктурі. Однак державам не надаються рекомендації щодо якісного перетворення самої економіки, її переходу до більш технологічного та диверсифікованого стану. Це сприяє збереженню залежного стану бідніших груп країн від багатших.

Авторами на основі статистичних даних Світового банку проведено дослідження торговельного балансу країн світу, задля спостереження його динаміки. На рисунку 3 відображено індекс, що є часткою від поділу обсягу експорту товарів і послуг, вираженого у доларах США, на обсяг імпорту товарів і послуг, виражений у доларах США. Якщо індекс вищий від нуля, то торговельний баланс позитивний (експорт перевищує імпорт), а при значенні індексу нижче нуля торговельний баланс негативний (експорт менший за імпорт). Торговельний дисбаланс може становити загрозу для національної та світової економіки. Країни, які мають значний торговельний дефіцит, можуть надто сильно покладатися на зовнішні потоки капіталу та бути вразливими до раптових зупинок, що підвищує ймовірність фінансових криз. З іншого боку, надмірні надлишки можуть зменшити глобальний попит (Кім & Ільїн, 2019). Для аналізу було взято п'ять категорій країн: 1 категорія - країни з високим доходом; 2 категорія - країни з доходом вище середнього; 3 категорія - країни з середнім доходом; 4 категорія - країни з доходом нижче середнього; 5 категорія - країни з низьким доходом.

На рисунку 3 зображений індекс торговельного балансу п'яти категорій країн світу. Рисунок 3 показує збільшення нерівності у світі у період з 1995 р. – року створення СОТ, до 2021 року. Аналізуючи приведені дані, слід зазначити, що розрив між країнами 1-ї, 2-ї і 3-ї категорії та 4-ї і 5-ї категорії зріс. Зміна розрахованого індексу для 1-ї категорії країн становить 0,0, для 2-ї категорії країн становить 0,13 і 3-ї категорії країн становить 0,08. Щодо країн 4-ї та 5-ї категорії, то індекс знизився на 0,06 та 0,04. Так розрив між 1-3 категоріями країн та 4-5 категорією зріс з 0,16 у 1995 до 0,28 у 2021 році. Також важливо зазначити, що пандемія COVID-19, яка розпочалася у 2019 році, позитивно відображається на індексі для країн 4 і 5 категорії. Закриття кордонів між країнами та спад міжнародної торгівлі сприяв значному підвищенню експорту над імпортом у бідніших країнах. Мінімальними значеннями індексу для країн 4 категорії було 0,84 у 2015 році та поступове зростання до 0,88 в 2021 році. Щодо країн 5 категорії, то свого мінімального значення індекс досяг у 2016 році та складав 0,52, та зріс до 0,68 у 2021 році. Закриття кордонів, що можна назвати вимушеною мірою протекціонізму, мало й позитивні наслідки для бідніших країн світу.

Такі міжнародні інституції, як Міжнародний Валютний Фонд і Світовий банк, впроваджують рекомендації для країн, базуючись на принципах Вашингтонського консенсусу. Безумовно, ці заходи з першого погляду несуть позитивний ефект країнам та направлені на покращення як економічної, так і політико-соціальної сфери. Однак через те, що усі країни знаходяться на різних етапах розвитку, рухаються власним темпом, спираючись на свої історично обумовлені соціокультурні та інституційні особливості, співпраця з МВФ та СБ з впровадженням ліберальних реформ призводить до руйнівних наслідків.

Ставлячи під сумнів можливість застосування класичної теорії для Німеччини, Альфред Мюлер-Армак виходив з власного твердження, що будь-яка нація є особистим організмом зі своїми життєвими принципами і зі своєю унікальністю. Тому ніяких універсальних економічних законів, про які стверджує економічна теорія, немає і бути не може (Muller, 1812). Також Фрідріх Ліст стверджує, що економіка різних країн знаходиться на різних стадіях і підпорядковується власним законам. Саме тому для кожної країни існує своя власна економічна наука - «кожна національна економіка», яка повинна визначити умови для найбільш швидкого розвитку продуктивних сил країни, виходячи з національної специфіки (Ліст, 1930).

Політика Вашингтонського консенсусу регламентує єдині стандарти та рекомендації для усіх країн світу. Деякі з них можливо віднести до позитивних: впровадження фіскальної

дисципліни, направлення податків на підвищення рівня соціального розвитку населення та ефективності економіки і захист права власності.

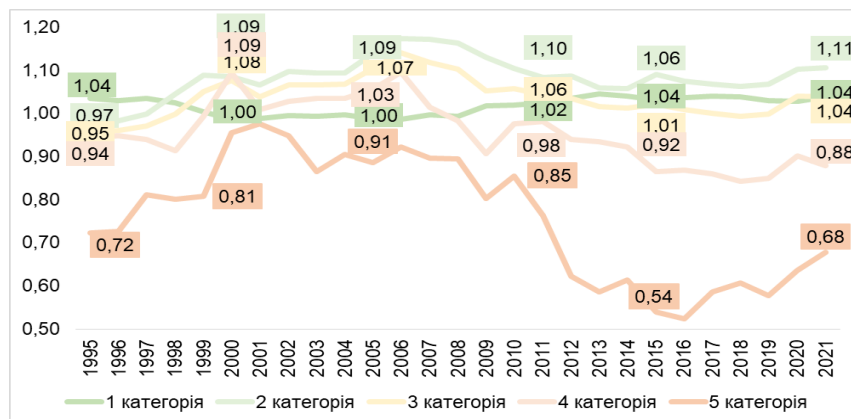

Рис. 3. Індекс торгівельного балансу 1995–2021 роки

Fig. 3. Trade balance index 1995–2021

Джерело: складено авторами на основі (World Integrated Trade Solution, 2021).

Політика Вашингтонського консенсусу, яка є базовою для міжнародних установ з вирішення проблеми економічної нерівності, в свою чергу керується неокласичною та неокейнсіанською методологією. Наслідком цієї політики стала залежність економіки і життя бідних держав від багатих, несамостійність прийняття рішень залежних країн, що не дає виправити глобальну ситуацію з економічною нерівністю, яка продовжує зростати (Williamson, 2015).

Лібералізація торгівлі веде до зниження індексу економічної складності (IEC) експорту країни. Тобто країни, які мають велику різноманітність виробничих ноу-хау, особливо складних спеціалізованих ноу-хау, здатні виробляти велику різноманітність складної продукції, мають більш високий індекс. Складність експорту країни добре прогнозує поточний рівень доходу, або якщо складність перевищує очікування щодо рівня доходу країни, прогнозується, що країна зазнає більш швидкого зростання в майбутньому.

Індексу економічної складності експорту країни надає розуміння рівень диверсифікації економіки певної країни в сукупності зі складністю вироблених товарів. Що вищим є індекс, то складнішою і більш розвинутою є економіка країни, що меншим є індекс, то слабкішою є економіка. Отже індекс економічної складності експорту є показником залежності економіки держави від одного окремого виробництва товару чи групи товарів.

На рисунку 4 зображена мапа світу, яка показує розподіл країн світу за індексом економічної складності у 2020 році (Harvard Business School Publishing, 2020).

Індекс економічної складності є найнижчим в регіонах Африки та Латинської Америки, в країнах з низьким та середнім доходом. Даний індекс складає негативне значення у вище наведених регіонах та зменшився на 12% у порівнянні з 2000 роком (до розрахунку були взяті виключно країни з від'ємним індексом у 2020 році). Найбільш розвинені країни з точки зору складності експорту – це країни Європи та Західного Відгалуження, які протягом усього часу проведення розрахунків цього показника посідають лідируючі позиції. Слід відмітити значне позитивне значення індексу в країнах Азії, які зростають за рахунок промисловості, а саме її росту та розвитку. Прикладами у цьому є зростання у порівнянні з 2000 роком Китаю (+ 199%), Малайзії (42%), Тайланду (119%) та Філіппін (8 446%).

Висновки. На основі аналізу різних показників економічної нерівності – середньодушовим ВВП за ПКС країн світу, доходів різних категорій населення, індексу торгівельного балансу, індексу економічної складності експорту країн було доведено, що економічна нерівність не лише існує, а й з часом лише зростає. Впровадження ліберальної політики в державах дохідних груп, нижчих за рівнем від середнього, сприяє подальшому розриву між країнами за доходами і рівнем розвитку, посиленню залежності бідних країн від багатих, включаючи стан

унеможливлення прийняття самостійних рішень залежними, менш розвиненими національними державами. Така політика уніфікованих ліберальних рекомендацій від світових міжнародних організацій та розвинених країн не може відповідати прагненню національних держав до досягнення добробуту, а світової спільноти - до досягнення цілей сталого розвитку.

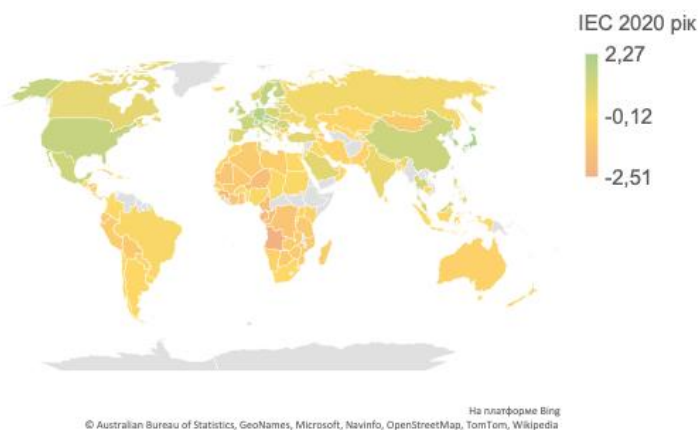

Рис. 4. Індекс економічної складності 2020 р.
Fig. 4. Index of economic complexity 2020

Джерело: (Harvard Business School Publishing, 2020).

Потрібна більш гнучка політика сприяння економічному і соціальному розвитку найменш розвинених країн, яка враховує культурно-історичний досвід держав, національні надбання та цінності впродовж державного становлення, право населення країн обирати власний шлях розвитку, міжнародне партнерство, що відповідає інтересам кожної з держав-учасниць. І ця політика, за нашим баченням, має бути такою, якою вона була в розвинених країнах в ті часи, коли вони самі намагалися вибратися на шлях стрімкого зростання. Тобто більш протекціоністською. А от індикатором успіху або поразки будь-якої політики має бути динаміка економічної нерівності. Успішній політиці звісно відповідатиме негативна динаміка зростання економічної нерівності.

Рекомендації міжнародних організацій, які сформовані неокласичною економічною школою, є руйнівними для країн в умовах сучасної глобалізації. Відсутність розуміння історичного, культурного та соціального підґрунтя до надання рекомендацій, формує руйнівну ситуацію для економік багатьох країн, яка визиває кризу не лише в національній економіці, а й розповсюджується на географічні регіони світу. Уніфіковані рекомендації мають бути переглянуті міжнародними установами, задля підвищення їх практичної ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кім О.О. Історична місія соціально-економічної нерівності у забезпеченні динамічної економічної рівноваги // Оцінка рівня розвитку інфраструктури країни в умовах інноваційної економіки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 23 березня 2019 р.: тез. допов. Дніпро: НО «Перспектива», 2019. С. 6-8.
2. Chancel L., Piketty T. Global income inequality, 1820–2020: the persistence and mutation of extreme inequality. 2021. P. 2-21. URL: <https://wid.world/document/longrunpaper/>.
3. Maddison Project Database 2020. URL: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2020>.
4. Райнерт Е. Як багаті країни стали багатими... І чому бідні країни залишаються бідними. Лондон, 2007. С. 45-387.
5. Muller A. The theory of state budgeting. Vienna, 1812. 22 p.
6. Ліст Ф. Національна система політичної економії. 1930. С. 283 -301.

7. Куліш О.С. Нерівність доходів населення в умовах ринкової економіки: форми, особливості, тенденції. Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.01 Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2014. 19 с.
8. Кім О.О. Інституціональні аспекти формування зовнішньоекономічної стратегії України. *Економіка розвитку*. 2013. No 3(67).
9. Keynes J. The General Theory of Employment, Interest, and Money. 1936. P. 60-74 URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_Keynes/TheoryofEmployment.pdf.
10. Schumpeter J. The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle. Oxford, 1969. 43 p.
11. Samuelson P. Economics: An Introductory Analysis. New York, 1955. 452 p.
12. Рікардо Д. Про принципи політичної економії та оподаткування. Том I Творів і листування Давида Рікардо. Кембридж, 1817. С. 133-134.
13. Dobbin F. Forging industrial policy The United States, Britain, and France in the Railway Age. 2013. P. 62-322.
14. Кім Т.І., Ільїн Г.О. Вплив глобалізації на економіку країн, що розвиваються. Виклики та шляхи сприяння економічному розвитку України на тлі світових тенденцій 2019 року. Харків, 2019.
15. World Integrated Trade Solution (WITS). 2021. URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ALL/StartYear/1988/EndYear/2017/Indicator/NY-GDP-PCAP-PP-KD>.
16. Williamson J. International Monetary Reform A Specific Set of Proposals. Published September 18, 2018 by Routledge. URL: <http://fondad.org/uploaded/fragile-finance/Fragile%20Finance-Williamson.pdf>.
17. Harvard Business School Publishing. Cambridge. 2021 URL: <https://www.hbs.edu/Pages/default.aspx>.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Kim, O. O. (2019). Historical mission of socio-economic inequality in ensuring dynamic economic balance // Assessment of the level of development of the country's infrastructure in the conditions of an innovative economy: materials of the International Scientific and Practical Conference, March 23, 2019: thesis. Added. Dnipro: NO "Perspektiva", 6-8 (in Ukrainian).
2. Chancel, L., & Piketty T. (2021). Global income inequality, 1820–2020: the persistence and mutation of extreme inequality, 2-21. Retrieved from <https://wid.world/document/longrunpaper/>.
3. Maddison Project Database 2020 – Maddison Historical Statistics. (2020). Retrieved from <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2020>.
4. Reinert, E. (2007). How rich countries became rich... And why poor countries remain poor. London, 45-387. (in Ukrainian)
5. Muller, A. (1812). The theory of state budgeting. Vienna.
6. List, F. (1930). National system of political economy. Nash Format, Kiev, 283-301. (in Ukrainian)
7. Kulish, O.S. (2014). Income inequality of the population in the market economy: forms, features, trends. Autoref. thesis Ph.D. economy Sciences: 08.00.01 Kharkiv. national University named after V.N. Karazin. Kharkiv. (in Ukrainian)
8. Kim, A.A. (2013). Institutional aspects of the formation of Ukraine's foreign economic strategy. "Development Economics", 3(67). (in Ukrainian)
9. Keynes, J. (1936). The General Theory of Employment, Interest, and Money. Retrieved from https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_Keynes/TheoryofEmployment.pdf.
10. Schumpeter, J. (1969). The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle. Oxford.
11. Samuelson, P. (1955). Economics: An Introductory Analysis. New York.
12. Ricardo, D. (1817). On the principles of political economy and taxation. Volume I Works and correspondence of David Ricardo. Cambridge, 133-134. (in Ukrainian)
13. Dobbin, F. (2013). Forging industrial policy The United States, Britain, and France in the Railway Age, 62-322.

14. Kim, T.I., & Ilyin G.O. (2019). Impact of globalization on the economy of developing countries. Challenges and ways of promoting the economic development of Ukraine against the background of global trends in 2019. (in Ukrainian)

15. World Integrated Trade Solution – WITS. (2021). Retrieved from <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ALL/StartYear/1988/EndYear/2017/Indicator/NY-GDP-PCAP-PP-KD>.

16. Williamson, J. (2018). International Monetary Reform A Specific Set of Proposals. Published September 18, 2018 by Routledge Retrieved from <http://fondad.org/uploaded/fragile-finance/Fragile%20Finance-Williamson.pdf>.

17. Harvard Business School Publishing. (2021). Retrieved from <https://www.hbs.edu/Pages/default.aspx>.

The article was received by the editors 01.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

T. KIM, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economy and World Economy, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3825-2564>, e-mail: tetjana.kim@gmail.com

H. ILIN, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3281-7707>, e-mail: gleb.il2000@gmail.com

TRENDS IN THE SPREAD OF EXCESSIVE ECONOMIC INEQUALITY IN THE MODERN WORLD AND PROSPECTS FOR OVERCOMING IT

The study is devoted to the problem of excessive economic inequality, which leads to lagging behind developing countries, especially the countries with lower middle and low income, to an increase in the population at the level of extreme poverty, depriving them of the opportunity to receive education, decent work, and income to ensure the quality of life. Based on the Madison Project's database of historical statistics, the authors show that since the 1820s, economic disparity between developed and developing countries has steadily increased. And since the 1960s, this inequality in the level of economic development, measured by the average GDP per capita according to the PPP, began to grow rapidly. The authors put forward assumptions about the negative impact on this trend of international economic and financial institutions, which, through cooperation with developing countries, implement liberal principles in the domestic and foreign policies of these countries. Economic liberalization was carried out by all developed countries to overcome the public financial crisis caused by excessive public spending on economic growth and social protection in the 1970s. Later, international organizations began to transfer this experience to countries with economies in transition and developing countries in the form of stabilization programs, development programs, etc. But the consequence of liberal reforms in these countries was the destruction of their economic systems, institutions, values, culture, and even the memory of the historical path which makes them weaker and more dependent. Analyzing changes in such indicators as the average GDP per capita according to the PPP of the countries of the world, the incomes of various categories of the population, the trade balance index, the index of the economic complexity of the country's exports, the authors prove that the economic inequality between the countries of the Western Branch and Western Europe (according to Maddison's classification) and all other countries at these only increases. Therefore, the implementation of the unified liberal recommendations of international organizations to improve economic mechanisms and state and social institutions in most countries of the world has devastating consequences: loss of competitiveness, technological backwardness, negative trade balance, public debt, inflation, unemployment, and the growth of excessive economic inequality. To overcome it, the countries of the world should apply certain balanced instruments of protectionist policy.

Key words: economic inequality, the gap in the level of development between the rich and the poor, unified recommendations of international organizations, the consequences of liberal policy.

JEL Classification: E60, F01, I30.

Як цитувати: Кім Т.І., & Ільїн Г.О. (2022). Тенденції поширення надмірної економічної нерівності в сучасному світі та перспективи її подолання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 24-32. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-03>.

In cites: Kim T., & Ilin H. (2022). Trends in the spread of excessive economic inequality in the modern world and prospects for overcoming it. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 24-32. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-03>. (in Ukrainian)

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-04](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-04)

УДК: 339.944

В. А. ЄВТУШЕНКО

кандидат економічних наук, доцент
професор кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7764-2277>, e-mail: v.a.evtushenko@karazin.ua

Є. В. ЛІСЕНИЙ

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-9060>, e-mail: liseniy.evgeniy@gmail.com

ВУ ЗІЕУ ЛІНЬ

студентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0176-8674>, e-mail: lindavu0909@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ КРОС-КУЛЬТУРНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКАХ ЄВРОПИ

Глобалізація бізнесу, просування економічних інтересів на ринки інших країн, процеси об'єднання та створення спільного економічного простору вимагають знання національних звичаїв та національної культури. Культура — це передусім передбачуваність. Здатність розуміти та використовувати особливості національних культур, міжособистісних комунікацій та ділової етики у глобальному бізнесі — важливе завдання крос-культурного менеджменту. Успіх міжнародних компаній Європи у наданні високоякісних продуктів і послуг залежить, з одного боку, від динаміки економічного середовища, що зростає, а з іншого — від прийняття світових стандартів і процедур якості. Оскільки ринок Європи стає все більш глобальним, продукти та послуги, які пропонують міжнародні компанії по всьому світу, стикаються з проблемами мультикультурного середовища, причому не лише на рівні відносин із клієнтами, а й глибоко всередині компаній, на рівні співробітників. У статті дано характеристику крос-культурного менеджменту діяльності підприємств на ринках Європи, виявлено бар'єри, що виникають на шляху його реалізації, розглянуті найефективніші рішення у галузі крос-культурного управління персоналом. Крос-культурний менеджмент підприємств на ринках Європи — це насамперед створення та застосування технологій управління культурним розмаїттям в умовах глобалізації, які успішно діють у різних культурах, запобігання міжкультурним конфліктам. Як рішення запропоновані розвиток міжкультурних компетенцій, навчання глобальних менеджерів Європи ключовим аспектам міжкультурної взаємодії, впровадження та активне використання передових цифрових технологій, а також побудова системи управління. Управління знаннями забезпечує необхідну технологічну підтримку крос-культурного управління підприємствами Європи для покращення обміну знаннями, їх ефективного використання у діяльності багатонаціональних компаній та міжнародних спільних підприємств Європи.

Ключові слова: **міжкультурна взаємодія, мультикультурне середовище, міжкультурна комунікація, крос-культурний менеджмент, ділова етика.**

JEL Classification: M14, F13, G14.

Постановка проблеми. Крос-культурне бізнес-середовище - джерело багатьох проблем. Різні аспекти культури схильні до впливу технологічних та економічних змін, тому сучасним компаніям на ринках Європи, які працюють у глобальній економіці, необхідні ефективні рішення. Крос-культурний менеджмент та етика допомагають вживати превентивних заходів, вирішувати існуючі проблеми, найчастіше передбачаючи їх.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження в галузі міжкультурної комунікації часто фокусуються на розумінні того, як індивідуальні відмінності впливають на нашу здатність спілкуватися із представниками інших культур. Оскільки більшість людей виховується в рамках

однієї культури, необхідна взаємодія із представниками іншої культури може стати проблематичною і не завжди призводить до позитивних результатів. Соціологи Black J., Mendenhall M. пропонують дослідникам, які займаються крос-культурними питаннями підприємств на ринках Європи, розвивати розуміння взаємозв'язків між культурними вимірами, культурними стандартами та рисами особистості. Така підвищена поінформованість допомагає людині керувати власною міжкультурною поведінкою, а також поведінкою інших людей (Black & Mendenhall, 1990).

Культура у тематичних дослідженнях визначається як інтегрована система переконань, цінностей, моделей поведінки та способів спілкування, які поділяють ті, хто соціалізований у рамках певної соціальної групи. З іншого боку, культура сприймається як прийняття унікальності індивіда, визнання індивідуальних відмінностей. Відповідно різноманітність культур можна подати у вигляді двох напрямків. Перший враховує вік, стать та гендерну приналежність людини – те, що відрізняє її від інших. Другий вимір фокусується на таких якостях, як освіта, віросповідання, географічне розташування, рівень доходу та інші. Згідно з Evans S. інтеграція різних культур на підприємствах Європи сприяє підвищенню конкурентоспроможності компаній. Вона дозволяє залучати співробітників з різними культурними орієнтаціями, що сприяє розвитку та зростанню глобальних ринків Європи, оскільки у компаній з'являється можливість працювати в різних корпоративних середовищах (Evans, 1992).

Один з відомих дослідників у галузі культури та менеджменту Романуха О. – провів опитування 160 тис. менеджерів та співробітників однієї з найбільших європейських транснаціональних корпорацій у сорока країнах і виявив значну різницю у поведінці та відносинах менеджерів та співробітників закордонних філій. Основну причину цього вчений вбачав в особливостях національних культур, що зумовили відмінності цінностей та установок, пов'язаних з роботою, а також інших змінних, таких, як положення в організації, професія, вік та стать (Романуха, 2017).

Також, значну кількість досліджень з цієї теми здійснила Євтушенко Вікторія Анатоліївна (Євтушенко, Шуба, & Подлипян, 2021). Вона розглядала бізнес-планування як інструмент здійснення зовнішньоекономічної діяльності на підприємстві (Євтушенко, Рахман, & Сіладі, 2020). Також досліджувала особливості механізмів активізування зовнішньоекономічної діяльності підприємства, вдосконалення стратегічного планування зовнішньоекономічної діяльності підприємства (Євтушенко, Ляшевська, & Чупринюк, 2020).

Лісеній Євгеній Володимирович здійснював аналіз сучасних методів реклами продукції як інструментів маркетингу на підприємстві (Лісеній & Даниленко, 2021).

Мета та завдання. Метою роботи є аналіз особливості крос-культурного менеджменту діяльності підприємств на ринках Європи. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань: описати основні положення крос-культурного менеджменту; з'ясувати шляхи використання аспектів крос-культурного менеджменту підприємствами Європи; розробити рекомендації щодо подальшого впровадження крос-культурного менеджменту на підприємства Європи.

Основні результати дослідження. Глобалізація та міграція – основні причини зростання кількості крос-культурних організацій в Європі. Глобалізація впливає на середовище, в якому мають функціонувати менеджери. У період глобалізації великим організаціям та компаніям Європи важливо залишатися конкурентоспроможними на світовому рівні, що можливе лише за одночасної роботи у кількох країнах. При цьому однією з основних проблем стає відмінність культур працівників із різних країн, що потребує індивідуального стилю управління. Через неправильний підхід багато мультинаціональних компаній на ринках Європи зазнають невдачі на міжнародному ринку. Завдяки подібним обставинам виникла потреба у розробці та розвитку інструментів крос-культурного менеджменту для підприємств Європи.

В рамках роботи над статтею було проведено аналіз емпіричних досліджень перешкод, з метою виявлення найбільш складних та істотних з них при налагодженні не лише ефективних комунікацій, а й ефективної ділової взаємодії представників різних культур Європи у крос-культурних організаціях загалом.

У дослідженні (Романуха, 2017) взяли участь близько 100 осіб – фахівців та лінійних менеджерів крос-культурних компаній, розташованих у Європі.

«Для дослідження культурної різноманітності у крос-культурному менеджменті були обрані високотехнологічні компанії Німеччини, Фінляндії та інших країн Європи. Як показав аналіз, близько 60% обраних компаній займаються виробництвом високотехнологічних товарів у сфері обробної промисловості, а 40% відносяться до сфери послуг. З метою визначення впливу масштабу діяльності на об'єкт дослідження, компанії були згруповані за ознакою кількості працівників. Великі компанії – це компанії з персоналом більше 20 тис. працівників, середні компанії – з чисельністю менше 20 тис. та більше 500 чоловік працюючих. Аналіз показав, що на сучасному ринку високих технологій 65% – це великі компанії, а середні, відповідно, становлять 35%» (Романуха, 2017).

Фінська корпорація Nokia – це гарний приклад застосування культурного розмаїття.

Таблиця 1 – Динаміка обсягів продажу корпорації Nokia на основних ринках за період 2019-2021 рр.

Table 1 – Dynamics of sales volumes of Nokia Corporation in the main markets for the period 2019-2021

Країна	Обсяги продажу, млн. євро		
	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Китай	10,123	14,132	10,928
Індія	3,835	6,974	5,835
Німеччина	3,575	6,049	3,775
Росія	3,275	5,750	3,566
США	3,529	5,617	3,794
Бразилія	3,284	5,527	3,346
Україна	3,762	5,432	3,954
Іспанія	3,127	5,321	3,488
Італія	3,005	5,295	3,254
Індонезія	3,247	5,137	3,497

Джерело: (Nokia: official web-recourse, 2022)

За даними досліджень, у 2020 р. обладнання, пристрої та бізнес-послуги корпорації використовували близько 60 тис. чоловік 115 різних національностей, 41% з них були жінки (Nokia: official web-recourse, 2022). Як показують результати дослідження, найбільш важливими крос-культурними бар'єрами організації на ринках Європи є переконання та стереотипи, традиції, цінності, соціальні ролі.

Розглянемо їх вплив та значення більш докладно. Однією з головних перешкод для спілкування в мультикультурному середовищі організації на ринках Європи є нерозуміння. Як правило, це найперша поширена перешкода для людей різного культурного походження, оскільки їх цінності та переконання істотно різняться. Відмінності у культурах призводять до високого рівня тривоги і невпевненості і зрештою до непорозуміння. Виниклі через це непорозуміння можуть продовжуватися протягом усього терміну міжкультурної ділової взаємодії.

Найбільшу допомогу та підтримку в подібних умовах надає організаційна культура. Вважаємо, що підприємствам на ринках Європи необхідно застосовувати сучасні технології, що дозволяють врахувати та ефективно використовувати крос-культурні особливості у роботі сучасних глобальних організацій.

Крос-культурний менеджмент застосовується на підприємствах Європи для вирішення проблем, що виникають між членами організації у внутрішньому та зовнішньому навколишньому середовищі. Крос-культурний менеджмент - це новий тип управління, що

враховує культурні відмінності між працівниками з метою покращення комунікацій компанії та її міжнародній діяльності.

Неадекватне сприйняття інформації про представників інших культур працівниками організації на ринках Європи, що формується під впливом власних ціннісних суджень про людей, наводить до нерозумного вибору міжкультурної комунікації. Культурні стереотипи перебільшують чи надмірно узагальнюють те, як ми сприймаємо людей, і це сприйняття викликає занепокоєння. Стереотипи народжуються зі страху через відсутність достатніх знань, тобто стереотип – це породження засобів інформації, котрі колись сформували образ представника тієї чи іншої країни. Ці стереотипи залишаються основними причинами неприйняття протилежної культури і також призводять до непорозуміння.

Культурні норми – це культурні правила прийнятної та неприйнятної поведінки. Люди самі встановлюють правила для себе та очікують, що інші зроблять так само. Кожна культура Європи має власні норми, і вони визначає поведінка їх носіїв. Проте люди, які працюють у крос-культурному середовищі організації на ринках Європи, часто не розуміють норм іншої культури та відповідної поведінки (Laurent, 1986).

Наслідком прояву культурних норм є соціальні ролі, що становлять набір норм, що застосовуються до конкретних груп. Зокрема, різні національні культури організацій на ринках Європи відводять різні ролі чоловікам та жінкам, дітям та батькам/опікунам, чоловікам та дружинам. Ці ролі варіюються від культури до культури, і сьогодні у крос-культурній команді можна знайти кілька різних ролей. До речі, для когось ті чи інші ролі можуть здатися проявом нетолерантної поведінки та викликати складнощі у процесі комунікації.

Ми з'ясували, що більш низький рівень культурного розмаїття німецьких компаній порівняно з фінськими. Це підтверджує тезу про те, що німецькі компанії виявляються більш орієнтованими на результат і посідають друге місце з точки зору корпоративної політики та стратегії (табл. 2).

Таблиця 2 – Оцінка ефективності впровадження крос-культурного менеджменту (у середніх значеннях; 5 - повна згода, 1 - повна незгода)

Table 2 – Evaluation of the effectiveness of the implementation of cross-cultural management (in average values; 5 - complete agreement, 1 - complete disagreement)

	Співробітництво та успіх на глобальних ринках	Орієнтація на клієнта і вихід на нові ринки	Зниження конфлікту і задоволення персоналу	Демографічні обмеження
Країни				
Німеччина	4,4	4,2	3,7	2,9
Європа	4,2	3,6	3,5	2,5
Фінляндія та Англія	4,2	3,7	4,1	2,2
Інші країни	4,0	3,8	3,7	2,5
Ознаки				
Виробництво	4,4	3,8	3,8	2,4
Послуги	4,4	3,9	3,6	2,8
< 20,000	4,2	4,1	3,5	2,7
> 20,000	4,4	3,8	3,8	2,5
Разом	4,3	3,9	3,7	2,6
SD	0,74	0,78	0,79	1,21

Джерело: (Innovation management: official web-recourse, 2022)

Результати кластерного аналізу показують, що деякі компанії розглядають ці три погляди одночасно (35%), але більшість компаній мають розбіжності, віддаючи пріоритет «орієнтації на клієнта і виходу на нові ринки» (32%) або успіху «співробітництву та міжнародного успіху» (33%) (Innovation management: official web-recourse, 2022).

Результати проведеного дослідження показують, що ефективним рішенням може стати розвиток крос-культурної комунікаційної компетенції організації на ринках Європи, яка дозволяє компанії досягати цілей за дотримання належної поваги до цінностей, норм, переконань людей, що впливають на її діяльність. Європейська компанія повинна розвивати міжкультурні компетенції персоналу з метою подолання бар'єрів для міжкультурного спілкування.

Оскільки культурна різноманітність може чинити на компанію як позитивний, так і негативний вплив, менеджерам з управління персоналом підприємств на ринках Європи слід враховувати важливість розвитку ефективної міжкультурної комунікації при чіткому донесенні передбачуваної інформації до співробітників різних культурних орієнтацій та забезпечення єдності цілей та завдань. Тим самим відділ персоналу бере на себе активну роль в управлінні культурною різноманітністю компанії.

Правильне використання міжкультурних компетенцій організаціями на ринках Європи може бути джерелом конкурентоспроможності. Коротке визначення міжкультурних компетенцій – це насамперед навички та атрибути, необхідні професіоналам для досягнення успіху у міжнародному середовищі.

Серед навичок робітників на підприємствах Європи можна відзначити (Innovation management: official web-recourse, 2022):

- поінформованість про культурні цінності, які можуть вплинути на крос-культурний бізнес;
- уміння коригувати стиль ведення переговорів, спілкування, презентації, керівництва командою тощо, щоб уникнути крос-культурних непорозумінь;
- навички міжнародного лідерства.

Міжкультурна компетенція працівників підприємств на ринках Європи повинна включати когнітивні аспекти, такі як крос-культурна поінформованість чи уважність, знання крос-культурних основ та інструментів, а також ноу-хау конкретної країни чи регіону. Міжкультурна компетенція повинна містити і специфічні поведінкові навички, у тому числі навички міжкультурного спілкування або поведінки, необхідної для побудови довірчих та стійких довгострокових відносин.

У ході роботи ми вивчили та узагальнили сучасний досвід, накопичений передовими крос-культурними компаніями у вирішенні цього питання.

Діючим напрямом покращення крос-культурної взаємодії робітників компаній, які представлені на ринках Європи, виступає навчання питанням ділової етики менеджерів та самих співробітників. Менеджерам необхідно поглибити свої знання соціального, культурного та морального середовища, у якому вони працюють. Знання, які дає ділова етика, є стратегічним засобом оптимізації ділової та професійної діяльності, досягнення більш інтегрованої та гуманної крос-культурної спільноти. Тепер у діловій етиці як зразок все частіше виступають універсальні етичні стандарти та правові акти, міжнародні гуманізовані норми, які можуть бути застосовані у крос-культурній компанії Європи (Gartner: official web-recourse, 2022).

Крім ділової етики, не менш важливу увагу компаніям, які представлені на ринках Європи, слід приділяти розвитку комунікативних та лідерських навичок співробітників. Співробітники з розвиненими навичками здатні швидше та ефективніше адаптуватися до спірних ситуацій, що виникають у крос-культурному середовищі. Розвинені навички спілкування допомагають глобальним менеджерам обговорювати проблеми та шляхи їх вирішення з представниками різних культур.

Лідерські навички у поєднанні з навичками крос-культурних взаємодій можуть бути корисні у формулюванні важливих висновків для менеджерів щодо відповідної поведінки членів команди. Вираження альтернативних поглядів, що відбивають бачення різних культур, підвищує якість групового прийняття рішень.

Знання та інформація стали середовищем, у якому розвиваються компанії, які представлені на ринках Європи, оскільки збільшується кількість компаній, що є глобальними, зростає інтерес до створення та розгортання баз знань у глобальному масштабі як для

використання знань та досвіду, які розподілені по всьому світу, так і для надання баз кейсів всім регіональним організаціям підтримки для послідовного вирішення проблем клієнтів по всьому світу.

Висновки. Крос-культурний менеджмент компаній, які представлені на ринках Європи, — це співпраця з представниками іншої культури, визнання їхніх інтересів при розробці спільних пріоритетів, максимальна толерантність до особливостей культурного різноманіття (релігійних, професійних, вікових та інших відмінностей). Крос-культурний менеджмент європейських компаній - новий тип управління, що враховує культурні відмінності персоналу у процесі управління та використовує їх для підвищення ефективності комунікацій як усередині організації, так і у її міжнародних відносинах.

Питанням крос-культурного управління приділяється значна увага у міжнародній діловій літературі. Управління знаннями та крос-культурне управління компаніями на ринках Європи покращують збір та обмін знаннями у багатонаціональних компаніях, підвищують ефективність використання знань у міжнародних спільних підприємствах.

Використовуючи найновіші інформаційні технології, такі як штучний інтелект, цифрові технології та управління знаннями, глобальний бізнес підприємств Європи стає більш успішним. Управління знаннями здійснюється через мережу соціальних та технічних, людських та матеріальних компонентів. У глобальній економіці управління знаннями на ринках Європи є формою міжкультурного управління.

Міжкультурний менеджмент підприємств, як представлені на ринках Європи, - ключовий фактор підвищення якості бізнесу, особливо для сервісних компаній, які працюють на світових ринках. Крос-культурне управління знаннями забезпечує реальну підтримку у розгортанні успішного бізнесу через міжнародні кордони, органічно керуючи крос-культурними командами співробітників у наданні високоякісних продуктів та глобальних послуг мультикультурним клієнтам. Інтеграція управління мультикультурними знаннями з підтримкою цифрових технологій у процес управління персоналом глобальних компаній на ринках Європи створює передумови для досягнення високого рівня ведення бізнесу в усьому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Black J., Mendenhall M. Cross-culture training effectiveness: a revive and theoretical framework for future research. *Academy of Management Review*. 1990. №15. P.1131-1136.
2. Evans S. Conflict can be positive. *HR Magazine*. 1992. № 37 (5). P. 49-51.
3. Романуха О. Роль крос-культурних комунікацій у менеджменті організацій. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/103.pdf.
4. Євтушенко В. А. Шуба Т. П. Подлипян І. В. Бізнес-планування як інструмент здійснення зовнішньоекономічної діяльності на підприємстві. *Економіка і суспільство*. 2021. Вип. 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-4>.
5. Євтушенко В. А. Рахман М.С. Сіладі К.Б. Особливості механізмів активізування зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2020. Вип. 48. С. 26-31. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct48-5>.
6. Євтушенко В. А., Ляшевська В. І., Чупринюк Ю. В. Дослідження та вдосконалення стратегічного планування зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Бізнес-інформ*. 2020. Вип. 6. С. 23-29. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-6-23-29>
7. Лисений Є. В., Даниленко Є. І. Сучасні методи реклами продукції як інструменти маркетингу на підприємстві. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 32. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-53>.
8. Nokia: official web-recourse. 2022. URL: <http://www.nokia.ua/about-nokia/company/vision-and-strategy>.
9. Laurent A. The Cross-cultural Puzzle of International Human Resources Management. *Human Resources Management*. 1986. № 25 (1). P.91-102.
10. Innovation management: official web-recourse. 2022. URL: <http://www.innovationmanagement.se>.
11. Innovation management: official web-recourse. 2022. URL: <http://www.innovationmanagement.se/2011/03/02/nokias-rise-and-relativefall-what-lessons-for-european-innovation-policy/>.

12. Gartner: official web-recourse. 2022. URL: <http://www.gartner.com/technology/home.jsp>.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2022
Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Black, J. and Mendenhall, M. (1990). Cross-culture training effectiveness: a revive and theoretical framework for future research", *Academy of Management Review*, 15, 1131-1136.
2. Evans, S. (1992). Conflict can be positive. *HR Magazine*, 37 (5), 49-51.
3. Romanukha, O. (2017). The role of cross-cultural communications in the management of organizations. *Economics and society*, 9. Retrieved from http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/103.pdf. (in Ukrainian)
4. Yevtushenko, V.A. Shuba, T.P. Podlypyan, I.V. (2021). Business planning as a tool for foreign economic activity at the enterprise. *Economy and society*, 33. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-4>. (in Ukrainian)
5. Yevtushenko, V.A., Rahman, M.S., Siladi, K.B. (2020). Peculiarities of the mechanisms of activation of foreign economic activity of the enterprise. *World economy and international economic relations*. 48, 26-31. doi: <https://doi.org/10.32843/infrastruct48-5>. (in Ukrainian)
6. Yevtushenko V. A., Lyashevska V. I., Chuprinyuk Yu. V. (2020), «Research and improvement of strategic planning of the enterprise's foreign economic activity», *Business information*, 6, 23-29. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-6-23-29>. (in Ukrainian)
7. Lysenyi, E. V., Danylenko, E. I. (2021). Modern methods of advertising products as marketing tools at the enterprise. *Economy and society*, 32. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-53>. (in Ukrainian)
8. Nokia: official web-recourse. (2022). Retrieved from <http://www.nokia.ua/about-nokia/company/vision-and-strategy>.
9. Laurent, A. (1986). The Cross-cultural Puzzle of International Human Resources Management. *Human Resources Management*, 25 (1), 91-102.
10. Innovation management: official web-recourse. (2022). Retrieved from <http://www.innovationmanagement.se>.
11. Innovation management: official web-recourse. (2022). Retrieved from <http://www.innovationmanagement.se/2011/03/02/nokias-rise-and-relativfall-what-lessons-for-european-innovation-policy/>.
12. Gartner: official web-recourse. (2022). Retrieved from <http://www.gartner.com/technology/home.jsp>.

The article was received by the editors 16.11.2022
The article is recommended for printing 01.12.2022

V. YEVTUSHENKO, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Management, Marketing and Entrepreneurship, V.N. Karazin Kharkiv National University,
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7764-2277>, e-mail: v.a.evtushenko@karazin.ua

E. LISENYI, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Marketing and Entrepreneurship, V.N. Karazin Kharkiv National University,
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-9060>, e-mail: liseniy.evgeniy@gmail.com

VU ZIEU LIN, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0176-8674>, e-mail: lindavu0909@gmail.com

RESEARCH OF CROSS-CULTURAL MANAGEMENT OF BUSINESS ACTIVITIES IN EUROPEAN MARKETS

Globalization of business, promotion of economic interests to the markets of other countries, processes of unification and creation of common economic space require knowledge of national customs and national culture. Culture is, first of all, predictability. The ability to understand and use the features of national cultures, interpersonal communications and business ethics in global business is an important task of cross-cultural

management. The success of international companies in Europe in providing high quality products and services depends, on the one hand, on the dynamics of the growing economic environment and, on the other hand, on the adoption of global quality standards and procedures. As the European market becomes more and more global, the products and services offered by international companies around the world face the challenges of a multicultural environment, not only at the level of customer relations, but also deep inside the companies, at the level of employees. The article describes the characteristics of cross-cultural management of enterprises in the European markets, identifies the barriers to its implementation, and considers the most effective solutions in the field of cross-cultural personnel management. Cross-cultural management of enterprises in the European markets is, first of all, the creation and application of technologies for managing cultural diversity in the context of globalization, which successfully operate in different cultures, prevention of intercultural conflicts. As a solution, the development of intercultural competencies, training of global managers in Europe in key aspects of intercultural interaction, introduction and active use of advanced digital technologies, as well as building a management system are proposed. Knowledge management provides the necessary technological support for cross-cultural management of European enterprises to improve knowledge sharing, their effective use in the activities of multinational companies and international joint ventures in Europe.

Key words: **intercultural interaction, multicultural environment, intercultural communication, cross-cultural management, business ethics.**

JEL Classification: M14, F13, G14.

Як цитувати: Євтушенко В.А., Лісеній Є.В., & Ву Зієу Лін (2022). Дослідження крос-культурного менеджменту діяльності підприємств на ринках Європи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 33-40. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-04>.

In cites: Yevtushenko V., Lisenyi E., & Vu Zieu Lin (2022). Research of cross-cultural management of business activities in European markets. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 33-40. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-04>. (in Ukrainian)

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯDOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-05](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-05)

УДК 336.71

В. Г. КОСТОГРИЗ

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки підприємства, обліку та аудиту
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Шевченко 81, м. Черкаси, 18031, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8378-5549>, e-mail: kostogryzvg@vu.cdu.edu.ua

Ю. В. ЖЕЖЕРУН

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри фінансів та обліку
Черкаського відділення Львівського національного університету імені Івана Франка
вул. В. Чорновола, 164, м. Черкаси, 18000, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8200-730X>, e-mail: julia_dm@ukr.net

І. М. КОРСУН

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економічної теорії, обліку і оподаткування
Київського національного університету будівництва і архітектури
пр-т Повітрофлотський, 31, м. Київ, 03680, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4959-9056>, e-mail: iservatinskaya@gmail.com

БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ У ПРОСТОРІ ВПЛИВУ VUCA–СЕРЕДОВИЩА НА ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ

Україна досить тривалий період часу функціонує в умовах VUCA-середовища, що отримало значне загострення під впливом пандемії Covid-19 та початком повномасштабних військових дій на території країни. VUCA-середовище, як антипод стабільності, характеризується хаотичністю та непередбачуваністю. У даній статті фінансова стабільність банківського сектору розглядається як його здатність ефективно виконувати свої функції та протистояти впливам деструктивних факторів VUCA-середовища. У статті досліджено сутність та особливості прояву VUCA-середовища. Виявлено основні виклики VUCA-середовища, які вплинули на деструктивні зміни макроекономічних показників та основних показників функціонування банківського сектору, а саме: вплив світової фінансової кризи 2008-2009 рр.; дестабілізація політичної ситуації, ведення Антитерористичної операції на сході України, анексія Криму (з 2014 р.); вплив пандемії Covid-19 (з 2020 р.); повномасштабне військове вторгнення Росії на територію України (з 24 лютого 2022 р.). Найбільших втрат за досліджуваний період економіка країни в цілому та банківський сектор зокрема зазнали саме внаслідок повномасштабного військового вторгнення. У відповідь на виклики VUCA–середовища виникла необхідність розробки концепцій протидії деструктивним впливам. Стратегія поведінки у VUCA-середовищі націлена на адаптивну поведінку, осмислений ризик, активне впровадження інновацій. Серед технологій, які змінюють бізнес-моделі діяльності банків, виступаючи інструментами цифрової трансформації, забезпечують нові підходи до обслуговування клієнтів та організації внутрішніх бізнес-процесів в банках є: штучний інтелект, великі дані, блокчейн, біометрія, інтерфейси програмування додатків тощо.

Ключові слова: **VUCA-середовище, фінансова стабільність, банківський сектор, криза, нестабільність, інновації.**

JEL Classification: C62, D50, G21.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування та сталий розвиток банківського сектору можливий лише в умовах загальної фінансової стабільності економіки країни. VUCA-середовище, як антипод стабільності, характеризується хаотичністю та непередбачуваністю. Накопичення політичних, економічних та інституційних ризиків призводить до фінансової нестабільності та невизначеності макросередовища, які обумовлюють розвиток кризових явищ як на рівні окремих банків (банки виявляються неспроможними виконувати свої зобов'язання перед клієнтами), так і на рівні банківського сектору в цілому (банківський сектор втрачає

здатність якісно виконувати свої основні функції щодо обслуговування потреб економіки, ефективного розподілу фінансових ресурсів, забезпечення схоронності заощаджень населення тощо).

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню VUCA-середовища присвячені наукові праці як українських (Луценко, 2021), (Khalatur et al., 2021), так і закордонних вчених-економістів (Baran & Woznyj, 2020), (Horney et al., 2015), (Johansen, 2008) та ін.

Аналіз літературних джерел показав, що VUCA-середовище виникає в умовах нестабільності, під впливом певних деструктивних змін, які важко спрогнозувати. Цей термін перейшов у соціально-економічну площину з військової практики, де визначав складний і неоднозначний багатосторонній світ, в якому доводиться діяти військовим (Луценко, 2021). VUCA – це акронім англійських слів, що мають тлумачення:

- volatility (непередбачуваність, мінливість, нестійкість) – ситуація змінюється швидко (на основі поточних змін не можна передбачити майбутню ситуацію або планувати дії), констатація того, що у нас не залишилося ніяких орієнтирів;
- uncertainty (невідомість, невизначеність, неоднозначність, розпливчастість, недостовірність) – вивчаючи події минулого складно передбачити майбутнє; нездатність знати все, ймовірність раптових подій;
- complexity (заплутаність, складність, переобтяженість) – багато складних для розуміння фактів та причин формують проблеми; зростає рівень напруги, хаосу та плутанини;
- ambiguity (неясність, неоднозначність, двозначність основних умов та ситуацій) – складно відповісти на питання «хто, що, коли та чому?» (Чалюк, 2022).

С. Халатур, Л. Величко та ін. (Khalatur et al., 2021) розглядають VUCA як хаотичне та швидко мінливе ділове середовище, яке на основі мінливості, невизначеності, складності та неоднозначності сучасного світу трансформує підхід банків до аналізу фінансової стабільності.

Відповідно до проведених наукових досліджень варто визначити, що VUCA-світ характеризується хаосом, турбулентністю і мінливим бізнес-середовищем. Історично VUCA-концепції набували своєї актуальності в умовах: в 1990-х роках у військовій сфері США після закінчення «холодної війни»; в бізнес-сфері після Світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.; в соціальній сфері в умовах пандемії Covid-19 (Легомінова, 2017; Horney et al., 2015).

Отже, противагою стабільності (в т. ч. фінансовій) є VUCA-середовище. В даному дослідженні під фінансовою стабільністю банківського сектору будемо розуміти його здатність ефективно виконувати свої функції та протистояти впливам деструктивних факторів VUCA-середовища. При цьому, відсутність ґрунтовних досліджень впливу VUCA-середовища на фінансову стабільність банківського сектора потребує подальшого опрацювання даного питання.

Мета статті полягає в дослідженні можливостей забезпечення стабільності банківського сектору України під впливом деструктивних факторів VUCA-середовища.

Основні результати дослідження. Аналіз динаміки макроекономічних показників розвитку економіки України упродовж 2006 – III кв. 2022 р. (рис. 1), засвідчує, що основними викликами VUCA-середовища, які вплинули на деструктивні зміни макроекономічних показників були:

- вплив світової фінансової кризи 2008-2009 рр.;
- дестабілізація політичної ситуації, ведення Антитерористичної операції (АТО) на сході України, анексія Криму (з 2014 р.);
- вплив пандемії Covid-19 (з 2020 р.);
- повномасштабне військове вторгнення Росії на територію України (з 24 лютого 2022 р.)

Варто зазначити, що на думку більшості науковців період охоплення проведеного дослідження тривалістю в 15 років дозволяє використовувати метод ретроспективного аналізу та будувати перспективні прогностні значення показників на 3-5 років. Проте, VUCA-середовище викликане економічною, політичною та військовою ситуацією в Україні негативно впливають на якість прогнозування, відповідно прогностні значення валового внутрішнього продукту (ВВП) (рис. 1) та активів банківського сектору (рис. 2) можуть мати значні відхилення в залежності від тривалості військових дій, масштабів руйнувань та розміру впливів деструктивних факторів. Крім того, з метою нівелювання впливу курсових різниць дані наведено в млн. дол. США.

Повномасштабне військове вторгнення Росії на територію України мало найгірший вплив за досліджуваний період на основні макроекономічні показники в цілому і ВВП, зовнішній борг, золотовалютні резерви, індекс споживчих цін та курс грн./дол. США зокрема. В результаті спад реального ВВП за III квартал 2022 р. становив 31,5%, золотовалютних резервів – 22,7%, індекс споживчих цін зріс до критичного рівня 24,8% (нижня межа цільового діапазону 5%). Девальвація гривні наблизилась до 34% (рис. 1). За прогнозом МВФ, через війну спад ВВП в 2022 році може становити 35%, а індекс споживчих цін зрости до 30%.

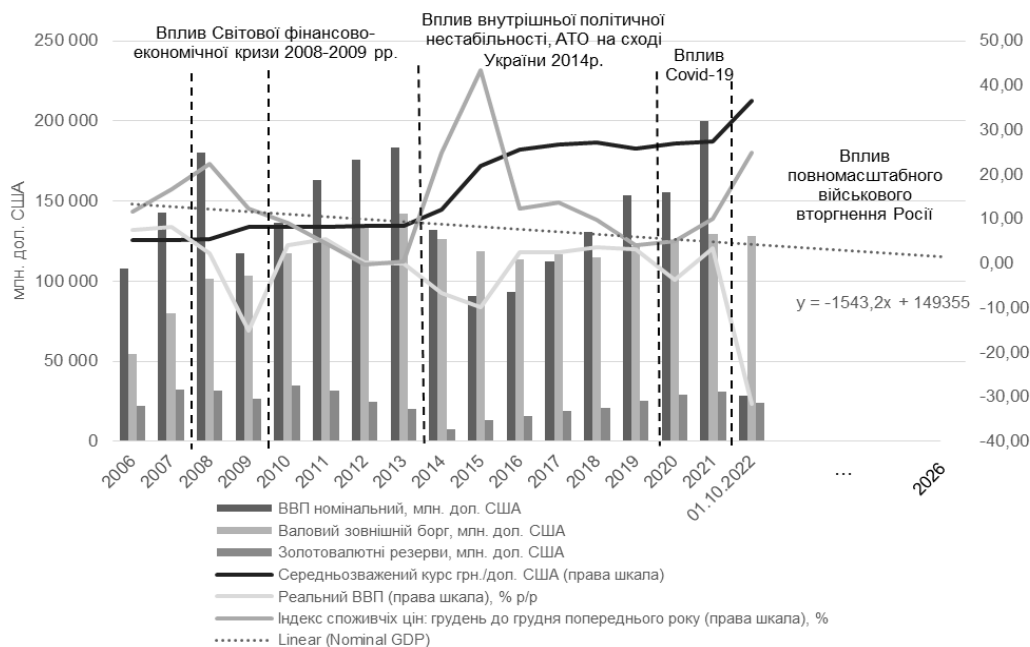

Рис. 1. Динаміка макроекономічних показників України за 2006 - III квартал 2022 рр. та прогноз ВВП до 2026 р.

Fig. 1. Dynamics of macroeconomic indicators of Ukraine for 2006 - III quarter 2022, forecast GDP up to 2026

Джерело: складено за даними (Національний банк України, 2022)

Динаміка основних показників діяльності банківського сектору України підтверджує негативні наслідки деструктивних змін у вказані періоди (рис. 2). Зокрема, під впливом Світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. відбулося скорочення обсягів банківського кредитування, погіршення інвестиційного клімату, девальвація національної грошової одиниці, тощо. Зменшення прибутковості вітчизняних банків розпочалося у жовтні 2008 р. з розгортанням світової фінансової кризи, і вже на початок грудня 2009 р. банківська система України вперше за останнє десятиріччя продемонструвала негативний результат, а збитки сягнули 27,63 млрд. грн. Вартість банківських активів у 2009 р знизилась на 10,2% (99367 млн. грн.), обсяг залучених коштів – на 5,17% (41496 млн. грн.), наданих кредитів на 5,66% (44896 млн. грн.), темпи зростання кредитування уповільнилися на 68,9% (Макаренко, 2012).

Період 2014-2019 рр. знаменувався негативними наслідками політичної нестабільності, початком АТО на сході України. В цей час відбулося значне скорочення загальної кількості банківських установ на 101 одиницю або у 2,34 рази та зменшення кількості банків з іноземним капіталом на 18 установ, проте частка іноземного капіталу в банківському секторі України щорічно зростала й на кінець 2019 р. становила 46,6%, що є найвищим показником за останні 15 років (Vovk et al., 2021). У 2014–2019 рр. простежується зростання як обсягу непрацюючих кредитів на 9286 млн. дол. США (із 20573 млн. дол. США до 11287 млн. дол. США), так і їх частки у кредитному портфелі на 37,9% (з 13,5% до 51,4% відповідно).

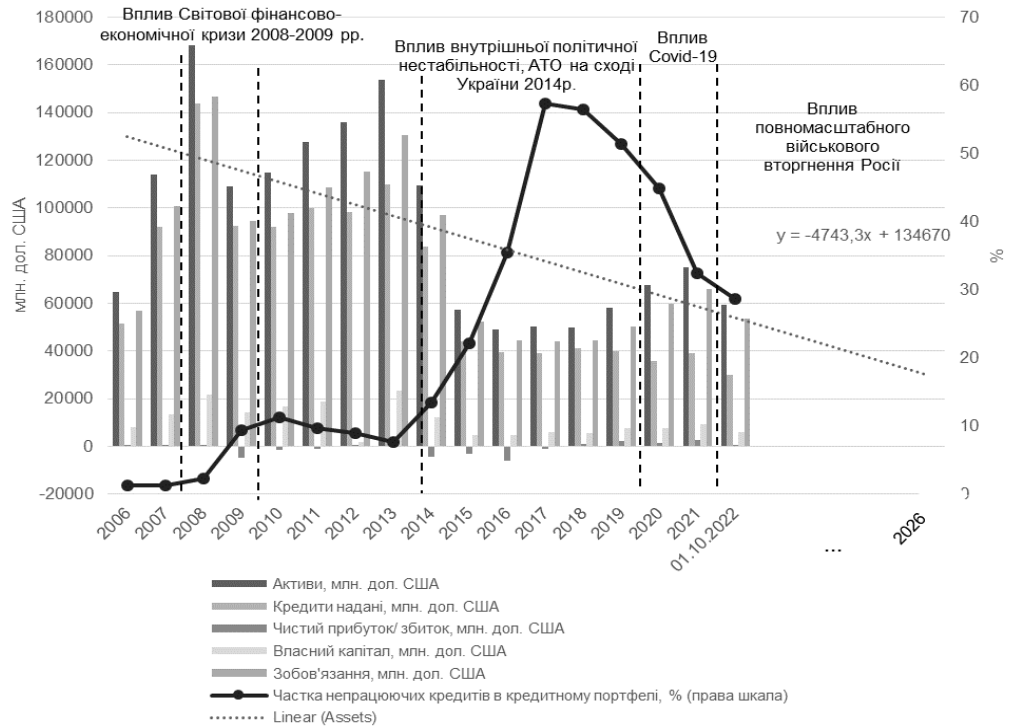

Рис. 2. Динаміка основних показників функціонування банківського сектору України за 2006 - III квартал 2022 рр., прогноз активів до 2026р.

Fig. 2. Dynamics of the main indicators of the development of the banking sector of Ukraine during 2006 - III quarter 2022, forecast assets up to 2026

Джерело: складено за даними (Національний банк України, 2022)

Криза, що виникла внаслідок пандемії Covid-19 стала першою кризою, яка не супроводжувалася банкрутством банків та панічними настроями вкладників. Оскільки банки врахували «уроки» попередніх кризових періодів, Національний банк України очистив банківський сектор від неконкурентоспроможних банків та посилив регулятивні вимоги до банків в частині капіталізації та ліквідності. Зокрема, власний капітал банків підвищився на 20,3%, активи – 29,9%, зобов'язання – 31,4%, прибуток – 25,4%.

Найбільших втрат за досліджуваний період банки зазнали внаслідок повномасштабного військового вторгнення Росії, що призвело до глибокої кризи, активізувавши нові та посиливши вже існуючі ризики/загрози для банківського сектору. У 2022 році військова агресія завдала значних втрат вітчизняним банкам, які пов'язані із порушенням технологічних процесів, пошкодженням та знищенням основних засобів, пограбуванням відділень на тимчасово окупованих територіях, перебоями в роботі інформаційних систем в результаті кібератак тощо. За перші III квартали 2022 р. суттєво знизились основні показники функціонування банківського сектору: активи на 21,2%, кредитний портфель – 23,3%, власний капітал – 38,3%, зобов'язання – 18,8%, чистий прибуток – 92,4%. При цьому, досвід попередніх кризових періодів дає змогу стверджувати, що негативний вплив на прибуток виявляється не миттєво, а в наступних звітних періодах.

Проведене дослідження підтверджує гіпотезу, проте те, що Україна досить тривалий період часу функціонує в умовах VUCA-середовища, що отримало значне загострення під впливом пандемії Covid-19 та початком повномасштабних військових дій на території країни.

У відповідь на виклики VUCA-середовища виникла необхідність розробки концепцій протидії деструктивним впливам. Зокрема, в дослідженнях Б. Барана та Х. Возній (2020)

розроблено рекомендовані практики, які відповідають на 10 найбільш загрозливих викликів VUCA світу. В праці В. Johansen «Get There Early: Sensing the future to compete in the present» (2008) запропоновано VUCA-антикризову концепцію, основною ціллю якої є адаптація стратегії розвитку установи до хаотичного важкопрогнозованого середовища. Основні складові концепції, це розуміння акроніму «VUCA» як Vision (бачення) – розуміння та постановка бізнес-цілей розвитку компаній, підприємств, регіону; Understanding (розуміння) – усвідомлення зовнішніх та внутрішніх факторів й ступеня їх впливу; Clarity (ясність) – розвиток критичного мислення, щоб не відставати від ринку; Agility (гнучкість) – здатність швидко реагувати на виклики та адаптуватися до них (Johansen, 2008). Таким чином бачення (vision) протидіє нестабільності (volatility); розуміння (understanding) протидіє невизначеності (uncertainty); ясність (clarity) протидіє складності (complexity); спритність (agility) протидіє неоднозначності (ambiguity). Тобто стратегія поведінки у VUCA-середовищі повинна бути націлена на адаптивну поведінку, осмислений ризик, активне впровадження інновацій.

Криза, що виникла внаслідок пандемії Covid-19 та обмеження можливостей в умовах воєнного стану вплинули на розуміння того, що в умовах невизначеності, складності, певних обмежень (в умовах VUCA-середовища) з метою забезпечення фінансової стабільності банківського сектору та нівелювання деструктивних змін, поряд зі стандартними напрямками організації банківської діяльності та обслуговуванням клієнтів, варто використовувати ті, що пов'язані з провадженням інноваційних технологій, обробкою великих об'ємів інформації, активним впровадженням безготівкових розрахунків. На рисунку 3 зображено банківські інноваційні продукти та послуги, що варто використовувати в банківській діяльності в розрізі VUCA-концепції.

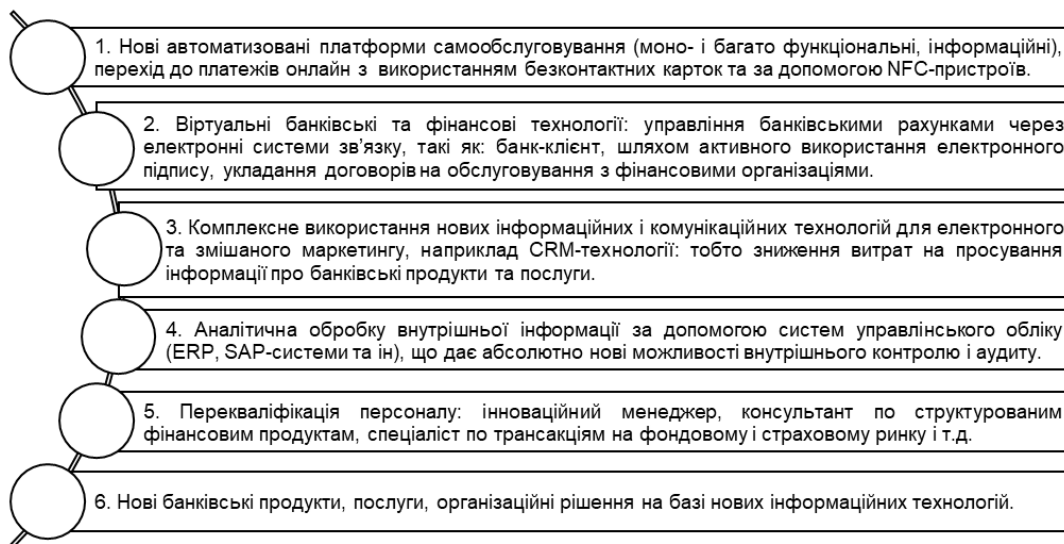

Рис. 3. Банківські інноваційні продукти та послуги в умовах деструктивного впливу VUCA-середовища

Fig. 3. Innovative banking products and services under the destructive influence of the VUCA environment

Джерело: сформовано авторами

Окрім того, серед технологій, які змінюють бізнес-моделі діяльності банків, виводять традиційні банківські послуги на якісно новий рівень, активно запроваджуються за кордоном та починають використовуватися банками України є: штучний інтелект (Artificial intelligence – AI), великі дані (Big data), блокчейн (blockchain), біометрія, інтерфейси програмування додатків (Application Programming Interfaces – API) тощо. Ці технології, виступаючи інструментами цифрової трансформації, забезпечують нові підходи до обслуговування клієнтів та організації внутрішніх бізнес-процесів в банках.

Висновки. Таким чином, у просторі невизначеності та неоднозначності VUCA-середовища банківський сектор зазнав певних деструктивних змін, проте використання поряд із стандартними напрямками організації банківської діяльності та обслуговування клієнтів певних інноваційних технологій дозволяє нівелювати негативний вплив деструктивних факторів та забезпечити фінансову стабільність банківського сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Луценко І.С. Детермінанти VUCA-світу під час формування стійкості та надійності ланцюгів поставок в умовах COVID-19. Інтелект XXI. 2021. № 1. С. 55-58. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2021-1.10>.
2. Khalatur S., Velychko L., Pavlenko O., Karamushka O., Huba M. A model for analyzing the financial stability of banks in the VUCA-world conditions. Banks and Bank Systems. 2021. № 16(1). С. 182-194.
3. Baran B.E., Woznyj H.M. Managing VUCA: The human dynamics of agility. Organizational dynamics. 2020. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2020.100787>.
4. Horney N., Pasmore B., O'Shea T. Leadership agility: A business imperative for a VUCA world. Human Resource Planning. 2010. 33(4). P.33-38. URL: <https://luxorgroup.fr/coaching/wp-content/uploads/Leadership-agility-model.pdf>.
5. Johansen B. Get There Early: Sensing the future to compete in the present. Berrett-Koehler Publishers, 2008. 247 p.
6. Чалюк Ю. Глобальний соціально-економічний розвиток в умовах VUCA, SPOD, DEST ТА BANI світу. Економіка та суспільство. 2022. № 36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-21>.
7. Легомінова С.В. Концептуальні засади стратегічного управління конкурентними перевагами підприємств. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 18. С. 250-255. URL: <http://global-national.in.ua/archive/18-2017/48.pdf>.
8. Макаренко М. І. Посткризова реінкарнація ринку банківських послуг. Ефективна економіка. 2012. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1668>.
9. Vovk V. Y., Zhezherun Yu.V., Kostohryz V.G., Maliarova V. O. Development of the Banking Sector of Ukraine in the Space of Formation of Destructive Consequences of the Influence of the Global Financial and Economic Crises: Economic and Legal Aspects. Bulletin of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. 2021. Vol. 1. № 389. P. 137-145. DOI: <https://doi.org/10.32014/2021.2518-1467.19>.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Lutsenko, I. (2021). Determinants of VUCA-world in the formation of stability and reliability of supply chains under COVID-19. Intellect XXI, 1, 55-58. doi: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2021-1.10>. (in Ukrainian)
2. Khalatur, S., Velychko, L., Pavlenko, O., Karamushka, O., Huba, M. (2021). A model for analyzing the financial stability of banks in the VUCA-world conditions. Banks and Bank Systems, 16(1), 182-194.
3. Baran, B.E., Woznyj, H.M. (2020). Managing VUCA: The human dynamics of agility. Organ Dyn, 20:100787. doi: <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2020.100787>.
4. Horney, N., Pasmore, B., & O'Shea, T. (2010). Leadership agility: A business imperative for a VUCA world. Human Resource Planning, 33(4), 33-38. Retrieved from <https://luxorgroup.fr/coaching/wp-content/uploads/Leadership-agility-model.pdf>.
5. Johansen, B. (2008). Get There Early: Sensing the future to compete in the present, 247.
6. Chaliuk, Yu. (2022). Global Socio-Economic Development in VUCA, SPOD, DEST and BANI World. Economy and Society, 36. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-21>. (in Ukrainian)

7. Legominova, S. (2017). Conceptual Bases of Strategic Management of Competitive Advantages of the Enterprises. *Global and National Problems of Economy*, 18, 250-255. Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/18-2017/48.pdf>. (in Ukrainian)

8. Makarenko, M. (2012). Post-crisis reincarnation of the market of banking services. *Efektivna ekonomika*, 12. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1668>. (in Ukrainian)

9. Vovk, V. Y., Zhezherun, Yu.V., Kostohryz, V.G., Maliarova, V. O. (2021). Development of the Banking Sector of Ukraine in the Space of Formation of Destructive Consequences of the Influence of the Global Financial and Economic Crises: Economic and Legal Aspects. *Bulletin of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 1, 389, 137-145. doi: <https://doi.org/10.32014/2021.2518-1467.19>.

The article was received by the editors 19.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

V. KOSTOHRYZ, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics, Accounting and Audit, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 320/84 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18005, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8378-5549>, e-mail: kostogryzvg@vu.cdu.edu.ua

Y. ZHEZHERUN, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of Department of Finance and Accounting, TSSU "Cherkasy Educational - Scientific Department of Ivan Franko National University of Lviv", 154/8 G. Sagaidachnogo St., Cherkasy, 18030, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8200-730X>, e-mail: julia_dm@ukr.net

I. KORSUN, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of Department of economic theory, accounting and taxation, Kyiv National University of Construction and Architecture, 31 Povitroflotskyi Avenue, Kyiv, 03680, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4959-9056>, e-mail: iservatinskaya@gmail.com

THE BANKING SECTOR OF UKRAINE IN THE SPACE OF INFLUENCE OF THE VUCA ENVIRONMENT ON FINANCIAL STABILITY

Ukraine has been operating in a VUCA environment for quite a long period of time, which was significantly aggravated under the influence of the Covid-19 pandemic and the beginning of full-scale military operations on the territory of the country. A VUCA environment, as the antipode of stability, is characterized by chaos and unpredictability. In this article, financial stability of the banking sector is considered as its ability to effectively perform its functions and resist the effects of destructive factors of a VUCA environment. The essence and features of a VUCA environment manifestation have been examined in the article. The main challenges of the VUCA environment, which caused destructive changes in macroeconomic indicators and the main indicators of the functioning of the banking sector, have been identified, namely: the impact of the global financial crisis of 2008-2009; destabilization of the political situation, the conduct of the anti-terrorist operation in the east of Ukraine, the annexation of Crimea (since 2014); the impact of the Covid-19 pandemic (since 2020); a full-scale military invasion of Russia into the territory of Ukraine (since February 24, 2022). The country's economy as a whole and the banking sector in particular have suffered the greatest losses during the studied period precisely as a result of the full-scale military invasion. In response to the challenges of the VUCA environment, it became necessary to develop concepts for countering destructive influences. The strategy of behavior in the VUCA environment is aimed at adaptive behavior, meaningful risk, and active implementation of innovations in the business model. Among the technologies that change business models of banks, acting as tools of digital transformation, providing new approaches to customer service and organization of internal business processes in banks, there are: artificial intelligence, big data, blockchain, biometrics, application programming interfaces, etc.

Key words: **VUCA environment, financial stability, banking sector, crisis, instability, innovation.**

JEL Classification: C62, D50, G21.

Як цитувати: Костогриз В.Г., Жежерун Ю.В., & Корсун І.М. (2022). Банківський сектор України у просторі впливу VUCA–середовища на фінансову стабільність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 41-47. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-05>.

In cites: Kostohryz V., Zhezherun Y., & Korsun I. (2022). The banking sector of Ukraine in the space of influence of the VUCA environment on financial stability. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 41-47. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-05>. (in Ukrainian)

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-06](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-06)
УДК 336.71

Н. О. ДОРОШЕНКО

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6652-710X>, e-mail: nodoroshenko@karazin.ua

А. О. БАКЛАНОВА

студентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5521-1820>, e-mail: nastyabaklanova22@gmail.com

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ ЗА ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ І ЗДОБУТКИ

Стаття присвячена аналізу банківської системи України станом на листопад 2022 року, а саме за 9 місяців повномасштабного вторгнення росії на територію незалежної держави - України. Війна триває, наразі країна-терорист прицільно завдає удари по енергетичній та цивільній структурі України. Але основні державні структури вийшли з шокового стану, стабілізувалися і працюють у повному режимі. Слід зазначити, що досліджень на обрану тему в українській науковій спільноті ще дуже мало, а необхідність їх зростає з кожним днем, оскільки практичні дії мають ґрунтуватися на теоретичному підґрунті. Метою статті є дослідження діяльності банківського сектору України після подій 24 лютого 2022 року і аналізу дій НБУ, що тримають банківську систему на даний момент незламною. У статті описано основні заходи НБУ, як організації, що проводить грошово-кредитну політику та тримає грошову одиницю – гривню в урівноваженому стані. Дії, що призвели до стабільної роботи банківської системи після повномасштабного вторгнення росії та забезпечують не тільки контрольовану роботу банків, а ще і тримають інформаційне поле для клієнтів прозорим і таким, що виключає паніку серед населення. Також проаналізовано основні обмеження для клієнтів комерційних банків та етапи стабілізації комерційних банків. У дослідженні простежено динаміку курсу долара, ставки по депозитам і кредитам на майбутнє з урахуванням результатів діяльності банківської системи за останні роки. Оцінено дії комерційних банків щодо запровадження кредитних канікул. Також запропоновано кроки, які допоможуть надалі проводити стабільну банківську політику і наблизитися до зниження факторів, від яких залежить економіка країни в цілому (індекс інфляції, відсоткова ставка, кредитні відсотки, курси іноземних валют до долара). Проаналізовано причини закриття банків і надано рекомендації щодо порятунку банківських установ, які знаходяться на межі ліквідування, шляхом надання субординованого боргу з боку держави. Порівняно рішення Національного Банку України і Міністерства Фінансів України, в плані обмежень у наданні кредитів і депозитів, і виявлено негативні аспекти дій уряду щодо економічного стану країни. Простежено динаміку змін та зроблено висновки по показникам рентабельності активів і власного капіталу за роки пандемії COVID-19 (2020 - 2021 роки) та за період повномасштабного вторгнення на територію України.

Ключові слова: **банківська система, Національний Банк України, воєнний стан, кредити, депозити, стабільність.**

JEL Classification: G21, G33, H81, E59.

Вступ. Банківська система виступає генератором обігу грошової маси в економіці, надійним джерелом запозичень та вкладень. Зараз, коли Україна зіткнулася з найгіршим – війною, втратою людей, руйнуванням інфраструктури, банківський сектор теж не витримує. Проте, ми розуміємо, що після перемоги українську економіку потрібно буде швидко реанімувати. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба ґрунтовних досліджень з цього приводу, але, зважаючи на короткий термін, наукових надбань поки немає. Є приклади виходу з економічної кризи, але в Україні ситуація інша, до речі просто переймати іноземний досвід буде недоречним і неефективним. Тому розробка пропозицій і рекомендацій, які допоможуть якомога швидше стабілізувати українську фінансову систему, є актуальною. Крім того, важливо починати дослідження якнайшвидше, щоб отримати результати на основі детального аналізу

даних і обґрунтованих пропозицій, а не чекати перемоги, щоб зрозуміти, з чого почати дослідження. Ґрунтовні дослідження діяльності та успіхів, що банківський сектор досяг за період повномасштабного вторгнення, допоможуть прогнозувати дії у разі повторного вторгнення на територію України чи при інших стресових ситуаціях, а також розробити можливі сценарії виходу з кризи та обрання вектора швидкого відновлення в післявоєнні часи.

Аналіз останніх досліджень. У своїй статті Матузка Я., заступник голови Національного Банку України, зазначив, що банківська система не зупинялась ні на мить. Станом на 1 липня гривневі вклади зросли на 20%, а кількість працюючих відділень досягла 85% (Ярослав Матузка, 2022).

Роман Яковенко в своїй праці «Російські банки як зброя економічної війни» ще в 2016 році закликав позбутися цієї ракової пухлини в українській банківській системі (Яковенко, 2016). Цю позицію ми теж розділяємо, і вважаємо, що лояльність та толерантність по відношенню до всього російського йде проти інтересів нашої держави і підтримує країну-терориста. (Doroshenko, Doroshenko & Melnychenko, 2021) За роботою Дорошенко можна простежити, що у перші місяці війни основними напрямками роботи НБУ були дії, що гарантували безпеку, цінову стабільність, максимальну зайнятість та підвищену продуктивність. (Дорошенко & Дорошенко, 2022). Нині усі ці аспекти близькі до стабільності, хоча і мають непритаманні для них у спокійний час показники. Угненко К. в своєму дослідженні зробив акцент на дії НБУ під час воєнного стану, (Угненко, 2022) але повною мірою не розкрив це питання, через обмеження обсягу публікації. До того ж час йде, руйнування збільшуються, показники змінюються, а з іншого боку система пристосовується виживати в шокових умовах війни.

Мета та завдання дослідження полягає в докладному аналізі заходів Національного Банку України щодо втримання стабільності в банківській системі та розробці рекомендацій, що урівноважать роботу банківського сектору в умовах невизначеності під час воєнних дій та подальший розвиток.

Основні результати. Формування банківської системи України, як і світової, базується на характерному кредитному потенціалі країни та на відповідних кредитних умовах, що створені в державі. Українська банківська система схожа з багатьма країнами світу. Існує дворівнева система: центральний банк, що виконує роль емісійного банку і значна кількість комерційних банків, які обслуговують економічних суб'єктів, виконують депозитні, кредитні і розрахункові операції. Банківська система - ключова ланка національної економіки країни, яка регулює потік грошей по всій країні. Від ефективності її функціонування, фінансової стійкості та здатності протистояти кризовим явищам вирішальною мірою залежать перспективи економічного розвитку країни в цілому.

Банківська система є найнадійнішим і найпопулярнішим джерелом збереження та регуляції грошей, що розвиває нові функції та вміння. Банк є єдиною установою, що регулює як електронні, так і паперові гроші. На сучасному етапі розвитку грошової системи, електронних грошей налічується 90%, порівняно з 10% паперових (Постанова НБУ, 2022), і їх кількість щоденно зростає.

У воєнні часи банківська система України стала більш уразливою, проте саме Національний Банк України тримає економіку та населення у збалансованому стані, попереджуючи паніку. Головним завданням НБУ є стабільність грошової одиниці – гривні і попри все центральний банк намагається утримувати її всіма можливими способами.

Відповідно до Конституції України основною функцією НБУ є проведення монетарної політики. (Конституція України, 2022) На її виконання Національний банк має виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової та фінансової стабільності в державі. Саме тому Національний банк вважає своєю місією забезпечення цінової та фінансової стабільності з метою сприяння сталому економічному розвитку України (Основні дані і положення НБУ, 2022).

Монетарна політика Національного банку спрямовувалась у мирні часи на поступове зниження темпів інфляції до рівня середньострокової інфляційної цілі — 5 % з допустимим діапазоном відхилень ± 1 в. п. Станом на 07.11.2022 споживча інфляція досягла рівня 24,6%. Головним інструментом для забезпечення низьких та стабільних темпів інфляції є облікова ставка. Визначаючи її розмір, Національний банк впливає на процентні ставки банків, отже на вартість грошей в економіці та інфляцію. На засіданні 20.10.2022 НБУ заявив, що залишає облікову ставку на рівні 25%, як і протягом останніх місяців (Постанова НБУ, 2022).

За умов високої невизначеності, зумовленої війною, НБУ відійшов від політики інфляційного таргетування, і фіксований офіційний курс до долара США є основним якорем стабілізації очікувань та ключовим засобом виконання пріоритетних цілей НБУ. Ураховуючи це, Національний банк здійснив разову корекцію офіційного курсу гривні до долара США 21.07.2022 та фіксує його на рівні 36,5686 грн/дол. США. За оцінками Національного банку, корекція обмінного курсу збільшить приплив і відповідно продаж валютної виручки експортерами, мінімізує спекулятивну складову поведінки учасників ринку та дасть змогу стабілізувати курсові очікування (Офіційне звернення НБУ, 2022). Детально простежити динаміку офіційного курсу гривні до долара можна на рис. 1.

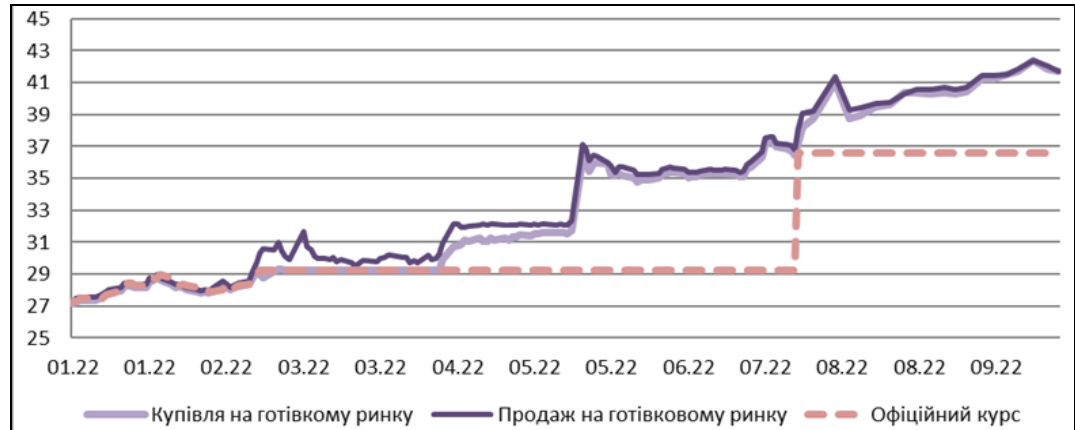

Рис. 1. Динаміка офіційного курсу гривні за долар США з січня 2022 року

Fig. 1. Dynamics of the official hryvnia exchange rate for the US dollar from January 2022

Джерело: складено автором на основі (НБУ, 2022)

Забезпечення фінансової стабільності є другою ключовою частиною мандата Національного банку України після забезпечення стабільності цін. У цьому аспекті Національний банк має повноваження регулювати, ліцензувати та здійснювати нагляд за банками, системами платежів та розрахунків. Це відповідає кращим міжнародним практикам. Національний банк приділяє все більше уваги фінансовій системі в цілому, а також аналізує та пом'якшує системні ризики фінансової стабільності.

З метою збалансування попиту та пропозиції на валютному ринку Національний банк також вживає додаткових заходів.

По-перше, НБУ дозволив банкам із 21 липня 2022 року продавати безготівкову валюту громадянам із подальшим розміщенням на депозит на строк від трьох календарних місяців без права дострокового розірвання у межах щомісячного ліміту 50 тис. грн (в еквіваленті). Це створить альтернативу вкладенню коштів у готівкову валюту, що зменшить попит на неї та тиск на обмінний курс у готівковому сегменті валютного ринку.

По-друге, Національний банк вживає окремих заходів для мінімізації витрачання міжнародних резервів на неперіоритетні у воєнний час напрями.

По-третє, з 1 серпня 2022 року змінено алгоритм розрахунку лімітів відкритої валютної позиції банками в частині неврахування збільшення резервів за валютними активами банків. Такий крок попередить можливість штучного завищення резервів банками за валютними активами для збільшення обсягів придбання іноземної валюти.

По-четверте, НБУ вже з перших днів війни запровадив зняття готівки на касі у будь-якому магазині чи аптеці, для підтримання готівкового обігу (Офіційне звернення НБУ, 2022)

З 21 липня 2022 року вступили в силу обмеження для громадян України, що є необхідним елементом стримання необґрунтованого зняття готівки з поточних рахунків в межах України та за кордоном.

На початок вересня працювало приблизно 78% комерційних банків. Це значна цифра, бо на початку війни вона становила 35%, згодом 40%, 50% (Офіційне звернення НБУ, 2022) і цей

відсоток зростає до сьогодні. У містах, де неспокійно, банківські відділення працюють, якщо дозволяє безпекова ситуація. Паралельно відкриваються нові відділення банків, зокрема на звільнених територіях. Швидкість відкриття залежить від того, які були пошкодження, скільки часу треба, щоб все відновити. Якщо не можна відкрити відділення, банки встановлюють банкомати та мобільні відділення. Фінустанови на сьогодні надають повний спектр банківських послуг в обсязі, що відповідає попиту.

Кредитна система, на відміну від розрахунків, зазнала значних змін. Розпочалися кредитні канікули. Кредитні канікули — це не спрощення боргу і не його списання. Банки нараховують відсотки за користування кредитом, але не застосовують штрафні санкції за прострочення виплат за кредитами. Банки не можуть не нараховувати відсотки і просто списувати борги, бо кредити видаються за рахунок залучених коштів, зокрема депозитів. Таким чином можна проаналізувати, що банки стримують повну відмову від сплати кредитів, надаючи позичальникам можливість відстрочити строк платежу і сплачувати лише відсотки.

Існує також ризик повної нефункціональності банків через спрощення кредитів і зобов'язань щодо їхнього обслуговування. Наприклад, дозвіл несплати відсотків за кредитами може призвести до неповернення вкладникам депозитів, отже банк не буде мати змоги існувати. Уся банківська структура базується на кредитних і депозитних відсотках, тому відмова від одного з аспектів призведе до суцільного дефолту банківської системи. За 9 місяців війни ліквідувалось 4 комерційних банків: банк «Січ», «МегаБанк», «Міжнародний резервний банк», «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк» («Промінвестбанк»); (Суспільні новини, 2022).

Частка непрацюючих кредитів (NPL) у банківському секторі за січень-лютий 2022 року скоротилась з 27,2% до 26,7%. У березні-травні 2022 року частка непрацюючих кредитів залишилася майже незмінною. (НБУ, 2022) Станом на 1 жовтня рівень NPL у банківській системі становив 33,6%, порівняно з 30,8% на 1 вересня. Обсяг непрацюючих кредитів у вересні зріс на 30,4 млрд грн, у третьому кварталі — на 59,6 млрд грн. (НБУ, 2022) «ПриватБанк» має найбільшу частку непрацюючих кредитів — 70%, тоді як «Правекс Банк» має лише 3,2% (станом на 1 жовтня 2022 року). (НБУ, 2022) Це зумовлено передусім через великий відсоток усіх NPL в одному банку. Наприклад, «ПриватБанк» має 60% усіх NPL країни. Наслідки російської агресії — втрата доходів, руйнування активів та заставного майна, погіршення платоспроможності позичальників — негативно впливають на якість кредитного портфеля, призводять до зростання втрат від кредитного ризику та зумовлюють подальше зростання частки NPL. (Офіційний телеграм канал НБУ, 2022)

Таблиця 1 – Аналіз показників рентабельності
Table 1 – Analysis of profitability indicators

	01.01. 2020	01.01. 2021	01.01. 2022	01.02. 2022	01.03.2 022	01.04. 2022	01.05. 2022	01.09. 2022
ROE,%	33,45	19,22	35,08	33,31	23,31	-0,25	-9,47	2,21
ROA,%	4,26	2,44	4,09	4,20	2,93	-0,03	-1,11	0,25

Джерело: Складено та розраховано автором на основі (НБУ, 2022)

Виходячи з даних таблиці 1 на початок 2021 року рентабельність власного капіталу була нижчою, ніж на початку 2020 року. Це пов'язано з пандемією COVID-19, рентабельність активів знизилася через обмеження банківської діяльності, які діяли у країні, та відсутність достатньої кількості грошових ресурсів у населення. На 01.01.2022 відбулось підвищення рентабельності капіталу, банківська система працює стабільно та задовольняє потреби клієнтів в повному обсязі. Але станом на 01.03.2022 показник ROE впав на 10%, проте тримався на вищому рівні ніж у січні 2021 року. З квітня 2022 року рентабельність власного капіталу та активів зменшилась до рекордних від'ємних значень і продовжувала спадати до липня 2022 року. Нажаль, станом на 01.09.2022 ці показники перетнули межу додатних значень.

За даними Міністерства фінансів станом на 3 листопада 2022 року було оповіщено, що близько 10-15 банків України будуть ліквідовані через неплатоспроможність і відсутність ліквідності, проте відомо, що і до початку повномасштабного вторгнення їх фінансовий стан викликав занепокоєння, тому в кризових умовах воєнного стану цим банкам працювати успішно просто неможливо. З 1 березня 2022 року частка непрацюючих кредитів зросла на 94 млрд грн. (МінФін, 2022) Банки поділили проблемні портфелі на три основні категорії: люди, які загинули під час бойових дій і бізнес, що був зруйнований за тих самих причин; частина бізнесу зруйнована, але фізичні особи платоспроможні і віддають кредити поступово; платоспроможні позичальники, які користуються ситуацією і вимагають від банків максимальних поступок. МінФін також зауважив, що не підтримує рішення держави, щодо надання такої кількості пільг для населення на виплати кредитів. До таких рішень можна віднести і повну законодавчу заборону на стягнення іпотеки за споживчими кредитами, і заборону примусового виконання виконавчих написів, і законопроект 7441-1 (прийнятий у першому читанні), (Офіційний телеграм канал НБУ, 2022) що дозволяє всім позичальникам із зони бойових дій не сплачувати кредити до кінця війни. При цьому влада відповіла, що готова підтримати лише найбільші та найвпливовіші банки, а решта залишиться за боргом, якщо не впорається самостійно або за підтримки своїх акціонерів. (МінФін, 2022)

Така новина стала шокуючою для багатьох українців. У часи війни політика держави має бути єдиною і повинна стримувати паніку, а не розпалювати її, поширюючи інформацію про те, що до 15 банків закриються, при чому не називаючи, які саме. Кожен вкладник може подумати, що це саме про його банк і вирішити забрати усі кошти зі своїх рахунків. У такому випадку годі й казати про стабільність.

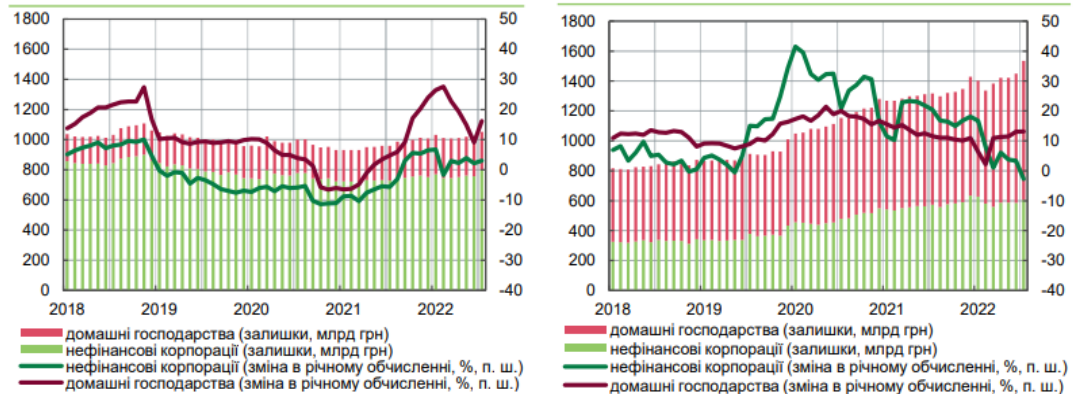

Рис. 2. Динаміка відсоткових ставок по кредитам і депозитам
Fig. 2. Dynamics of interest rates on loans and deposits

Джерело: Складено автором на основі (Грошово кредитна і фінансова політика НБУ за липень 2022)

За даними рис. 2 можна простежити динаміку кредитування і надання депозитів домашніми господарствами і нефінансовими корпораціями у відсотковому і матеріальному значенні. Залишки кредитування з 2018 до березня 2022 року є досить стабільними, тоді як депозити швидко зростають. Також відсоток кредитів у лютому-березні 2022 року виріс в обох категоріях, а депозитні відсотки зменшились. Зрозуміло, що воєнний стан негативно впливає на банківську систему: у лютому-березні вкладники забирали депозити і не сплачували кредити. Простежити динаміку гривневих процентних ставок за новими кредитами і депозитами можна простежити на рис. 3.

Державний фонд гарантування вкладів фізичних осіб також працює в надскладних умовах і гарантована сума підвищена з 200 до 600 тисяч гривень. (Закон України про фонди гарантування осіб, 2022) Упродовж воєнного стану запроваджена стовідсоткова гарантія за банківськими вкладами, що є своєчасним та корисним рішенням в шокових умовах сьогодення. Країни Східної (Україна, росія, білорусь) та Центральної Європи (Угорщина, Словенія, Словаччина, Чехія, Польща), Прибалтійські (Латвія, Литва, Естонія) та Балканські країни

(Сербія, Хорватія, Румунія, Болгарія) під час економічної кризи 2008 року запроваджували цей інструмент. (А. О. Задоя, А. М. Павленко, 2009) Повна гарантія вкладів від держави — це посилення рівня довіри до банків і дуже вагомий психологічний чинник, що сприяє збереженню грошей в банківській системі.

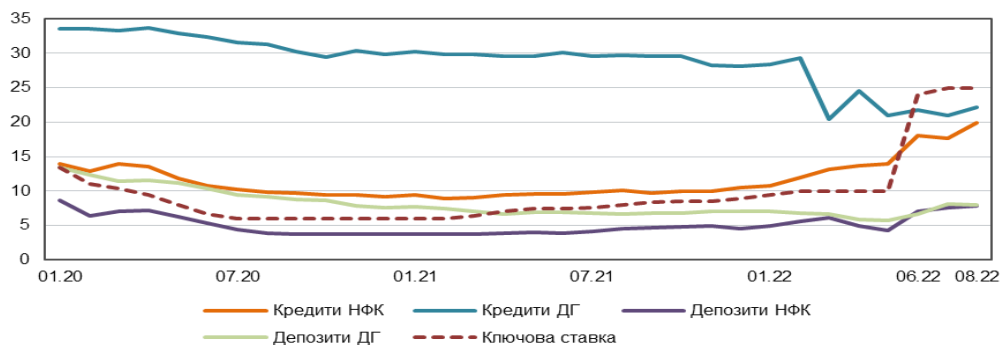

Рис. 3. Середньозважені гривневі процентні ставки за новими кредитами та депозитами
Fig. 3. Weighted average hryvnia interest rates on new loans and deposits

Джерело: складено автором на основі (Офіційний сайт НБУ, 2022)

У другому кварталі 2022 року гривневі вклади зросли на 20%, тобто на 85 мільярдів гривень. Щодо валютних вкладів є трохи відтік, але лише на 2%. Це несуттєва цифра і відображає те, що клієнти банків пристосовуються до нових умов і продовжують свою економічну діяльність. Попит на кредити зберігається і банки його задовільняють. Банківська система на сьогодні ліквідна, за даними НБУ - 250 млрд гривень вільної ліквідності. (Суспільні новини, 2022)

Висновки. В Україні банківська система потребує постійного моніторингу та підтримки, що пов'язано із життєво важливим значенням для національної економічної безпеки, стану та перспектив її розвитку. Дослідивши стан банківської системи упродовж останніх років, можна побачити, що кількість комерційних банків значно зменшилась і дедалі падає, але кількість не тотожне якості, тому зменшення кількості банків не є само по собі негативним явищем.

Регуляторну діяльність, що проводить НБУ протягом воєнного часу можна визнати як ефективною, яка зупинила панічні настрої як співробітників так і клієнтів банків. Введені обмеження є доречними в умовах сьогодення, це підтверджується динамікою фінансового стану банківської системи протягом останніх місяців.

У воєнний період важливо підтримувати банківську систему з боку держави, але фінансова підтримка має бути контрольованою, щоб мінімізувати по-перше, нецільове використання грошей, а по-друге, інфляцію. Наприклад, залучення банками державного капіталу у якості субординованого боргу.

Також новою проблемою для банківської системи в сучасних реаліях стали заплановані та аварійні відключення світла, води та опалення. Національний банк не залишає банки боротися з цим самостійно, а узгоджує план щодо роботи в такій ситуації. Станом на 24 листопада 2022 року цей план ще не був опублікован, але оголошено про переваги надання послуг онлайн.

Під час війни банківська система України на чолі з НБУ показали мужність і витримку, більшість банків стабілізували свою діяльність та показники, дещо змінивши формат роботи. Вкладники несуть гроші у банки, а українці мріють про відновлення бізнесу та проявляють зацікавленість в кредитуванні. Постійний аналіз та контроль ситуації на банківському ринку допоможуть не пропустити критичної ситуації, відслідкувати динаміку, зробити прогноз, змодельювати. Віримо у нашу перемогу і якнайшвидше відновлення!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матузка Я. Що відбувається з українськими банками під час війни. 2022. URL: <https://nabu.ua/ua/yaroslav-matuzka.html>.
2. Яковенко Р.В. Російські банки як зброя економічної війни. 2016. URL: [//dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/6689/1/152pdf.PDF](https://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/6689/1/152pdf.PDF).
3. Doroshenko N., Doroshenko O., Melnychenko V. Bringing the Standards of Ukrainian Banking Legislation to EU Standards. 2021. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/bambel-21/125960335>.
4. Дорошенко Н.О., Дорошенко О.Г. Першочергові заходи та шляхи реанімації економіки України у військовий час. 2022. URL: <https://sci-conf.com.ua/>.
5. Угненко К. А. Діяльність Національного Банку України під час воєнного стану. The 3 rd International scientific and practical conference "Eurasian scientific discussions"(April 10-12, 2022) Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2022. 351 p.
6. Постанова НБУ «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18» від 20.10.2022. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_20102022_222.
7. Конституція України: «Закон про банки і банківську діяльність» від 01.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
8. Національний Банк України: основні дані і положення. 2022. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.
9. Офіційне звернення НБУ щодо валютного регулювання. 2022 URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-zafiksuvav-ofitsiyinyi-kurs-grivni-do-dolara-ssha-na-novomu-rivni-ta-vjiv-nizku-dodatkovih-zahodiv-dlya-zbalansuvannya-valyutnogo-rinku-ta-pidtrimannya-stiykosti-ekonomiki-v-umovah-vijni>.
10. Офіційний сайт НБУ. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/>.
11. Робота комерційних банків у воєнний період 2022. URL: <https://suspiine.media/243597-ak-pracue-bankivska-sistema-u-voennij-cas-rozpovidae-ekspertka/>.
12. Частка непрацюючих кредитів в Україні у 2022 році. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>.
13. Якість кредитних портфелів станом на жовтень 2022 року. URL: https://web.telegram.org/k/#@nbu_ua.
14. МінФін. 2022. «Через війну можуть закритися 10-15 банків: кого точно рятуватиме держава» URL: <https://minfin.com.ua/ua/credits/articles/izza-vovny-mogut-zakrytsya-1015-bankov-kogo-tochno-budet-spasat-g-osudarstvo/>.
15. Грошово кредитна і фінансова політика НБУ за липень 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MFS_2022-07.pdf?v=4.
16. Закон про внесення змін до деяких Законів України щодо «Забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб» від 06.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#Text>.
17. Задоя А.О., Павленко А.М. «Економічна криза в країнах Східної та Центральної Європи: спільні риси та національні особливості» 2009. URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2009/2/17.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Matuzka Y. (2022). What is happening to Ukrainian banks during the war. Retrieved from <https://nabu.ua/ua/yaroslav-matuzka.html>. (in Ukrainian)
2. YAKOVENKO R. V. (2016) Russian banks as a weapon of economic war. Retrieved from dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/6689/1/152pdf.PDF. (in Ukrainian)

3. Doroshenko, N., Doroshenko, O. & Melnychenko, V. (2021). Bringing the Standards of Ukrainian Banking Legislation to EU Standards. Retrieved from <https://www.atlantispress.com/proceedings/bambel-21/125960335>.
4. Doroshenko, N. O. & Doroshenko, O. G. (2022). Priority measures and ways of resuscitation of the Ukrainian economy in wartime. Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/>. (in Ukrainian)
5. Ugnenko, K. A. (2022). Activities of the National Bank of Ukraine during martial law. The 3rd International scientific and practical conference "Eurasian scientific discussions" (April 10-12, 2022) Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. (in Ukrainian)
6. NBU Resolution (2022). "On Amendments to the Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated February 24, 2022 No. 18" dated 20.10.2022. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_20102022_222.
7. Constitution of Ukraine: "Law on Banks and Banking" dated 01.10.2022 Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
8. National Bank of Ukraine: basic data and regulations. (2022). Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.
9. Official appeal of the NBU regarding currency regulation. (2022). Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-zafiksuvav-ofitsiyiniy-kurs-grivni-do-dolara-ssha-na-novomu-rivni-ta-vjiv-nizku-dodatkovih-zahodiv-dlya-zbalansuvannya-valyutnogo-rinku-ta-pidtrimannya-stiykosti-ekonomiki-v-umovah-viyini>.
10. Official website of the NBU. (2022). Retrieved from <https://bank.gov.ua/>.
11. The work of commercial banks in the war period. (2022). Retrieved from <https://susplne.media/243597-ak-pracue-bankivska-sistema-u-voennij-cas-rozpovidaie-ekspertka/>.
12. The share of non-performing loans in Ukraine (2022). Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>.
13. The quality of loan portfolios (2022). Retrieved from https://web.telegram.org/k/#@nbu_ua.
14. Minfin. (2022). Because of the war, 10-15 banks may close: who exactly will be saved by the state. Retrieved from <https://minfin.com.ua/ua/credits/articles/izza-voyny-mogut-zakrytsya-1015-bankov-kogo-tochno-budet-spatat-g-osudarstvo/>.
15. Monetary and financial policy of the NBU, Page 8 (July 2022). Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MFS_2022-07.pdf?v=4.
16. Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine on Ensuring the Stability of the System of Guaranteeing Deposits of Individuals dated 06.10.2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#Text>.
17. Zadoya, A.O., Pavlenko, A.M. (2009). Economic crisis in the countries of Eastern and Central Europe: common features and national characteristics. Retrieved from <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2009/2/17.pdf>. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 15.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

N. DOROSHENKO, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, V.N. Karazin Kharkiv National University,
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6652-710X>, e-mail: nodoroshenko@karazin.ua

A. BAKLANOVA, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5521-1820>, e-mail: nastyabaklanova22@gmail.com

THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE DURING THE PERIOD OF MARITAL STATUS: CHALLENGES AND ACHIEVEMENTS

The article is devoted to the analysis of the banking system of Ukraine as of November 2022, namely for 9 months of a full-scale Russian invasion of the territory of an independent state - Ukraine. The war continues, now the terrorist country is targeting the energy and civilian structure of Ukraine. But the main state structures have

come out of a state of shock, stabilized and are working in full mode. It should be noted that there are still very few studies on the chosen topic in the Ukrainian scientific community, and their need is growing every day, since practical actions should be based on theoretical grounds. The purpose of the article is to study the activities of the banking sector of Ukraine after the events of February 24, 2022 and to analyze the actions of the NBU, which currently keep the banking system indestructible. The article describes the main measures of the NBU as an organization that conducts monetary policy and keeps the monetary unit - the hryvnia in a balanced state. Actions that led to the stable operation of the banking system after a full-scale Russian invasion and ensure not only the controlled operation of banks, but also keep the information field for customers transparent and eliminates panic among the population. The main limitations for clients of commercial banks and the stages of stabilization of commercial banks are also analyzed. The study traced the dynamics of the dollar, rates on deposits and loans for the future, taking into account the results of the banking system in recent years. The actions of commercial banks regarding the introduction of loan repayment holidays were evaluated. It also proposed steps that will help in the future to carry out a stable banking policy and get closer to reducing the factors on which the country's economy as a whole depends (inflation index, interest rate, credit interest, foreign exchange rates against the dollar). The reasons for the closure of banks are analyzed and recommendations are made to save banking institutions that are on the verge of liquidation by providing subordinated debt by the state. Compared the decision of the National Bank of Ukraine and the Ministry of Finance of Ukraine, in terms of restrictions on the provision of loans and deposits, revealed negative aspects of the government's actions regarding the economic condition of the country. The dynamics of changes have been traced and conclusions have been drawn on the indicators of return on assets and equity over the years of the COVID-19 pandemic (2020 - 2021) and during the period of full-scale invasion of Ukraine.

Key words: **banking system, National Bank of Ukraine, wartime, loans, deposits, stabilization.**

JEL Classification: G21, G33, H81, E59.

Як цитувати: Дорошенко Н.О., & Бакланова А.О. (2022). Банківська система України за період воєнного стану: виклики і здобутки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 48-56. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-06>.

In cites: Doroshenko N., & Baklanova A. (2022). The banking system of Ukraine during the period of marital status: challenges and achievements. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 48-56. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-06>. (in Ukrainian)

МОДЕЛЮВАННЯ, ІМІТАЦІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ Й УПРАВЛІННІ

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-07](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-07)

УДК 616.074/078(035)+658.114

Т. В. БІТКОВА

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економічної кібернетики та прикладної економіки
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6287-0392>, e-mail: tbitkova@karazin.ua

Р. О. КАЛЬНИЦЬКИЙ

студент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: ruslank2000@gmail.com

РИНОК КЛІНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ, ІТ СЕГМЕНТ

В статті приводиться огляд розвитку світового та українського ринку клінічних досліджень, який свідчить про те, що галузь клінічних досліджень є дуже перспективною і її розвиток корелює із розвитком технологій у світі, які в свою чергу розвиваються дуже швидко та успішно. Пандемія COVID-19 показала, що світова фармацевтика, застосовуючи найкращі методи клінічних досліджень, здатна знаходити ефективні рішення в дуже стислі часові періоди. Галузь є стабільною, адже прив'язана до охорони здоров'я людства. За прогнозами, ринок клінічних досліджень буде зростати разом зі зростанням інвестицій в нього. Україна має непогану медичну базу з великою інфраструктурою і доволі розвинений ІТ-сектор, що робить перспективним відкриття в країні контрактних дослідницьких організацій (CRO), зокрема спеціалізованих на статистичному аналізі досліджень та клінічному програмуванні. Велика кількість CRO, у тому числі в Україні, співпрацює з великими спонсорами-корпораціями, які переважно є закордонними. Це розвиває внутрішній економічний ринок країни та забезпечує високий рівень доходів працівникам, адже галузь є вузькоспеціалізованою та високотехнологічною. Автори пропонують модель динаміки ІТ проекту, яка відображає процес його виконання і дозволяє відобразити динаміку різних показників (виходячи з загальної кількості завдань проекту). Об'єктом моделювання є новостворена ІТ фірма (стартап), причому розглядається типовий проєкт, з яким стикається статистичне CRO. Модель можна застосовувати для планування короткострокової або довгострокової діяльності фірми в сфері клінічних досліджень. Оскільки ринок та галузь клінічних досліджень в цілому розвивається і росте, започаткування власного CRO зі статистичною спеціалізацією може розглядатись як перспективний бізнес в Україні.

Ключові слова: **ринок клінічних досліджень, контрактна дослідницька організація, ІТ проєкт, системно-динамічна модель.**

JEL Classification: I11, I15, C6, C63.

Характеристика ринку клінічних досліджень. Методи та дизайн клінічних досліджень.

Порівняльне випробування. Вважається, що перше контрольоване клінічне випробування провів лікар Джеймс Лінд (1716–1794) з 12 моряками британського флоту, хворими на цингу. Всі вони мали одну харчову дієту, натомість приймали різні додаткові речовини. Лінд виявив, що ті з них, хто приймав цитрусові, вже через 6 днів могли повернутись до служби. Це випробування було описано у «Трактаті про Цингу» (1753) (Bhatt A., 2010). На честь Дж. Лінда в 2003 р. було створено бібліотеку для покращення загальних знань громадськості та професіоналів про чесні випробування ліків та їх історію.

Методика «Double blind» і плацебо. Слово «плацебо» вперше з'явилося в медичній літературі на початку 1800-х років. В 1943 р. було проведено перше контрольоване Double blind клінічне дослідження під егідою Медичної дослідницької ради Великобританії. У цьому загальнонаціональному дослідженні взяли участь понад тисячу британських офісних і фабричних працівників, які страждали від застуди. Подвійне сліпе клінічне дослідження – це

дослідження, при якому не тільки пацієнт не знає, що саме він отримує (плацебо чи безпосередньо досліджуваний препарат), але також і лікар (What is a double blind ...). Для цього застосовувалась процедура чергування: медсестра призначала лікування пацієнтам в окремих кімнатах і з суворим дотриманням чергування; далі заповнювався корінець з даними пацієнта, від якого відкріплявся код ліків (дієвого препарату чи плацебо). Статистики вважали це ефективним випадковим одночасним розподілом.

Рандомізація. Метод чергування був вдосконалений під час дослідження стрептомицину при туберкульозі. Автором нового методу був статистик сер Остін Бредфорд Хілл, а дослідження почалося в 1947 р. Протягом кількох років Хілл формував свої ідеї щодо розподілу з випадковою вибіркою, яка замінила чергування. Цей метод випробування вплинуло на всі галузі клінічної медицини. Рандомізація стала одним з ключових складників клінічних досліджень, зокрема їх статистичної методології. Схему цього процесу зображено на рис. 1.

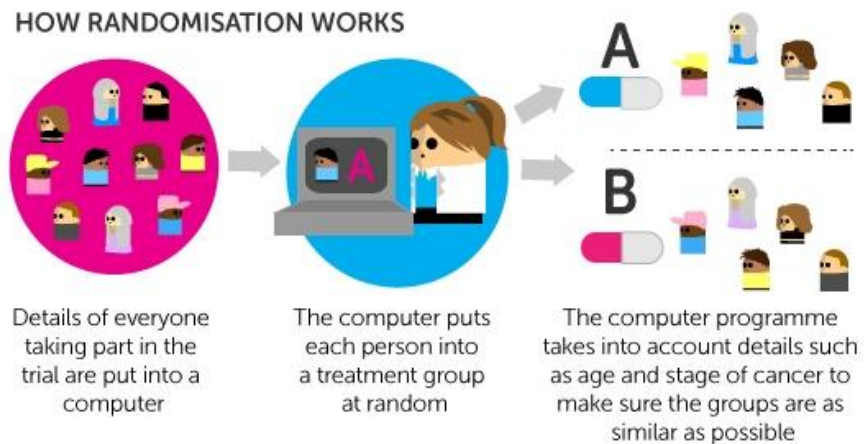

Рис. 1. Схема рандомізації на прикладі досліджень в онкології
Fig. 1. Scheme of randomization on the example of oncology trials

Джерело: (Premier Health, 2022)

Фази клінічних досліджень і рандомізація. Сучасні клінічні випробування поділяються на 3–4 фази, причому на кожній фазі зростає вибірка учасників. На першій фазі випробування можуть з'ясувати, чи є ліки безпечними та які побічні ефекти вони викликають; пізніші фази випробувань мають на меті перевірити, чи нове лікування є кращим за існуюче. Деякі випробування мають більш ранню фазу – 0, а деякі – фазу 4, яка здійснюється після отримання ліцензії на препарат, причому не всі фази є рандомізованими. Процедура рандомізації в основному використовується на третій фазі клінічного дослідження, тому що вона передбачає найбільшу кількість суб'єктів дослідження. Третя фаза дослідження є найдорожчою – її вартість може складати від \$11 до \$ 53 млн. (оцінка першої фази – від \$1,4 до \$ 6,6 млн.).

Дизайн дослідження. Дизайном або планом дослідження називають механізм або процедуру дослідження на базі однієї з методологій. В нерандомізованих контрольованих дослідженнях дослідник розподіляє учасників на групи лікування та контрольні. Контрольні групи можуть бути одночасними або історичними.

В рандомізованих контрольованих дослідженнях учасники випробувань випадковим чином розподіляються на групи лікування або контрольні групи. Для рандомізації можна використовувати різні інструменти (закриті конверти, згенеровані комп'ютером послідовності випадкових чисел, тощо), головне щоб учасники не знали про послідовність.

Паралельно-груповий дизайн. Після рандомізації в паралельні групи, кожен учасник залишатиметься у призначеній групі протягом усього дослідження. Паралельно-груповий дизайн може бути застосований до багатьох захворювань і дозволяє проводити експерименти одночасно в кількох групах, а групи можуть бути в різних місцях (рис.2).

Parallel Trial

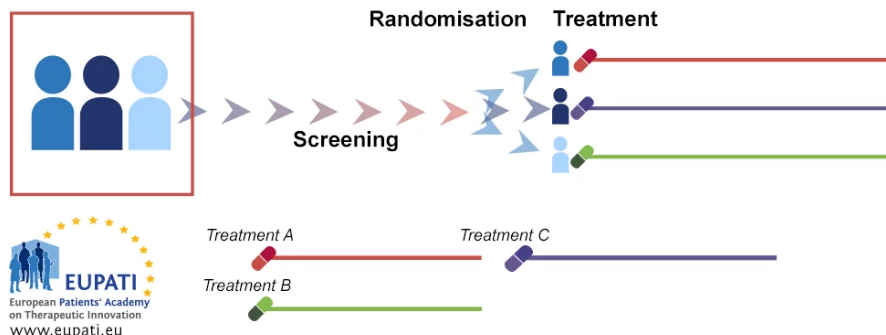

Рис. 2. Схема паралельно-групового дизайну
Fig. 2. Scheme of parallel-group design

Джерело: (EUPATI, 2022)

Перехресний дизайн. Перехресна рандомізація — це рандомізація, відповідно до якої учасники отримують послідовність різних видів лікування (наприклад, досліджуваний препарат у першій фазі та контрольний препарат у другій фазі), причому кожне лікування починається в еквівалентній точці після т. з. періоду вимивання. Перехресний дизайн має деякі переваги – низьку дисперсію через те, що обидва лікування приймаються тим самим учасником, а також можливість безпосередньо досліджувати декілька методів лікування або препаратів.

Дизайн зібраних (відповідних) пар: учасники спочатку об'єднуються в пари за певними схожими характеристиками. Потім кожен член пари випадковим чином прямує до однієї з двох різних підгруп. Це дозволяє порівнювати результати для схожих учасників, що проходять різні процедури дослідження.

Стратифікація – теж дозволяє порівнювати подібних учасників дослідження, які проходять різне лікування. Перед розподілом всіх учасників дослідження об'єднують у групи відповідно до одного чи кількох факторів (наприклад, вік, стать, фактори способу життя, супутній прийом ліків). Це забезпечує збалансований розподіл у кожній комбінації.

Кластерна вибірка. Рандомізовані дослідження також можуть використовувати кластерну вибірку: з відповідних географічних елементів (наприклад, місто, район, регіон тощо) вибирається декілька, наприклад, районів, і для кожного з них – пропорційна підвибірка з досліджуваної вибірки в цьому районі, а ці підвибірки потім об'єднуються в групу лікування.

Дизайн випробування відміни: учасник отримує тестове лікування протягом визначеного часу, а потім проводиться рандомізація – для продовження або тестового лікування, або плацебо (відміна активної терапії).

У порівняльних дослідженнях новий експериментальний препарат порівнюється з уже існуючими традиційними засобами лікуваннями та плацебо. Пацієнти діляться на декілька груп: перша група отримує новий досліджуваний препарат, друга – традиційний і вже ліцензований засіб, а третя – плацебо.

Факторний дизайн. Факторні клінічні дослідження перевіряють ефект більш ніж одного лікування. Це дозволяє оцінити потенційну взаємодію між методами лікування.

Тож, дизайн має дуже важливу роль в процесі дослідження, тобто визначає як само воно проводитиметься і налаштовує порядок підпроцесів. Від дизайну залежить складність дослідження, а як наслідок час та вартість.

Огляд світового ринку клінічних досліджень.

В наші дні клінічні дослідження сформували вже цілу галузь і є невід'ємною частиною світової економіки. Станом на листопад 2022 р. у світі зареєстровано більше 433707 досліджень у 221 країні світу. Галузь клінічних досліджень є високотехнологічною, тому провідними країнами є найбільш економічно розвинені. Найбільш визначною країною вважається США, на яку, за даними різних джерел, припадає приблизно третина всіх клінічних

досліджень у світі (рис. 3). США безпосередньо має відношення до 36% всіх досліджень у світі. Загалом це 249311 досліджень.

Percentage of Registered Studies by Location (as of November 15, 2022)

Total of 433,707 studies

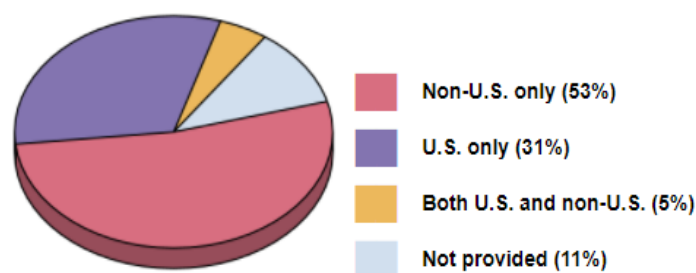

Рис. 3. Діаграма розподілу кількості клінічних досліджень за критерієм США/не США
Fig. 3. Distribution chart of the number of clinical trials by US/non-US criterion

Джерело: (U.S. National Library of Medicine, 2022)

Велика частка досліджень припадає на Європу – 124347, але США разом з Канадою, Мексикою, Гренландією та Північною Америкою в цілому переважають Європу за кількістю досліджень. До показників Північної Америки та Європи може дотягнутись хіба Східна Азія з розвиненими Японією і Китаєм (рис. 4).

Окремо також, можна розглянути європейський регіон для визначення провідних країн, що проводять клінічні дослідження. Слід зазначити, що в цьому списку лише країни Західної і Центральної Європи. На діаграмі 4 можна виділити такі країни як: Франція, Німеччина, Велика Британія, Іспанія, Італія які мають 17–32 тис. досліджень. Звичайно, це найрозвиненіші країни Європи, які мають потужну економіку і відіграють визначну роль не тільки в регіоні, а й в світі.

Кількість нових досліджень зростає кожного року за експоненційним законом (рис. 5), адже застосовуються нові технології і підходи, що пришвидшує процес, а також дає більший шанс на позитивний результат. Тобто, тенденція зростання продовжується, а галузь клінічних досліджень набирає оберти.

Особливе зростання сталося у 2020 році, коли почалась пандемія COVID-19. Було створено інфраструктуру для пришвидшення початкових фаз дослідження, налагоджено взаємодію з регуляторними органами, проведено максимальну діджиталізацію досліджень. Кількість досліджень, пов'язаних з корона вірусом, в квітні 2020 складала 549, а в січні 2021 – 4058, після чого поступово вийшла на плато (Global Data, 2020).

Станом на 2022 р. світовий ринок клінічних досліджень оцінюється в \$53,87 млрд. (BMJ Journal, 2022). За прогнозами, до 2030 року обсяг ринку зросте до \$84,43 млрд., тобто більш ніж у півтора рази, а сукупний середньорічний темп зростання (CAGR) з 2022 по 2030 рр. становитиме 5,7% (Precedence Research, 2022).

Ключовими факторами, що впливають на зростання ринку, є: поширення хронічних захворювань; збільшення кількості клінічних випробувань в регіонах, що розвиваються; зростання кількості біопрепаратів; зростання попиту на передові методи лікування, такі як персоналізовані ліки.

За прогнозом, Північна Америка залишатиметься найбільшим ринком для клінічних випробувань через високий рівень хронічних захворювань та завдяки наявності найновішої інфраструктури охорони здоров'я.

Найбільш прибутковим залишиться сегмент онкологічних досліджень – за оцінками, до 2030 р. цей сегмент становитиме \$25 млрд., тобто 29% усього ринку (Precedence Research, 2022). До найбільших компаній, що зайняті в галузі клінічних досліджень відносяться (Verified Market Research, 2022): Clinipace (США); Pfizer (США); Novo Nordisk (Данія); Eli Lilly (США); Syneos Health (США); ICON (Ірландія); WuXi AppTec (Китай); PRA Health Sciences (США); Parexel International (США).

C. Number of trials by country or area

select a country to see trials per year in chart A

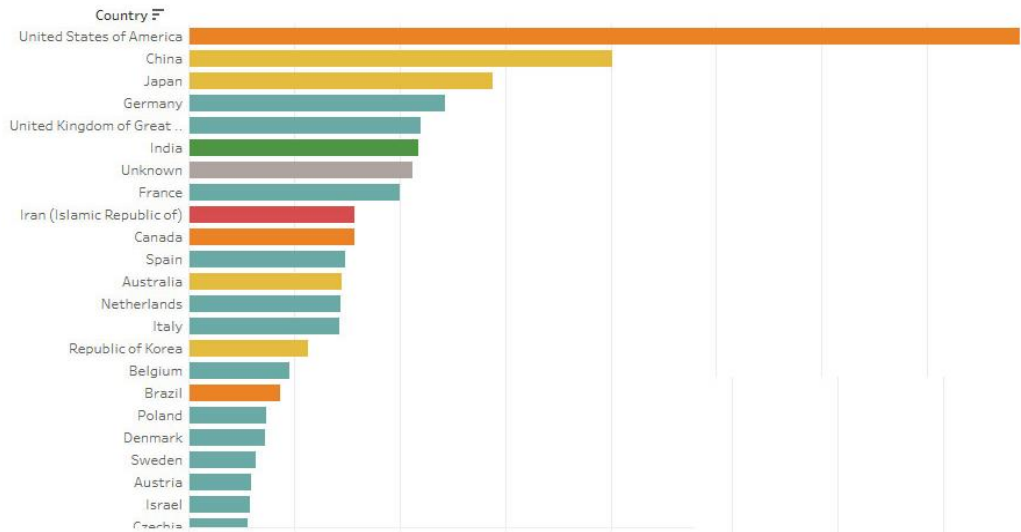

Рис. 4. Найбільші за кількістю клінічних досліджень країни світу
Fig. 4. The countries with the largest number of clinical trials in the world

Джерело: (WHO, 2022).

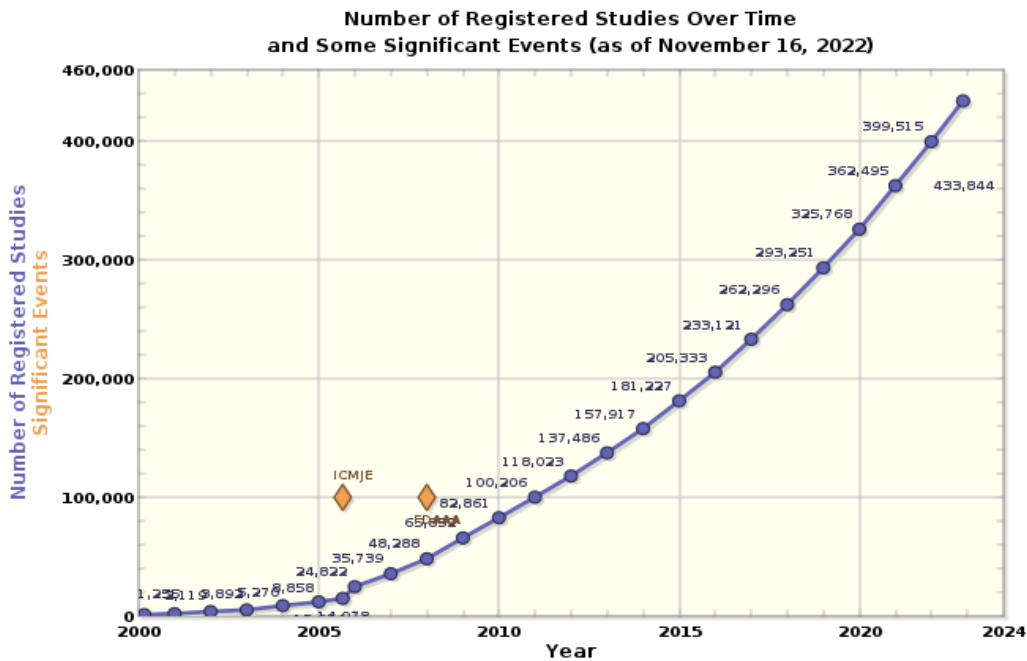

Рис. 5. Кількість зареєстрованих досліджень за весь час по роках
Fig. 5. Number of registered studies over time

Джерело: (U.S. National Library of Medicine, 2022)

Огляд українського ринку клінічних досліджень.

Галузь клінічних досліджень в Україні навіть близько не є однією з провідних, але не можна сказати, що ця галузь зовсім не розвинена в нашій країні. За даними (U.S. National Library of Medicine, 2022) в Україні за весь час було зареєстровано 2440 клінічних досліджень. Цей показник на рівні таких країн як Португалія (2745), Болгарія (2428) та Ірландія (2082), і переважає такі європейські країни як, наприклад, Чехія (1613) та Литва (1174). Тож, за час незалежності в Україні вже встиг сформуватися свій повноцінний ринок клінічних досліджень, хоча частка лікарських засобів власної розробки і виробництва не перевищує 20% – усе інше складають імпортовані (BMJ Journal, 2022). Порівнюючи кількість і якість українських досліджень з дослідженнями у розвинених країнах, ми бачимо велике відставання. Наприклад, у Бельгії з 2000 р. більш ніж 12 тис. досліджень, а в США лише поточних досліджень більше 14 тис.

Майже кожен лікарський засіб має бути зареєстрований в Україні тільки після результатів клінічного дослідження, що доводить його ефективність і безпеку. Винятком можуть бути загально розповсюджені і добре вивчені лікарські засоби, а також ліки, що знаходяться на фармацевтичному ринку України більше 10 років. Також, можуть досліджуватись і вже відомі ліки (для визначення нових показників ефективності і безпеки) і вже відомі ліки в комбінації або в одночасному прийманні з іншими лікарськими засобами.

Основою клінічних досліджень в Україні є складений протокол, який містить точний план дослідження, щоб забезпечити безпеку та здоров'я суб'єктів випробування, та створити точний шаблон для проведення випробування. Перевіркою та ретельним аналізом протоколів в Україні займається департамент Державного експертного центру (ДЕЦ). В Україні клінічні дослідження проводяться в міських та обласних лікарнях, клініках науково-дослідних інститутів, на клінічних базах кафедр медичних університетів. Медичної інфраструктури в Україні цілком достатньо для проведення великої кількості клінічних досліджень, але значна її частина потребує модернізації, а деяка – повної реконструкції. Клінічні дослідження в Україні проводяться у 4 фази, причому найбільш поширені дослідження саме третьої фази із залученням сотень, тисяч хворих для підтвердження ефективності й безпеки лікарського засобу, пошуку необхідного дозування, збору інформації про побічні ефекти тощо. Станом на липень 2017 р. в Україні проводилось 270 поточних досліджень (здебільшого в онкології). За статистикою кількості досліджень на 100 тис. населення Україна значно програвала європейським державам, у тому числі сусіднім Польщі та Румунії (Що таке клінічні випробування?, 2017).

При тому, що досліджень в Україні проводиться небагато, вони відбуваються на належному професійному рівні, що було підтверджено перевіркою FDA та Європейської Медичної Агенції.

З 2014 р. через окупацію територій багато дослідницьких центрів було втрачено. І ще більше ситуація погіршилась після повномасштабного вторгнення Росії у лютому 2022 р. Усі поточні дослідження опинились під загрозою: окрім руйнування інфраструктури (за статистикою на 8.09.2022 було пошкоджено або зруйновано майже 1000 об'єктів медичної інфраструктури), порушилась логістика постачання лікарських засобів і ускладнилась комунікація з учасниками досліджень. Деякі дані, які є базою будь-якого дослідження, взагалі було знищено. Станом на 21.03.2022 11 клінічних досліджень було порушено чи зірвано через війну. Тож після закінчення війни, Україна окрім медичної інфраструктури повинна буде відновлювати ще й систему клінічних досліджень.

Україна має свій електронний реєстр клінічних досліджень при ДЕЦ МОЗ, приймається низка законів щодо покращення умов проведення випробувань в країні. Також, за ініціатииви Європейської Бізнес Асоціації та підтримки МОЗ, був створений проєкт "Trials Truth" (просування правди про клінічні дослідження) (Правда про клінічні дослідження, 2019). Низький рівень інформованості суспільства створює багато міфів про дослідження, що спричиняє масове відторгнення, тому інформування громадян України про клінічні дослідження та формування довіри до них є дуже важливим.

IT-сегмент ринку клінічних досліджень.

Динаміка світового та українського ринку клінічних досліджень обумовлює широкі перспективи її IT-сегменту. Клінічні дослідження – це сукупність процесів, багато з яких вимагають спеціальних знань і вмій щодо проведення лабораторних робіт та розробок, менеджменту проєктів, бізнес-плануванню, аналізу даних. Щоб проводити дослідження, компанія-дослідник повинна наймати велику кількість кваліфікованих співробітників,

організувати їх взаємодію, а паралельно виробляти свої продукти. У випадку декількох досліджень ситуація стає дедалі складнішою. Найбільші фармацевтичні компанії в світі можуть проводити десятки і сотні досліджень одночасно (і з різних галузей), що їм вдається реалізувати через делегування складних процесів та робіт іншим компаніям на засадах аутсорсингу.

Компанію-дослідника називають «спонсором» клінічного дослідження, а компанії, які надають різні послуги для дослідження і працюють як підрядник, називають контрактними дослідницькими організаціями (*CRO – Contract Research Organization*). Перші *CRO* було створено в 1970–80х рр., вони спеціалізувалися на таких послугах, як управління даними та статистичний аналіз, регулятивна підтримка або моніторинг клінічних досліджень. Сьогодні більшість *CRO* надають повний спектр послуг, забезпечуючи повну підтримку в управлінні клінічними випробуваннями, тобто спонсор може повністю делегувати *CRO* всі процеси конкретного дослідження, так само як і одне дослідження може бути делеговано декільком *CRO*.

Однією з популярних послуг, які надають *CRO*, є послуги з управління. Зазвичай це планування клінічного дослідження, яке може варіюватися від створення повного протоколу до надання огляду та коментарів до проекту протоколу спонсора. Послуги з менеджменту клінічних випробувань також включають техніко-економічне обґрунтування місця їх проведення. В цьому випадку *CRO* відповідає за пошук клінічних дослідницьких центрів для участі у випробуванні.

Управління проектами є однією з основних сфер діяльності *CRO* – це гарантує, що виконання проекту просувається належним чином, з урахуванням часових рамок проекту, коригувальних дій (за потреби), відстеженням і обчисленням бюджету дослідження, керівництвом сторонніми постачальниками та розвитком надійного партнерство зі спонсором.

Ще однією сферою послуг *CRO* є обробка статистики і аналіз даних досліджень. В цьому випадку *CRO* зосереджується виключно на даних, а не на бюджеті, організації, виробництві, маркетингу чи залученні пацієнтів для клінічних випробувань. Саме цей вид діяльності і є ключовим в рамках ІТ-сегменту клінічних досліджень.

CRO, орієнтовані на роботу з даними, складаються з команди експертів, що пропонують послуги з біостатистики, клінічного програмування, менеджменту клінічних даних, заповнення медичних документів для дослідження. Кожен працівник виконує різні функції, щоб забезпечити ефективно та безпечно вивчення пропозиції ліків, що досліджуються, пацієнтам. Деякі *CRO*, орієнтовані на дані, можуть і не надавати всі описані вище послуги. Розглянемо типи *CRO*, за обсягом послуг, які надаються: централізоване надання послуг – спонсор співпрацює з однією компанією, яка виконує конкретні завдання; повне обслуговування – спонсори працюють виключно з одним або двома *CRO*, які надають послуги для всього проекту дослідження / портфолію; постачання функціональних послуг (*FSP*) – *CRO* надає конкретні функціональні послуги, щоб зробити внесок у програму клінічного дослідження.

Послуги у сфері біостатистики та клінічного програмування є найбільш перспективними для нових ІТ-фірм/стартапів, завдяки їх перевагам над традиційними *CRO*: висока гнучкість, професійність та якість; швидкість прийняття рішень і ефективна комунікація із збереженням високої якості менеджменту, що дозволяє скоротити час випробування; зниження періодичності досліджень та збільшення швидкості, що заощаджує час спонсорів при довгострокових відносинах внаслідок того, що співробітники набираються досвіду при роботі з конкретними чи схожими лікарськими засобами; орієнтованість на дані, що робить вихідні дані та результат більш точним і якісним; традиційні *CRO* можуть приділяти меншу увагу даним, тоді як вони є абсолютною базою будь-якого клінічного дослідження; строга стандартизація відповідно до міжнародних стандартів, а також узгодження між субдослідженнями чи схожими дослідженнями.

Виділимо дві основні гілки діяльності ІТ стартової фірми: біостатистика та клінічне програмування. Експерта з біостатистики в клінічних дослідженнях називають *Statistician*, або просто статистиком. Аналогічно, експерта з клінічного програмування називають *Programmer*, або програмістом.

Статистичні методи забезпечують формальний облік варіативності реакцій пацієнтів на лікування. Використання статистичних даних у клінічних випробуваннях дозволяє досліднику робити обґрунтовані та точні висновки на основі зібраної інформації та приймати рішення за наявності невизначеності.

Щоб збільшити шанси на схвалення нового препарату чи медичного пристрою на ринку, статистики повинні бути залучені до управління клінічними випробуваннями з самого початку. Їх роль не обмежується аналізом даних наприкінці клінічного дослідження – статистик тісно співпрацює з іншими учасниками команди (менеджерами даних, клінічними програмістами, медичними авторами, тощо) та керівництвом протягом усього дослідження.

Спектр робочих обов'язків статистиків, що керують клінічними дослідженнями залежить від досвіду роботи. Це може бути:

- підтримка розробки протоколу та дизайну дослідження;
- оцінка потрібного розміру вибірки; перевірка, що залучені пацієнти рандомізовані правильно;
- менеджмент та моніторинг даних;
- визначення кінцевих точок дослідження (*endpoints*) – подія або результат, які можна об'єктивно виміряти, щоб визначити, чи є лікування корисним. (приклади кінцевих точок: виживання, полегшення або зникнення симптомів, покращення якості життя);
- розробка *CRF (Case Report Form)* – документу, що представляє собою паперову або електронну анкету, що використовується для збору даних учасників дослідження, наприклад стать, вік, побічні ефекти від лікування тощо;
- співпраця з програмістами, розробка специфікацій до датасетів, забезпечення вірного форматування даних, вибір даних для об'єднання;
- формування статистичної частини в *CSR (Clinical Study Report)* – у звіті про результати дослідження;
- визначення: кінцевих точок, плану проміжного аналізу, статистичних гіпотез, розмір вибірки в *SAP (Statistical Analysis Plan)*.

Якщо статистика є «оболонкою» дослідження, то програмування – це його ядро. За допомогою програмування реалізуються рекомендовані статистиком методи, формуються звіти, набори даних (датасети), тобто реалізується вся аналітика та перевіряються гіпотези. Переважно в клінічних дослідженнях використовується мови програмування SAS та R, інколи Python. Всі ці мови програмування передбачають працю з даними, а SAS та R більш спрямовані на роботу зі статистикою.

У клінічного програміста менш різноманітний список обов'язків, ніж у статистика, але напрями програміста та статистика дуже пов'язані. Тому досвідчений програміст може виконувати деякі обов'язки і функції статистика. Безпосередні обов'язки програміста – це: розробка і програмування датасетів; аналітика клінічних даних та їх тестування; розробка та програмна реалізація алгоритмів; програмування звітів *TLF (Tables, Listings, Figures)*

Модель динаміки виконання проєкту ІТ фірмою (CRO).

Основні припущення моделі. Розглядається діяльність стартової ІТ-фірми або CRO, що розробляє програмне забезпечення та надає сукупні послуги компанії-спонсору клінічних досліджень. Ключовими продуктами є датасети та звіти (таблиці, лістинги, графіки), тобто більша частина ресурсів та часу витрачається на розробку і програмування саме датасетів та звітів, а також перевірку їх якості. Т.ч., основними напрямками роботи фірми є: розробка ПЗ для датасетів, таблиць, лістингів, графіків; контроль якості ПЗ (проводиться досвідченими спеціалістами); менеджерська робота (комунікація зі спонсором, управління ресурсами); бухгалтерський облік та рекрутинг.

Склад персоналу, необхідного для початку роботи ІТ-фірми, як CRO, приведено у таблиці 1.

В моделі враховуватимемо тільки співробітників, що займаються розробкою ПЗ – 10 осіб з середньою зарплатою \$1360.

Щодо вартості послуг, що надає фірма, розрахунок є складним. В клінічних дослідженнях бюджет поділяється на етапи. Наприклад, є так званий *dry run*, тобто сухий прогін даних – розробка початкових версій датасетів та звітів, які після зауважень та коментарів спонсора будуть вдосконалюватись та доповнюватись. Є *final run*, який передбачає вже повністю завершені звіти, які пройшли не один контроль якості (точність результатів дуже важлива, і вони перевіряються по декілька разів). На *dry run*, *final run* і на будь-який інший аналіз бюджет виділяється цілком, а не на кожний окремий звіт чи інший вид роботи. Тому, через різну кількість завдань та великий діапазон вартості досліджень важко оцінити вартість окремого завдання. В середньому, звичайний аналіз складається з 15–20 датасетів та 100–200 звітів,

серед яких таблиці, листинги та графіки. Тривалість одного аналізу становить близько 2х місяців. Для кращого аналізу можна взяти період в півтора року – це приблизно 5 підпроектів одного проекту. Припустимо, що кількість завдань гіпотетичного проекту становитиме 200 завдань.

Таблиця 1 – Кадровий склад ІТ стартапу (CRO)
Table 1 – Personnel of the IT startup

Посада	Кількість	Місячна заробітна плата, \$
Молодший спеціаліст (програмісти та статистики)	6	600\$
Старший спеціаліст (програмісти та статистики)	4	2500\$
Менеджер	1	4000\$
Бухгалтер	1	1000\$
Рекрутер / HR	1	1200\$

Джерело: авторська розробка

Основні припущення моделі є наступними:

1) ІТ фірма виконує проекти, пов'язані з розробкою спеціального програмного забезпечення. Проект вважається закінченим, якщо виконано всі роботи і усунено всі недоліки, які виявляються під час тестування програм.

2) Кожен проект містить конкретну кількість робіт/завдань, які треба виконати. Їх кількість задається екзогенно. В ході виконання робіт кількість виконаних робіт порівнюється з початковим значенням, і т. ч. визначається кількість робіт, що залишилися;

3) Термін закінчення проекту планується, виходячи з нормальної продуктивності і графіку виконавців робіт. В разі виникнення недоліків, що потребують доопрацювання, графік може ущільнюватися за рахунок понаднормативної роботи. Час, що залишився, контролюється та впливає на потрібний темп робіт;

4) Понаднормативна робота обумовлена тиском графіку виконання робіт і призводить до виснаження та втоми виконавців, що впливає на їх продуктивність і якість виконання робіт (збільшення недоліків, а відповідно, доопрацювань, потрібного часу, тощо); вплив тиску графіку на продуктивність і якість виконання завдань задається табличними функціями;

5) Для контролю виконання робіт, що залишилися, визначається потрібний темп робіт з урахуванням часу до завершення проекту і максимально можливого темпу робіт;

6) Для виконання ІТ проекту фірма має певну кількість виконавців. При загрози відставання від графіку виконання робіт фірма може залучати та або замінювати робітників на нових, при цьому є оцінка максимальної кількості виконавців, яку фірма може собі дозволити, виходячи з економічних умов діяльності. На найм і звільнення працівників потрібен час. Нові працівники мають пройти інструктаж, пов'язаний з конкретним проектом, і це потребує часу.

7) Розрахункова (вказана) кількість працівників залежить від оцінки потрібної кількості виконавців (з урахуванням нормальної продуктивності), бажання змінити кількість виконавців, обмежень щодо максимальної кількості працівників.

8) Кроком імітації є місяць.

Реалізація моделі в середовищі Vensim та аналіз результатів контрольного прогону.

Модель динаміки ІТ-проекту CRO реалізовано в середовищі Vensim. PLE. Вона містить 5 блоків (сторінок). На рис. 6 приведено блок динаміки виконання робіт/завдань проекту.

В моделі багато контурів зворотного зв'язку, які визначають динаміку процесів, що відображуються. Наприклад, змінна «Виконана робота» входить в 71 контур, з яких найкоротший містить 3 змінні, а найдовший – 19 змінних. Перші 7 контурів представлено у таблиці 2.

Аналіз результатів прогонів моделі (Рис. 7–10) дозволяє зробити наступні висновки.

1. Для кожній дати закінчення проекту він був закінчений вчасно (з невеликим запізненням) за рахунок збільшення продуктивності, використання понаднормового часу та залучення нових виконавців.

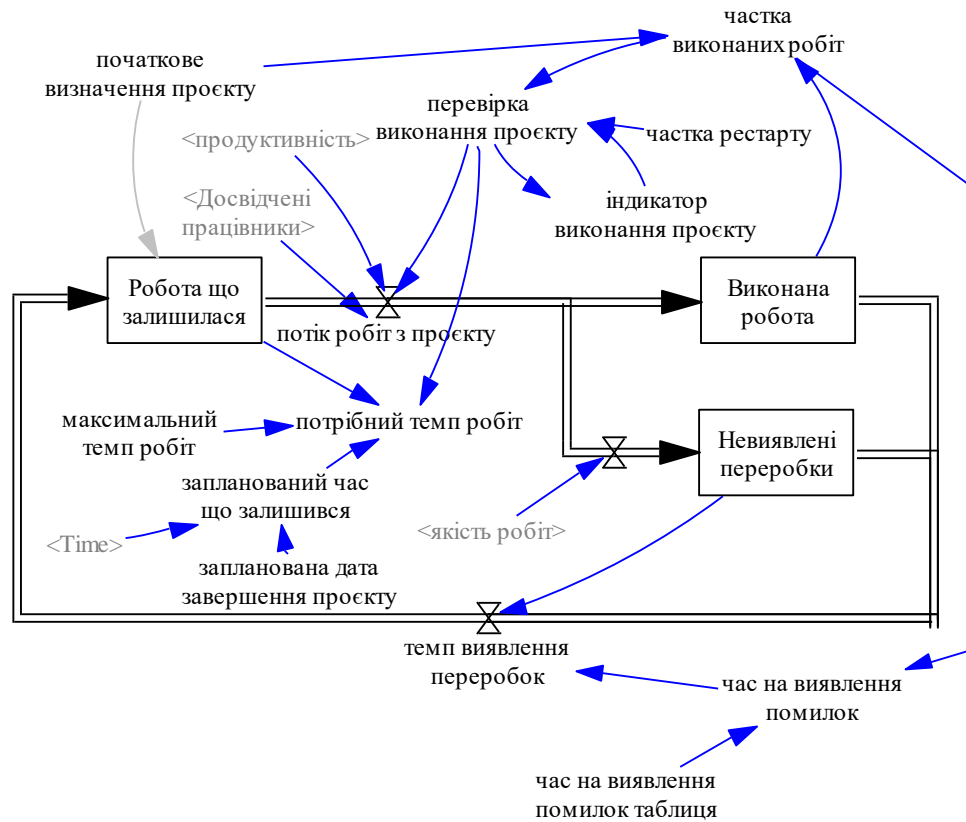

Рис. 6. Діаграма потоків моделі динаміки ІТ проєкту, стор. 1
Fig. 6. Model of the IT project dynamics. Stock&flow diagram, page 1

Джерело: авторська розробка

Таблиця 2 – Контури зворотного зв'язку змінної «Виконані роботи»
Table 2 – Feedback loops of the variable “Works done”

<p><i>Loop Number 1 of length 3</i> Виконані роботи частка виконаних робіт перевірка виконання проєкту потік робіт з проєкту</p> <p><i>Loop Number 2 of length 3</i> Виконані роботи частка виконаних робіт час на виявлення помилок темпер виявлення переробок</p> <p><i>Loop Number 3 of length 5</i> Виконані роботи частка виконаних робіт перевірка виконання проєкту потік робіт з проєкту Невиявлені переробки темпер виявлення переробок</p>	<p><i>Loop Number 4 of length 6</i> Виконані роботи частка виконаних робіт перевірка виконання проєкту тиск графіку робіт понаднормовий час продуктивність потік робіт з проєкту</p> <p><i>Loop Number 5 of length 6</i> Виконані роботи частка виконаних робіт бажання змінити кількість працівників вказана кількість працівників звільнення Досвідчені працівники потік робіт з проєкту</p>	<p><i>Loop Number 6 of length 7</i> Виконані роботи частка виконаних робіт перевірка виконання проєкту потрібний темп робіт тиск графіку робіт понаднормовий час продуктивність потік робіт з проєкту</p> <p><i>Loop Number 7 of length 8</i> Виконані роботи частка виконаних робіт бажання змінити кількість працівників вказана кількість працівників звільнення Досвідчені працівники потік робіт з проєкту Невиявлені переробки темпер виявлення переробок</p>
--	--	---

Джерело: авторська розробка

2. Вихідного штату програмістів (10 осіб) не вистачає для вчасного виконання проекту (з вихідною кількістю завдань) з нормальною продуктивністю, тому у міру наближення до кінця проекту кількість виконавців зростає майже удвічі; це зростання напряму залежить від дати закінчення проекту.

3. Проект в цілому виконується рівномірно, але починаючи з середини терміну різко зростає темп виявлення прихованих недоліків і, відповідно, з'являються додаткові роботи щодо ліквідації недоліків та понаднормові години, необхідні, аби завершити проект вчасно.

Модель в цілому вірно відображає припущення і може бути використана для проведення імітаційних експериментів. Тож фірма може розпочинати пошук спонсора та стабільно працювати на одному проекті, маючи у середньому десь 15 виконавців – програмістів.

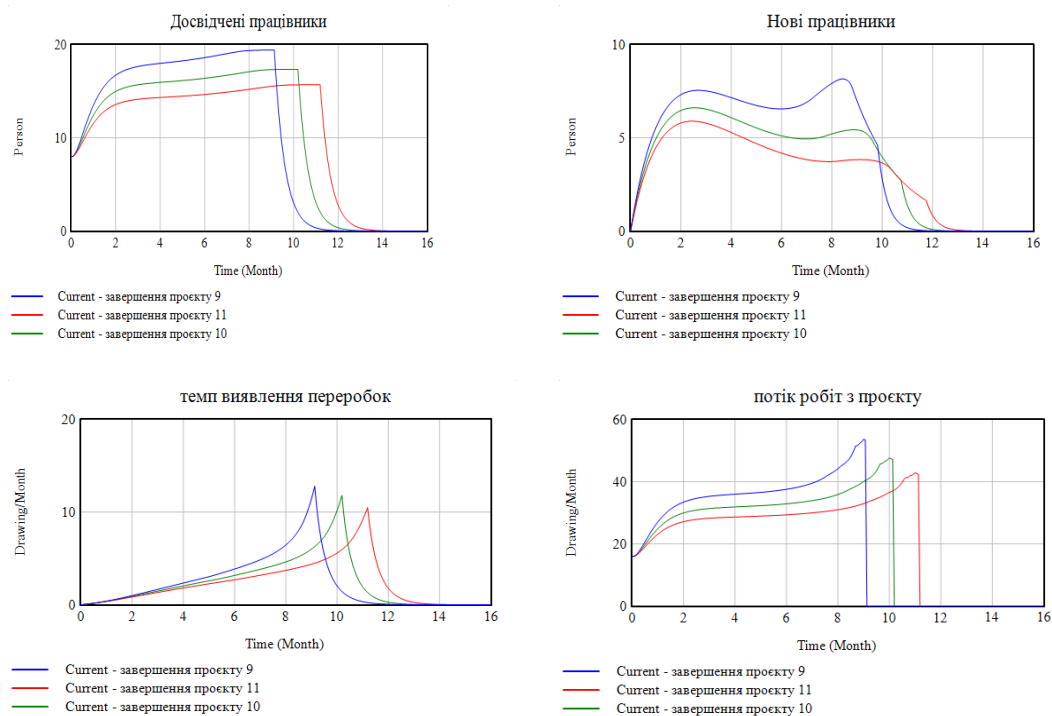

Рис. 7–10. Результати імітації
Fig. 7–10. Simulation results

Джерело: авторська розробка

Висновки. Огляд розвитку світового та українського ринку клінічних досліджень свідчить про те, що галузь клінічних досліджень є дуже перспективною, і її розвиток корелює із розвитком технологій у світі, які в свою чергу розвиваються дуже швидко та успішно.

Пандемія COVID-19 показала, що світова фармацевтика, застосовуючи найкращі методи клінічних досліджень, здатна знаходити ефективні рішення в дуже стислі часові інтервали. Галузь є стабільною, тому вона що прив'язана до охорони здоров'я людства. За прогнозами, ринок клінічних досліджень буде зростати разом з інвестиціями в нього.

Україна має доволі непогану медичну базу з великим обсягом інфраструктури і добре розвинений ІТ-ринок, що робить перспективним відкриття в країні контрактних дослідницьких організацій (CRO), зокрема спеціалізованих на статистичному аналізі досліджень та клінічному програмуванні. Велика кількість CRO, у тому числі в Україні, співпрацює зі світовими закордонними спонсорами-корпораціями. Це розвиває внутрішній економічний ринок країни та забезпечує високий рівень заробітної плати працівникам, адже галузь є вузькоспеціалізованою та високотехнологічною.

Модель динаміки ІТ проекту, що пропонується, відображає процес його виконання і дозволяє відобразити динаміку показників (виходячи з загальної кількості завдань проекту). Об'єктом моделювання є новостворена ІТ фірма (стартап) з початковою кількістю виконавців, причому розглядався гіпотетичний проект, з яким стикається статистичне CRO. Модель можна застосовувати для планування короткострокової або довгострокової діяльності фірми в сфері клінічних дослідженнях.

З огляду на те, що ринок та галузь клінічних досліджень в цілому розвивається і росте, започаткування власного CRO зі статистичною спеціалізацією може розглядатись як перспективний бізнес в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bhatt A. Evolution of Clinical Research: A History Before and Beyond James Lind – National Library of Medicine. – [Perspectives in Clinical Research](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3149409/) 2010 Jan-Mar; 1(1): 6–10. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3149409/>.
2. What is a double blind study? 2022. Premier Health: веб-сайт. URL: <https://www.premierhealth.com/faq/what-is-a-double-blind-study->.
3. Randomised trials. 2022. Cancer Research UK: веб-сайт. URL: <https://www.cancerresearchuk.org/about-cancer/find-a-clinical-trial/what-clinical-trials-are/randomised-trials>.
4. Clinical trial designs. 2022. EUPATI: веб-сайт. URL: <https://toolbox.eupati.eu/resources/clinical-trial-designs/>.
5. U.S. National Library of Medicine 2022: веб-сайт. URL: <https://www.clinicaltrials.gov/>
6. COVID-19 clinical trials have increased by 639% with the US leading the way. – Global Data. 2020: веб-сайт. URL: <https://www.globaldata.com/covid-19-clinical-trials-increased-639-us-leading-way/>.
7. Number of clinical trials by year, country, WHO region and income group (1999-2021). 2022. World Health Organization : веб-сайт. URL: <https://www.who.int/observatories/global-observatory-on-health-research-and-development/monitoring/number-of-clinical-trials-by-year-country-who-region-and-income-group>.
8. Large scale clinical trials: lessons from the COVID-19 pandemic. 2022. BMJ Journal : веб-сайт. URL: <https://bmjopenrespres.bmj.com/content/9/1/e001226>.
9. Clinical Trials Market. 2022. Precedence Research : веб-сайт. URL: <https://www.precedenceresearch.com/clinical-trials-market>.
10. Top 10 clinical trial companies exploring advanced solutions for healthier future. 2022. Verified Market Research: веб-сайт. URL: <https://www.verifiedmarketresearch.com/blog/top-clinical-trial-companies/>.
11. Що таке клінічні випробування, та чи потрібні вони українцям. 2017. Українська Правда: веб-сайт. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/10/226887/>.
12. Правда про клінічні дослідження. 2019. Trials Truth : веб-сайт. URL: <https://trialstruth.com.ua/>.
13. Case report form. 2022. Wikipedia : веб-сайт. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Case_report_form.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Bhatt, A. (2010). Evolution of Clinical Research: A History Before and Beyond James Lind – National Library of Medicine. – [Perspectives in Clinical Research](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3149409/) 2010 Jan-Mar; 1(1): 6–10. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3149409/>.
2. Premier Health (2022). What is a double blind study? Retrieved from <https://www.premierhealth.com/faq/what-is-a-double-blind-study->.
3. Cancer Research UK (2022). Randomised trials. Retrieved from <https://www.cancerresearchuk.org/about-cancer/find-a-clinical-trial/what-clinical-trials-are/randomised-trials>.
4. EUPATI (2022). Clinical trial designs. Retrieved from <https://toolbox.eupati.eu/resources/clinical-trial-designs/>.
5. U.S. National Library of Medicine (2022). Retrieved from <https://www.clinicaltrials.gov/>.

6. Global Data. (2020). COVID-19 clinical trials have increased by 639% with the US leading the way. Retrieved from <https://www.globaldata.com/covid-19-clinical-trials-increased-639-us-leading-way/>.
7. World Health Organization (2022). Number of clinical trials by year, country, WHO region and income group (1999-2021). Retrieved from <https://www.who.int/observatories/global-observatory-on-health-research-and-development/monitoring/number-of-clinical-trials-by-year-country-who-region-and-income-group>.
8. BMJ Journal (2022). Large scale clinical trials: lessons from the COVID-19 pandemic. Retrieved from <https://bmjopenrespres.bmj.com/content/9/1/e001226>.
9. Precedence Research (2022). Clinical Trials Market. Retrieved from <https://www.precedenceresearch.com/clinical-trials-market>.
10. Verified Market Research (2022). Top 10 clinical trial companies exploring advanced solutions for healthier future. Retrieved from <https://www.verifiedmarketresearch.com/blog/top-clinical-trial-companies/>.
11. Ukrainian Truth (2017). What are clinical trials, and do Ukrainians need them?. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/10/226887/>
12. Trials Truth (2019). The truth about clinical trials. Retrieved from <https://trialstruth.com.ua/>.
13. Wikipedia (2022). Case report form. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Case_report_form.

The article was received by the editors 02.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

T. BITKOVA, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics and Applied Economics, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6287-0392>, e-mail: tbitkova@karazin.ua
R. KALNITSKY, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: ruslank2000@gmail.com

CLINICAL TRIALS MARKET: STATE AND PROSPECTS, IT SEGMENT

The article provides an overview of the development of the global and Ukrainian clinical trials market and indicates that the field of clinical research is very promising and its development correlates with the development of technologies in the world, which in turn are developing quickly and successfully. The COVID-19 pandemic has shown that global pharmaceuticals, applying the best clinical research methods, are able to find effective solutions in very short periods of time. The market is stable, because it refers to the protection of human health. According to forecasts, the clinical trials market will grow along with the growth of investments in it. Ukraine has a good medical base with a large infrastructure and a fairly developed IT sector, which makes it promising to open contract research organizations (CROs) in the country, in particular, those specialized in statistical analysis of research and clinical programming. A large number of CROs, including those in Ukraine, cooperate with large sponsors-corporations, which are mostly foreign ones. This helps develop the domestic economic market and provides a high level of income for employees, because the industry is highly specialized and high-tech. The authors offer a basic model of IT project dynamics, which reflects the process of its implementation and allows displaying the dynamics of various indicators (given the total number of project tasks). The object of simulation is a newly established IT firm (startup), and a typical project faced by a statistical CRO is considered. The model can be used for planning short-term or long-term activities of the firm in the field of clinical research. Since the market and the field of clinical research as a whole is developing and growing, starting one's own CRO with statistical specialization can be considered as a promising business in Ukraine.

Key words: **clinical research market, contract research organization, IT project, system dynamic model.**

JEL Classification: I11, I15, C6, C63.

Як цитувати: Біткова Т.В., & Кальницький Р.О. (2022). Ринок клінічних досліджень: стан та перспективи, ІТ сегмент. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 57-69. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-07>.

In cites: Bitkova T., & Kalnitsky R. (2022). Clinical trials market: state and prospects, IT segment. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 57-69. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-07>. (in Ukrainian)

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-08](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-08)
УДК 338.22.021.1

В. М. ДАНИЧ

доктор економічних наук, професор
професор кафедри економічної кібернетики та прикладної економіки
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6147-2309>, e-mail: danichvitaly@gmail.com

Д. А. РУСАКОВА

студентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: dasharus2701@gmail.com

БАГАТОФАКТОРНІ ЕКОНОМЕТРИЧНІ МОДЕЛІ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Тема рівня життя одна з найактуальніших у сучасному світі, тому що всі прагнуть розвитку, удосконалення та комфорту на різних соціальних рівнях, починаючи з пересічного громадянина і закінчуючи президентами країн. Кожна країна прагне створити максимально якісні умови для кращого життя свого населення. Але питання постає у тому, які саме чинники сприяють більш якісному рівню життя. Тому у сучасному світі провідні країни та країни з розвинутою економікою намагаються більш детально дослідити та розробити дієві стратегії для розвитку добробуту людей. У даній роботі висвітлена тема щастя, добробуту та сучасного сприйняття рівня життя населення. Розглянута проблематика сприйняття цих параметрів та їх оцінки. Отримано соціально-економічні моделі, які представляють собою математичні моделі залежності рівня щастя від сукупності наявних факторів. На основі даних всесвітнього рейтингу оцінки рівня щастя країн The World Happiness Report побудовані та досліджені соціально-економічні моделі рівня якості життя населення з використанням методу регресійного аналізу багатофакторних моделей, також додатково використовувались такі методи побудови багатофакторної моделі як метод покрокового включення факторів, метод покрокового виключення факторів та метод ридж-регресії. За результатами побудованих моделей досліджено структуру факторів у моделі та рівень їх впливу на пояснювану змінну. Виділено найбільш вагомні показники, які мають найбільшу частку у поясненні залежної змінної. Залежною змінною у функції регресійної моделі є рейтинг щастя країн, незалежними змінними, що впливають на цей показник, є наступні фактори: ВВП на душу населення, тривалість здорового життя, соціальна підтримка, свобода робити життєвий вибір, щедрість та сприйняття корупції. Основні етапи дослідження проводитимуться у спеціальному пакеті прикладних програм Statistica, додаткові допоміжні розрахунки також виконуватимуться у Microsoft Excel.

Ключові слова: **рівень життя, щастя, добробут, економіка добробуту, The World Happiness Report, соціально-економічна модель, регресійний аналіз.**

JEL Classification: A13, C51, I3, O5.

Постановка проблеми. Життя кожної людини залежить від тих умов та обставин, в яких вона перебуває. Вплив різних політичних, соціальних та інших факторів обумовлює стан матеріального та соціального положення людей, який називають рівнем життя. Усі ці умови загалом залежать від влади, від того, яку політику вона проводить, яку модель вона обирає для країни та суспільства, на які чинники вона робить акцент та що більше розвиває. Дуже часто уряди надають перевагу прискореному економічному зростанню над усіма іншими проблемами. Насправді ж зростання ВВП саме по собі не означає кращого життя для всіх, особливо в країнах, які вже є багатими. Воно не бере до уваги нерівність, речі, які дійсно важливі для людей, як-от соціальні стосунки, здоров'я. Саме через це уряди країн втрачають з поля зору те, що справді має значення – довге, щасливе, стабільне життя людей у всьому світі.

Тому проблема щастя та реального задоволення життям стає все більш актуальною та важливою серед урядів більшості розвинених країн. Вони об'єднуються у міжнародні організації як, наприклад, OECD, Рада міністрів Північних країн, та розробляють нові стратегії

та проекти для розвитку так званої економіки добробуту, де особлива увага приділяється не тільки економічним показникам, а й соціальним та психологічним.

Завдяки такому міжнародному рейтингу, який має назву The World Happiness Report, ми можемо оцінити дійсний рівень життя населення різних країн та побачити, яка політика та модель впливу найбільш прийнята простими людьми та задовольняє більшість їх потреб. Це публікація Sustainable Development Solutions Network, заснована на даних Всесвітнього опитування Gallup (World Happiness Report, 2022). Цей звіт рейтингу країн отримує визнання у всьому світі. Тому саме його було вирішено взяти за основу власних досліджень якості життя людей.

Аналіз останніх досліджень. Звернувшись до найбільш популярного осередку інформації, вільної енциклопедії – Вікіпедія, отримуємо наступне визначення поняття рівня життя: «Рівень життя – характеристика економічного добробуту населення, що вимірюється як реальний дохід на душу населення та кількість населення за межею бідності» (Вікіпедія, 2019). Далі отримано більш розгорнуте пояснення, яке відносить поняття рівня життя не тільки до економічної сфери, а також і до соціальної, політичної, екологічної, культурної, інноваційної та інших. Відповідно, кожна сфера має і свої фактори впливу на рівень життя людей. Таким чином, даний показник залежить як від виробництва, розвитку матеріальної бази країни, сфери послуг, так і від самої життєдіяльності людей, які життєві блага задовольняються, в залежності від доходів та пропозицій товарів і послуг на ринку.

Також піднімається питання тотожності понять добробуту, рівня життя та якості життя. Хоч вони і мають спільні характеристики, і у тій самій Вікіпедії відносяться до одного поняття критерію задоволеності матеріальних та духовних потреб людей, деякі автори стверджують про їх різницю. І в цьому вже постає проблематика суб'єктивності та об'єктивності сприйняття. Так як поняття рівня життя, якості життя, добробуту є широкими і трохи неоднозначними термінами, не існує універсально узгодженої методики їх вимірювання. Таким чином було створено і створюється далі багато світових індексів, досліджень та аналізів, які представляють дані поняття відповідно до своїх експертних поглядів. Одними із таких вимірів є: Quality of life Index від Economist Intelligence Unit (The Economist Newspaper, 2005), the Human Development Index від ООН (United Nations Development Programme, 2020), Happy Planet Index від New Economics Foundation (The New Economics Foundation, 2022), The Big Mac Index (The Economist Newspaper, 2022) та інші. Всі вони так чи інакше направлені на вивчення питання задоволеності життя людей, для формування загальної картини стану рівня життя людей у різних країнах.

Одним із таких є Індекс якості життя, який було розроблено організацією Economist Intelligence Unit. Він враховує дані 80 країн. Заснований на унікальній методиці, що пов'язує результати суб'єктивної задоволеності життям досліджених країн з об'єктивними показниками якості життя (The Economist Newspaper, 2005). Індекс включає показники з таких основних сфер: здоров'я, сімейне життя, громадське життя, матеріальне благополуччя, політична стабільність та безпека, клімат та географія, гарантія роботи, політична свобода та гендерна рівність.

Організацією Об'єднаних Націй сформовано перелік умов життєдіяльності, що у сукупності становлять поняття «рівень життя». До нього входять такі показники: народжуваність, смертність, тривалість життя; санітарно-гігієнічні умови життя; рівень споживання продовольства; житлові умови; можливості освіти та культури; умови праці та рівень зайнятості; баланс доходів та витрат; споживчі ціни; забезпеченість транспортом; можливості для відпочинку; система соціального забезпечення; забезпечення права і свободи людини (Вікіпедія, 2019).

Таким чином, у обох наведених підходах до оцінки рівня життя ми зустрічаємо якісні та кількісні характеристики, параметри із суб'єктивним і об'єктивним характером. Це є черговим підтвердженням дуже складної системи оцінки рівня життя людей, яка має враховувати у сучасному світі велику кількість нюансів.

Незалежний аналітичний центр The Happiness Research Institute за основну мету своєї діяльності ставить дослідження, чому одні суспільства щасливіші за інші (The Happiness Research Institute, 2022). Робота даного інституту полягає у дослідницькому процесі із застосуванням якісних і кількісних методів для розуміння унікального культурного контексту навколишнього середовища та формування уявлення про рівень добробуту, щастя та якості

життя у відповідності до наявних факторів та ситуацій у світі. Одними із джерел для отримання контрольних показників та вказівок щодо вимірювання є звіти організацій OECD та ООН.

З точки зору досліджень даного інституту, загалом, на рівень щастя людей впливають такі три основні категорії показників: ті, які ми не можемо змінити (біологія), ті, які ми можемо змінити з часом (політика та економіка), і ті, які ми зможемо змінити завтра (поведінка). Тож слід зосередитися на політиках і поведінці.

Досліджень щодо рівня та якості життя населення дуже багато, і всі вони мають свої індивідуальні підходи до оцінки, але спільним є визнання комплексності досліджуваного поняття. Ключовим моментом є те, що рівень життя складається і з об'єктивних показників, і з суб'єктивних.

Мета та завдання. Метою даної роботи є дослідження факторів, які характеризують рівень життя людей різних країн, та виявлення сукупності найбільш впливових факторів на задоволеність потреб населення.

Основні завдання:

1) Побудова моделі рівня життя населення на основі бази даних The World Happiness Report 2021.

2) Визначення й оцінка адекватності побудованої моделі рівня життя.

3) Аналіз та інтерпретація результатів готової моделі. Формулювання системи показників, які найбільше характеризують та впливають на рівень життя населення.

Основні результати дослідження. Дослідження проводиться на основі регресійного аналізу. Головне завдання – визначення впливу факторів на результуючий показник.

Датасет The World Happiness Report 2021 складається із семи змінних, із яких сам показник рівня щастя населення країн буде залежною, пояснювальною змінною, а показники ВВП на душу населення, тривалості здорового життя, соціальної підтримки, свободи робити життєвий вибір, щедрості та сприйняття корупції є незалежними змінними, які будуть пояснювати рейтинг щастя (Helliwell et al., 2021).

На першому кроці необхідно побудувати загальну лінійну багатофакторну економетричну модель на основі всіх наявних параметрів: X_1 – ВВП на душу населення, X_2 – тривалість здорового життя, X_3 – соціальна підтримка, X_4 – свободи робити життєвий вибір, X_5 – щедрість, X_6 – сприйняття корупції. Результати побудови моделі представлені на рис. 1.

Regression Summary for Dependent Variable: Y (Spreadsheet1)						
R= ,86939079 RI= ,75584035 Adjusted RI= ,74552375						
F(6, 142)=73,264 p<0,0000 Std Error of estimate: ,54175						
N=149	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(142)	p-value
Intercept			-2,23875	0,630375	-3,55146	0,000520
X1	0,301629	0,093690	0,27959	0,086844	3,21942	0,001592
X2	0,264944	0,071482	2,47649	0,668156	3,70645	0,000300
X3	0,190864	0,083958	0,03031	0,013334	2,27333	0,024506
X4	0,212170	0,052212	2,01081	0,494837	4,06358	0,000080
X5	0,051237	0,045064	0,36524	0,321235	1,13700	0,257455
X6	-0,100835	0,048470	-0,60407	0,290369	-2,08035	0,039291

Рис. 1. Оцінка початкової багатофакторної регресійної моделі

Fig. 1. Estimation of the initial multivariate regression model

Джерело: авторська розробка

Для того, щоб зрозуміти пропорційний вплив кожного фактору на залежну змінну, порівняємо стандартизовані коефіцієнти при кожному факторі, вони представлені у першому стовпчику рис. 1. Таким чином найбільший вплив на Y має ВВП на душу населення, так як значення коефіцієнту найвище. Трішки меншим за нього є показник тривалості здорового життя. Тобто, при зміні першого фактору X_1 на одну умовну одиницю, рівень щастя зміниться

на 0,302 умовні одиниці, а зі зміною X_2 – на 0,265 умовних одиниць. Також варто звернути увагу на пряму пропорційність залежності Y з усіма X -ми окрім останнього. Між Y та X_6 прослідковується обернена залежність. І це є логічним, адже при збільшенні рівня відчуття корупції в країні рівень задоволеності життя людей стає нижчим.

За коефіцієнтом детермінації якості моделі оцінюється на рівні 76%, це хороший рівень поясненості. Існуюча система факторів може охарактеризувати рівень щастя на 76%.

Фактичне значення критерію Фішера для даної моделі дорівнює 73,26, при табличному значенні 2,16 за рівнем значимості 0,05. Таким чином можна стверджувати про статистичну значимість та адекватність моделі, так як $F_{табл}(6;142) < F_{факт}(6;142)$, тож гіпотеза про адекватність підтвердилась.

При оцінюванні критерію Стьюдента на значимість окремо кожного фактору виявилось, що параметр X_5 – щедрість, є статистично незначущим, тому що $t_{табл}$ для даного параметру, яке дорівнює 1,94 (рис. 4), є більшим за $t_{факт} = 1,14$. Цей факт говорить про спростування гіпотези значимості. Тож у подальшому при побудові моделей параметр X_5 буде виключено із розгляду.

Також, для подальших досліджень проведено перевірку моделі на мультиколінеарність, гетероскедастичність та автокореляцію. Для мультиколінеарності використовувався алгоритм Фаррара-Глобера, за яким було виявлено наявність мультиколінеарності між параметрами. Гетероскедастичність за тестом Глейсера не підтвердилась, як і наявність автокореляції за критерієм Дарбіна-Уотсона та нециклічним коефіцієнтом автокореляції.

Після перевірок задіяно методи покрокового включення факторів, покрокового виключення та ридж-регресія. Вони дають можливість позбутися мультиколінеарності при побудові регресійної моделі. Таким чином, за допомогою цих методів можливо більш коректно визначити параметри, які впливають на пояснювану змінну.

За методом покрокового включення отримана оцінка моделі, зображена на рис. 2.

Regression Summary for Dependent Variable: Y (Spreadsheet1)						
R= ,86811148 RI= ,75361753 Adjusted RI= ,74500276						
F(5, 143)=87,480 p<0,0000 Std.Error of estimate: ,54230						
N=149	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(143)	p-value
Intercept			-2,11170	0,621027	-3,40034	0,000873
X1	0,284823	0,092612	0,26401	0,085844	3,07545	0,002519
X4	0,225103	0,051011	2,13338	0,483445	4,41287	0,000020
X2	0,268201	0,071497	2,50694	0,668303	3,75121	0,000255
X6	-0,111316	0,047634	-0,66686	0,285361	-2,33690	0,020833
X3	0,184876	0,083878	0,02936	0,013321	2,20411	0,029116

Рис. 2. Результати оцінювання регресійної моделі покрокового включення

Fig. 2. The results of estimating the stepwise inclusion regression model

Джерело: авторська розробка

У даній моделі всі п'ять параметрів включені до моделі, так як вони визначені статистично значимими. Найвагомішими є перші три фактори, що були включені: ВВП на душу населення (X_1), свобода робити життєвий вибір (X_4) та тривалість здорового життя (X_2). Це також видно з стандартизованих коефіцієнтів. Інші два фактори також впливають на структуру моделі, але не так кардинально. Якість моделі майже не змінилась у порівнянні з початковою багатофакторною моделлю – 75% моделі пояснено.

За методом покрокового виключення результати зображені на рис. 3.

Як бачимо, найвагомішими факторами, відповідно до методу виключення, є три параметри: X_1 , X_2 та X_4 . Коефіцієнт детермінації складає 73%, тобто при виключенні з загальної моделі трьох факторів якості моделі змінилися тільки на 3%. Це говорить про досить малу роль виключених параметрів у структурі рівня щастя людей.

Regression Summary for Dependent Variable: Y (Spreadsheet1)						
R= ,85640784 RI= ,73343439 Adjusted RI= ,72791924						
F(3,145)=132,99 p<0,0000 Std.Error of estimate: ,56017						
N=149	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(145)	p-value
Intercept			-2,61423	0,417135	-6,26712	0,000000
X1	0,470386	0,069586	0,43601	0,064501	6,75980	0,000000
X2	0,250746	0,071664	2,34379	0,669857	3,49893	0,000621
X4	0,283251	0,049204	2,68447	0,466328	5,75662	0,000000

Рис. 3. Результати оцінювання регресійної моделі покрокового виключення
Fig. 3. The results of the estimation of the stepwise exclusion regression model

Джерело: авторська розробка

Останнім методом побудови моделі в умовах мультиколінеарності є ридж-регресія або гребенева регресія. Для даної моделі було обрано параметр зсуву $\lambda = 0,1$, так як він, шляхом проведення експериментів, показував найкращий результат. Оцінка регресії моделі ридж-регресії зображена на рис. 4.

Ridge Regression Summary for Dependent Variable: Y (Spreadsheet1)						
I=,10000 R= ,85416198 RI= ,72959269 Adjusted RI= ,72013789						
F(5,143)=77,166 p<0,0000 Std.Error of estimate: ,56813						
N=149	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(143)	p-value
Intercept			-1,88325	0,606743	-3,10386	0,002303
X1	0,260052	0,073968	0,24105	0,068563	3,51574	0,000588
X2	0,256769	0,062986	2,40008	0,588744	4,07662	0,000076
X3	0,200233	0,069571	0,03180	0,011049	2,87808	0,004615
X4	0,213355	0,049048	2,02204	0,464848	4,34990	0,000026
X6	-0,110215	0,046200	-0,66026	0,276769	-2,38559	0,018362

Рис. 4. Результати оцінювання моделі ридж-регресії
Fig. 4. Ridge regression model estimation results

Джерело: авторська розробка

У даній моделі всі параметри є статистично значимими. Якість моделі знаходиться на рівні 73%. З точки зору структури параметрів бачим наступну картину: найбільший вплив на Y мають параметри X1 та X2, за ними іде X4.

Таким чином, у загальному випадку всі параметри окрім фактору Щедрість статистично значимі для моделей. Відповідно до коефіцієнтів кожного фактору та результатів оцінки побудованих моделей було визначено найвагомішими факторами: ВВП на душу населення, тривалість здорового життя, свобода робити життєвий вибір. Саме вони займають найбільшу вагому частку у поясненні рівня щастя населення, так як при виключенні інших трьох параметрів із моделі її якість зменшується незначно.

Висновки. Робимо висновок про те, що з точки зору економетричного аналізу з використанням більш об'єктивних методів оцінювання на основі статистичних та математичних вимірів, рівень щастя населення, тобто рівень життя, залежить від впливу економіки країни, яка характеризується рівнем ВВП на душу населення; від якісного рівня послуг міністерств та організацій з охорони здоров'я, що безпосередньо впливають на якість здорового життя, якщо не враховувати особистий спосіб життя; ну і врешті-решт незалежність та самостійність у прийнятті рішення у своєму житті та відчуття свободи щодо свого життя. Загалом, сучасне

життя людей є соціально-економічною моделлю, так як всі три фактори у своїй сукупній системі поєднують і економічні, і соціальні фактори.

Під час вираження тільки основних параметрів за різних методів побудови регресії порядку 20-25% початкових даних залежної змінної залишаються непоясненими. Тож залежна змінна включає також і частку додаткових факторів, що не входять в систему незалежних параметрів даних побудованих моделей.

Така картина допомагає зробити ще один висновок. Визначеного основного набору факторів не буде цілком достатньо для повного задоволення населення своїм рівнем життя, дані елементи соціально-економічної системи можуть посприяти створенню хороших основних умов, достойних умов життя, але не найкращих. Це підтверджує факт того, що щастя та добробут людей є комплексними поняттями з багатьма нюансами, а їх сприйняття людьми має дуже суб'єктивний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. World Happiness Report: веб-сайт. URL: <https://worldhappiness.report/>.
2. Рівень життя. Вікіпедія: веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Рівень_життя.
3. The Economist Intelligence Unit's quality-of-life index. *The Economist Newspaper*. 2005. URL: https://www.economist.com/media/pdf/quality_of_life.pdf.
4. UNDP (United Nations Development Programme). Human Development Report 2020: The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene. New York, 2020.
5. The New Economics Foundation. The Happy Planet Index: веб-сайт. URL: <https://happyplanetindex.org/learn-about-the-happy-planet-index>.
6. The Big Mac index. *The Economist Newspaper*. 2022. URL: <https://www.economist.com/big-mac-index>
7. Happiness research. 2022 *The Happiness Research Institute*: веб-сайт. URL: <https://www.happinessresearchinstitute.com/happinessresearch>.
8. Helliwell, John F., Richard Layard, Jeffrey Sachs, and Jan-Emmanuel De Neve. World Happiness Report 2021. *Statistical Appendix 1 for Chapter 2*. New York: Sustainable Development Solutions Network. 2021. URL: <https://worldhappiness.report/ed/2021/#appendices-and-data>.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. World Happiness Report. (2022). Website. Retrieved from <https://worldhappiness.report/>
2. Wikipedia. (2019). Standard of living. Website. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. The Economist Newspaper. (2005). The Economist Intelligence Unit's quality-of-life index. Retrieved from https://www.economist.com/media/pdf/quality_of_life.pdf
4. UNDP (United Nations Development Programme). (2020). Human Development Report 2020: The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene. New York.
5. The New Economics Foundation. (2022). The Happy Planet Index. Retrieved from <https://happyplanetindex.org/learn-about-the-happy-planet-index>
6. The Economist Newspaper. (2022). The Big Mac index. Retrieved from <https://www.economist.com/big-mac-index>
7. The Happiness Research Institute. (2022). Happiness research. Retrieved from <https://www.happinessresearchinstitute.com/>
8. Helliwell, John F., Richard Layard, Jeffrey Sachs, and Jan-Emmanuel De Neve. World Happiness Report 2021. (2021). Statistical Appendix 1 for Chapter 2. New York: Sustainable Development Solutions Network.

The article was received by the editors 05.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

V. DANICH, D.Sc. (Economics), Professor, Professor of the Department of Economic Cybernetics and Applied Economics, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6147-2309>, e-mail: danichvitaly@gmail.com
D. RUSAKOVA, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: dasharus2701@gmail.com

MULTIFACTOR ECONOMETRIC MODELS OF THE STANDARD OF LIVING OF THE POPULATION

The topic of the standard of living is one of the most relevant in the modern world, because everyone strives for development, improvement and comfort at different social levels, starting from ordinary workers and ending with the presidents of countries. Every country strives to create the highest quality conditions for a better life for its population. But the question arises as to which factors contribute to a better quality of life. Therefore, in the modern world, leading countries and countries with developed economies are trying to research in more detail and develop effective strategies for the development of people's well-being. This work covers the topic of happiness, well-being and the modern perception of the standard of living of the population. The problems of perception of these parameters and their assessment are considered. Socio-economic models were obtained, which are mathematical models of the dependence of the level of happiness on the set of available factors. Based on the data of the global rating of the happiness level of the countries The World Happiness Report, socio-economic models of the quality of life of the population were built and studied using the method of regression analysis of multifactor models, also such methods of building a multifactor model as the method of stepwise inclusion of factors, the method of stepwise exclusion of factors were additionally used and the ridge regression method. According to the results of the constructed models, the structure of the factors in the model and the level of their influence on the explained variable were investigated. The most important indicators, which have the highest frequency in explaining the dependent variable, are highlighted. The dependent variable in the function of the regression model is the happiness rating of the countries, the independent variables affecting this indicator are the following factors: GDP per capita, healthy life expectancy, social support, freedom to make life choices, generosity and perception of corruption. The main stages of the research will be carried out in a special package of Statistica application programs, additional auxiliary calculations will also be performed in Microsoft Excel.

Key words: **standard of living, happiness, well-being, the economics of well being, The World Happiness Report, socio-economic models, regression analysis.**

JEL Classification: A13, C51, I3, O5.

Як цитувати: Даніч В.М., & Русакова Д.А. (2022). Багатофакторні економетричні моделі рівня життя населення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 70-76. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-08>.

In cites: Danich V., & Rusakova D. (2022). Multifactor econometric models of the standard of living of the population. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 70-76. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-08>. (in Ukrainian)

ПРИКЛАДНА ЕКОНОМІКАDOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-09](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-09)

УДК 330.341

Н. В. БУТКО

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
б-р Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1267-3750>, e-mail: butko_n_v@ukr.net

**ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ
ВІТЧИЗНЯНИХ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Обґрунтовано необхідність дотримання екологічних норм в процесі виробничої діяльності аграрних суб'єктів підприємництва з метою забезпечення їх успішного функціонування. Досліджено, що підхід до виробництва екологічної продукції, являється інноваційним через застосування заходів, які завдають мінімальної шкоди навколишньому середовищу. Екологізація виробництва агропродукції передбачає відновлення агресурсного потенціалу земельних угідь, збереження довкілля й вирощування якісних та безпечних продуктів харчування. З'ясовано, що екологізація виробництва в агросекторі оформлена в концепцію органічного виробництва, яке втілює ідею здорового способу життя та харчування. Висвітлено, що органічне виробництво забезпечує виготовлення та реалізацію органічної продукції, яка отримана в результаті сертифікованого виробництва в межах законодавчо встановлених процедур. Обґрунтовано, що екологоорієнтоване господарювання виступає важливим напрямом інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору та тісно пов'язане з екологічними аспектами використання їх земель. Дослідження показників розвитку органічного виробництва України показало розподіл операторів сертифікованих суб'єктів органічного ринку країни за їх кількістю та загальною площею сільськогосподарських земель у 2021 р. Розкрито фактори, які стримують розвиток органічного виробництва вітчизняних суб'єктів підприємництва. Зазначено, що виробництво органічної продукції приносить сільськогосподарським товаровиробникам значно більші прибутки порівняно з традиційним та описано причини прибутковості таких екологічних систем. Для забезпечення ефективної екологізації виробництва вітчизняним суб'єктам підприємництва органічної продукції слід здійснити пошук інноваційних форм економічної та організаційної взаємодії між собою. Така взаємодія стане пріоритетним напрямом інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору, що дозволить реалізувати екологічну рівновагу в агроєкосистемах. Охарактеризовано аспекти стимулювання екологізації виробництва у межах підприємств, які обрали інноваційний шлях розвитку. Ними є організаційні, управлінські, еколого-географічні та економіко-правові особливості розвитку екологоорієнтованих суб'єктів підприємництва.

Ключові слова: **екологізація, інноваційний розвиток, органічне виробництво, сертифіковані суб'єкти підприємництва.**

JEL Classification: M21, O33, Q13.

Постановка проблеми. Сучасні реалії розвитку суспільства, що характеризуються зростанням рівня життя населення, активізацією інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва за різними напрямками змінили тренд суспільної свідомості та спонукали до запровадження економічних механізмів екологізації виробництва та споживання еко-продукції, що, в свою чергу, підштовхує підприємців запроваджувати природоохоронні новітні технології. Нині серед суспільно свідомих споживачів досить популярним є ведення здорового способу життя та споживання натуральних екологічно чистих продуктів. Такі погляди економічно активного населення сприяють виробництву екологічних товарів та органічної продукції, яке виступає важливим напрямом інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва, в т. ч. агросектору, та тісно взаємопов'язане з екологічними засадами використання території сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження питань екологізації як інноваційного процесу організації виробництва всебічно здійснювалася вітчизняними та закордонними вченими-економістами. Серед них слід згадати праці М. Багорки (Багорка & Сергієнко, 2021),

А. Бобкової, Л. Гринчука, Б. Косович (Косович, 2021), А. Омельченко (Омельченко, 2016), К. Прокопенко (Прокопенко & Удова, 2022), А. Печенюка, Л. Сатир, Л. Стаднік (Сатир, Кепко & Стаднік, 2020), І. Скороход, С. Соколюк (Соколюк, 2019), М. Херндорфа, А. Цибуляк (Цибуляк, 2016) та ін. Проте наукових акцентів потребує саме дослідження розвитку вітчизняних суб'єктів підприємництва на інноваційних засадах, що організують свою господарську діяльність в контексті спрямованості на екологічність.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є оцінка значення екологоорієнтованого та органічного виробництва в Україні, а також визначення перспективних напрямів функціонування інноваційно-активних суб'єктів підприємництва, що здійснюють діяльність відповідно до принципів екологізації. Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання: розкрито сутність екологізації аграрного виробництва, охарактеризовано показники розвитку органічного виробництва України та описано її внутрішній ринок, висвітлено причини прибутковості та фактори стримання розвитку органічного виробництва, обґрунтовано, що розвиток екологоорієнтованої діяльності вітчизняних суб'єктів підприємництва являється інноваційним.

Основні результати дослідження. Сучасні процеси глобалізації мають безпосередній вплив на розвиток аграрних суб'єктів підприємництва, який не можливий без дотримання екологічних норм. Екологізація аграрного виробництва наразі повинна виступати засобом подолання як екологічної, так і економічної кризи їх функціонування, акцентуючи увагу на пріоритетності екологоорієнтованої діяльності підприємств аграрного сектору. Тому екологічна спрямованість сільськогосподарського виробництва передбачає пошук таких методів організації господарської діяльності в цій сфері, які можуть забезпечити задоволення попиту на вироблену продукцію агросектору поряд із одночасним зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище. Варто зауважити, що підхід до виробництва еко-продукції, при вирощуванні якої, навколишньому середовищу завдається мінімальної шкоди являється інноваційним, а процес її виробництва і комерційної реалізації безпосередньо пов'язаний із впровадженням низки інновацій у технології вирощування сільськогосподарських культур та інноваційними методами просування аграрно-промислового продукту на ринку (Сатир, Кепко & Стаднік, 2020).

Важливим зараз також є вирішення стратегічних завдань в межах державної політики нашої країни, які повинні наразі спрямовуватися на екологізацію виробництва продукції сільгосптоваровиробників, яка вбачається у відновленні аграрно-ресурсного потенціалу земельних угідь, збереженні довкілля й виробництві якісних та безпечних продуктів харчування. Тому врахування ключових тенденцій, що склалися в агросекторі, протягом останніх років вимагають зосередження уваги на збереженні елементів природного капіталу, послабленні екологічних проблем та переходу на інноваційну модель економічного розвитку (Соколюк, 2019). Значні кроки в цьому напрямі діяльності аграрно-промислових суб'єктів підприємництва вже здійснено як доводить практика їх функціонування наразі відбувається процес переосмислення ролі економічних та екологічних пріоритетів, де надається перевага екологічно безпечному розвитку аграрного виробництва. Тому екологізація виробництва в агросекторі здатна перешкоджати негативному впливу технологічних процесів на стан довкілля та зменшувати їх наслідки (Омельченко, 2016), забезпечувати збереження природних ресурсів та запровадження екологічних інновацій задля відновлення їх якісних компонентів за рахунок процесу самовідновлення на основі використання новітніх екологічно безпечних технологій та інноваційних розробок (Цибуляк, 2016). Такий стратегічний підхід до виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств перетворює нині інноваційну складову в діяльність і суспільний фактор особливої важливості (Цапук, 2013).

Екологізація аграрного виробництва являється важливою складовою інноваційного розвитку підприємств агросектору (Багорка & Сергієнко, 2021), оформлена в концепцію органічного виробництва, втілює ідею здорового способу життя та здорового харчування і має на меті випуск та реалізацію органічної продукції, тобто такої, яка отримана в результаті сертифікованого виробництва в межах законодавчо встановлених процедур. Тому екологоорієнтоване господарювання передбачає ведення такого виробництва, що є важливим напрямом інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору та тісно пов'язане з екологічними аспектами використання територій сільськогосподарського призначення. Органічне виробництво виступає методом ведення сільського господарства через поєднання

традицій, нововведень та різноманітних наукових розробок, що дозволяють покращувати стан довкілля, забезпечувати збереження здоров'я та якості життя населення.

Володіючи значним потенціалом ресурсів, що може бути задіяний для виробництва органічної продукції в Україні в 2021 р. було зареєстровано 528 органічних операторів із загальною площею сільськогосподарських угідь, сертифікованих за стандартами, що еквівалентні законодавству ЄС та NOP в розмірі 422299 га (табл. 1). Збільшення кількості органічних операторів (в 2012 р. їх нараховувалось лише 31 господарство (Organikinfo, 2021)) пов'язане зі стимулюванням урядом поширення принципів екологізації, розширенням внутрішніх і зовнішніх ринків органічної продукції із створенням в їх межах конкуренції, удосконаленням інституційних умов діяльності вітчизняних органічних виробників.

Таблиця 1 – Показники розвитку органічного виробництва України в 2021 р.
Table 1 – Indicators of the development of organic production of Ukraine in 2021

Регіональна приналежність	Кількість сертифікованих операторів, од.	Загальна площа с.-г. земель сертифікована за стандартами, що еквівалентні законодавству ЄС та NOP (США), га	у т.ч. площа с.-г. земель з органічним статусом, га
Україна	528	422299	370110
Вінницька область	52	2829	2693
Волинська область	27	10720	4967
Дніпропетровська область	24	18535	14841
Донецька область	0	0	0
Житомирська область	26	38665	37725
Закарпатська область	13	1034	1034
Запорізька область	17	44125	16577
Івано-Франківська область	16	801	778
Київська область	73	7422	7258
Кіровоградська область	6	13166	13088
Луганська область	5	0	0
Львівська область	27	11747	11701
Миколаївська область	22	1653	417
Одеська область	37	35263	34354
Полтавська область	31	31591	28813
Рівненська область	22	20358	19161
Сумська область	14	85	85
Тернопільська область	11	61639	61594
Харківська область	19	3773	3569
Херсонська область	40	61667	54922
Хмельницька область	17	10688	10617
Черкаська область	17	36134	36083
Чернівецька область	4	190	190
Чернігівська область	8	10216	9642
АРК	0	0	0

Джерело: сформовано на основі джерела (Organikinfo, 2021)

Більшість українських органічних господарств розташовані в Київській, Вінницькій, Херсонській, Одеській, Волинській, Львівській, Житомирській областях. Вітчизняні органічні суб'єкти підприємництва мають сертифіковані площі земель різного розміру, який коливається від кількох до декількох тисяч гектарів сільськогосподарських угідь. Тому важливим

складником екологізації наразі є створення умов для розвитку малого та середнього органічного аграрного виробництва, кількість суб'єктів підприємництва якого постійно зростає. Значна кількість дрібних органічних господарств зазвичай спеціалізуються на вирощуванні плодовоовочевої і ягідної продукції та грибів, а також займаються виробництвом іншої продукції.

Більші за розміром підприємства акцентують свою діяльність на виробництві яєць, молочної та м'ясної продукції, що займає велику питому вагу в структурі внутрішнього ринку органічної продукції (рис. 1). Проте залишається фактом експортна орієнтація органічних товаровиробників, особливо круп'яних та зернобобових культур, а також ягід.

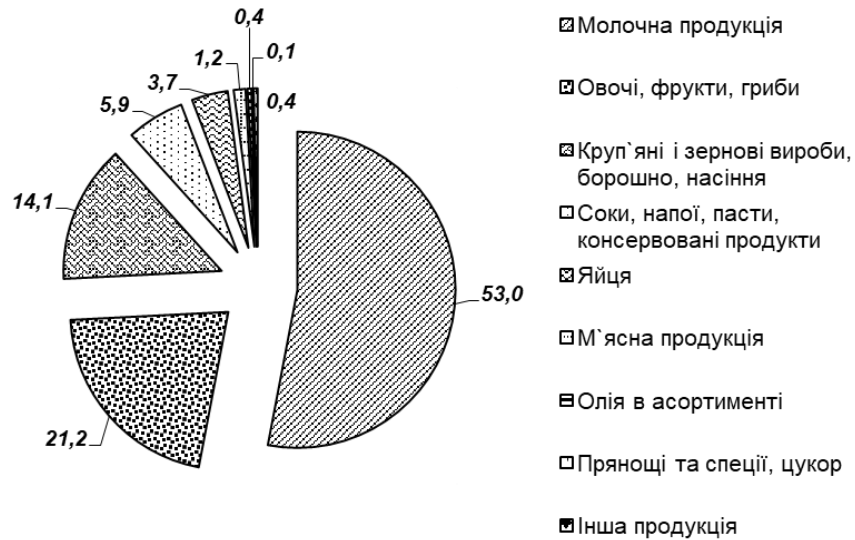

Рис. 1. Структура внутрішнього ринку органічної продукції України в 2021 р., %
Fig. 1. The structure of the internal market of organic products of Ukraine in 2021, %

Джерело: сформовано на основі джерела (Organikinfo, 2021)

Незважаючи на низку проблем розвитку й функціонування органічної складової аграрного сектору, функціонування суб'єктів підприємництва органічного напряму сприяє охороні довкілля від забруднення різноманітними хімічними речовинами, що застосовуються в процесі діяльності аграрних підприємств; стримуванню деградації ґрунтів; задоволення потреб споживачів безпечною продукцією високої якості.

В Україні розвиток органічного виробництва стримується низкою факторів, а саме (Прокопенко & Удова, 2022): низьким рівнем обізнаності споживачів про властивості органічних продуктів; недостатньою кількістю кваліфікованих спеціалістів із її вирощування; наявністю логістичних проблем щодо регулярності постачання та сертифікації логістичних центрів; вищою ціною порівняно із конвенційною продукцією; додатковими фінансовими втратами та ризиками, що пов'язані з організацією та виробництвом органічної продукції; недостатністю державної підтримки таких виробників.

Крім того, виробництво органічної продукції приносить сільськогосподарським товаровиробникам значно більші прибутки порівняно з традиційним, причинами яких є вищі ринкові ціни органічної продукції та надбавки до них, нижча собівартість, яка створює значну різницю у чистому прибутку навіть без премій, комбінація надбавок та нижчої собівартості чи вищих урожаїв та цін тощо. Екологічне виробництво приносить вигоду підприємству за рахунок скорочення експлуатаційних витрат за допомогою ліквідації неефективного використання сировини та енергії, що, своєю чергою, приносить екологічну користь та створює додану вартість (Косович, 2021).

Забезпечити поступовий перехід вітчизняних підприємств-виробників органічної аграрно-промислової продукції до принципів екологізації в сільському господарстві і підвищити конкурентоспроможність їх виробничо-господарської діяльності стане можливим за рахунок організації інноваційних аграрно-промислових кластерів, орієнтованих на виробництво, переробку, зберігання та реалізацію органічної продукції (Соколюк, 2019). Під час формування таких інтегрованих формувань слід враховувати концептуальні основи стимулювання екологізації інноваційно-активних підприємств, які увійшли до складу кластерів через особливості їх розвитку, а саме (Лобозинська & Назаркевич, 2017): організаційні, управлінські, еколого-географічні та економіко-правові.

Враховуючи важливість розвитку органічного виробництва на сучасному етапі функціонування суб'єктів підприємництва, очевидно, що для одержання очікуваних ефектів, в т.ч. екологічних, необхідним є системний підхід у розробці та реалізації комплексу заходів, що стимулюватимуть, сприятимуть і регулюватимуть розвиток екологічного землеробства в Україні. Крім того, екологізація виробничої діяльності аграрних підприємств є складовою базових стратегій зростання їх конкурентоспроможності та передбачає, передусім, задоволення споживачів екологічно безпечною продукцією, зменшення негативного впливу сільськогосподарського виробництва на довкілля та збереження природних ресурсів, запровадження екологічних інновацій з метою відновлення якісних компонентів природного середовища за рахунок процесу самовідновлення на базі використання новітніх екологічно безпечних технологій та застосування інноваційних розробок.

Висновки. Розвиток органічного виробництва повинен стати пріоритетним напрямом інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору, що дозволить реалізувати екологічну рівновагу в агроекосистемах та підтримуватиме і покращуватиме екологічну гармонію. За органічного виробництва відбувається забезпечення відповідності органічної системи сільського господарства і агропродукції певним стандартам, які еквівалентні законодавству ЄС та NOP. Це, в свою чергу, надає можливість здійснювати маркування продукції відповідним чином і реалізовувати як органічну. Для підвищення конкурентоспроможності органічного виробництва в аграрних підприємствах необхідно формувати й розвивати інноваційні кластери з метою досягнення спільних інтересів підприємств-виробників. Створення кластерів в сфері органічного виробництва, як інноваційних засобів взаємодії підприємств аграрного сектору, забезпечить посилення конкурентоспроможності національних товаровиробників органічної продукції в сучасних умовах господарювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сатир Л. М., Кепко В. М., Стаднік Л. І. Стратегічний аналіз формування інноваційних інструментів товарознавства та комерційної діяльності з метою реалізації екологічно чистої продукції. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Економічні науки. 2020. Вип. 12. № 44. С. 77–86.
2. Соколюк С. Ю. Інституційні аспекти розвитку органічного виробництва в аграрних підприємствах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Економіка і менеджмент». 2019. № 36. С. 36-42.
3. Омельченко А.І. Еко-інноваційний розвиток як складова інноваційного розвитку промислового підприємства. Актуальні проблеми економіки та управління. 2016. № 10. С. 1-7.
4. Цибуляк А. Г. Екологізація сільського господарства в умовах глобалізації. *Агросвіт*. 2016. № 9. С. 34–38.
5. Цапук О. Ю. Система критеріїв та показників оцінювання ефективності впровадження інноваційних розробок. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 3. С. 137–145.
6. Багорка М. О., Сергієнко А. А. Екологізація виробництва аграрних підприємств як інноваційна складова їх розвитку. *Економічні студії*. 2021. № 3(33). С. 10-16.
7. Organikinfo: веб-сайт. URL: <https://organicinfo.ua/news/>.
8. Прокопенко К., Удова Л. Сучасний стан та перспективи розвитку органічного виробництва в Україні: із думкою про майбутнє. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 1. С. 160-176. DOI: <https://doi.org/10.15407/eip2022.01.160>.

9. Косович Б. Екологізація як напрям інноваційного розвитку підприємництва. *Підприємництво та інновації*. 2021. Вип. 17. С. 60-65. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/17.12>.

10. Лобозинська С. М., Назаркевич О. Б. Стимулювання екологізації агровиробництва задля формування продовольчої безпеки України. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 3(31). С. 53-59.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Satyr, L. M., Kepko, V. M. & Stadnik, L. I. (2020). The strategic analysis of the formation of an innovative tools of commodity research and commercial activity for the purpose of implementation of an eco-friendly products. *International Scientific Journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*, 12, 77-86. (in Ukrainian)
2. Sokolyuk, S. Yu. (2019). Institutional aspects of development of organic production in agricultural enterprises. *International Humanitarian University Herald. Economics and Management*, 36, 36-42. (in Ukrainian)
3. Omelchenko, A. I. (2016). Eco-innovation as a part of innovation development of industrial enterprises. *Actual Problems of Economics and Management*, 10, 1-7. (in Ukrainian)
4. Tsybuliak, A. H. (2016). Ecologization of agriculture in the terms of globalization. *Agrosvit*, 9, 34-38. (in Ukrainian)
5. Tsapuk, O. Yu. (2013). A system of criteria and indicators for evaluating the effectiveness of the implementation of innovative developments. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 137-145. (in Ukrainian)
6. Bahorka, M. O. & Serhienko, A. A. (2021). Ecologization of agricultural enterprise production as an innovative component of their development. *Economics studies*, 3(33), 10-16. (in Ukrainian)
7. Organikinfo (2021). Retrieved from <https://organikinfo.ua/news/>.
8. Prokopenko, K. O. & Udova, L. O. (2022). Current state and prospects of organic production development in ukraine: with the thought of the future. *Economics and forecasting*, 1, 160-176. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2022.01.160> (in Ukrainian)
9. Kosovych, B. (2021). Ecologization as a direction of innovative entrepreneurship development. *Entrepreneurship and Innovation*, 17, 60-65. doi: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/17.12> (in Ukrainian)
10. Lobozyńska, S. M. & Nazarkevych, O. B. (2017). Stimulation of an ecological approach agricultural production for creating food security of Ukraine. *Economics: time realities*, 3(31), 53-59. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 15.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

N. BUTKO, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics, Accounting and Audit, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1267-3750>, e-mail: butko_n_v@ukr.net

ECOLOGIZATION OF PRODUCTION AS AN INNOVATIVE DIRECTION FOR THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC BUSINESS ENTITIES

The necessity of compliance with environmental standards in the process of production activities of agricultural business entities in order to ensure their successful functioning is substantiated. It has been studied that the approach to the production of environmental products, is innovative due to the application of measures that cause minimal damage to the environment. Ecologization of agricultural production involves restoring the agro-resource potential of land, preserving the environment and growing quality and safe food. It was found out that ecologization of production in the agricultural sector is formalized in the concept of organic production, which

embodies the idea of a healthy lifestyle and nutrition. It is highlighted that organic production ensures the manufacture and sale of organic products that are obtained as a result of certified production within the legally established procedures. It is substantiated that ecologically oriented management is an important direction of innovative development of the agricultural sector enterprises and it is closely related to the environmental aspects of the use of their lands. The study of the indicators of the development of organic production in Ukraine showed the distribution of operators of certified subjects of the organic market of the country by their number and the total area of agricultural land in 2021. The factors that constrain the development of organic production of domestic business entities are shown. It is noted that the production of organic products brings much higher profits to agricultural producers compared to the traditional one and the reasons for the profitability of such ecological systems are described. To ensure the effective ecologization of production, domestic business entities should search for innovative forms of economic and organizational cooperation among themselves. Such interaction will be a priority area for innovative development of agricultural sector enterprises, which will allow to realize ecological balance in agro-ecosystems. The aspects of stimulating the ecologization of production within enterprises that have chosen an innovative way of development are described. These are organizational, managerial, environmental, geographical and economic and legal features of the development of ecologically-oriented business entities.

Key words: **ecologization, innovative development, organic production, certified business entities.**

JEL Classification: M21, O33, Q13.

Як цитувати: Бутко Н.В. (2022). Екологізація виробництва як інноваційний напрям розвитку вітчизняних суб'єктів підприємства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 77-83. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-09>.

In cites: Butko N. (2022). Ecologization of production as an innovative direction for the development of domestic business entities. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 77-83. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-09>. (in Ukrainian)

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-10](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-10)

УДК 005.342:005.591

O. HNYLIANSKA

Ph.D. (Economics)

Senior Lecturer of the Department of Management and International Business

Lviv Institute of Management

16 Liska St., Lviv, 79029, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9416-8055>, e-mail: gnulanska@ukr.net**RETHINKING THE BUSINESS PROCESS THROUGH REENGINEERING**

In management, there are many management approaches that make it possible to increase the performance indicators of the enterprise. At the same time, the priority direction of the development of enterprises is the implementation of innovative activities. To achieve success in this area, companies are changing management approaches, organizational structures and business models. However, in the conditions of constant aggravation of the competitive struggle, the achievement of high indicators of the enterprise's activity is best ensured by the reengineering of business processes. The innovativeness of reengineering lies in the fact that it combines the use of the prerogatives of computer technologies, human resource management technologies and changes in business processes. In the current economic conditions, the speed of reaction of all subsystems of the enterprise and the efficiency of operations are of particular importance and are a necessary condition for its effective functioning in the conditions of constantly intensifying competition. In this situation, reengineering is the most effective, because it contributes to increasing the efficiency of the enterprise by changing the business model it uses. Therefore, the study of reengineering procedures, its principles and tasks is relevant in today's conditions. The purpose of the study is to generalize theoretical approaches to the main principles, types and tasks of business process reengineering as a tool for effective enterprise management. The methodological basis of the study was the work of domestic and foreign scientists on the problems of reengineering and change management of enterprises. Business process reengineering is a thorough rethinking and radical redesign of business processes of enterprises that want to significantly improve their performance. It is used when it is necessary to make a reasoned decision about the reorganization of activities: radical transformations, business restructuring, replacement of existing management structures with new ones, etc. Thanks to the effective use of business process reengineering tools, it is possible to make the enterprise more flexible to changes in the external environment and more stable in competitive conditions. Thus, the reengineering of business processes involves a decisive, fundamental restructuring of business processes and the foundations of the management organization in order to significantly increase the competitiveness of the enterprise on the market and significantly increase the efficiency of the enterprise as a whole system.

Key words: **reengineering, business processes of the enterprise, advantages of reengineering, aspects of reengineering.**

JEL Classification: M21, M29, M31.

Statement of the problem. Modern world trends testify to the increasing relevance of improving the management of organizations, the search for new methods of improving management processes. In modern conditions, the newest concept in management is the reengineering of business processes, which actively supplants all other approaches. In modern conditions, the newest concept in management is the reengineering of business processes, which actively supplants all other approaches. It is thanks to the reengineering of business processes that business entities can win in modern conditions of struggle not only with competitors, but also with crisis phenomena that are increasingly occurring in modern conditions. Business process reengineering is recognized as the most radical management approach, and at the same time it can be used both in crisis and in successful operations to provide competitive advantages.

Analysis of recent studies and publications. The works in which the solution of this problem was initiated, the selection of previously unsolved parts of the general problem, to which the specified article is devoted. Today, reengineering is considered a fairly new concept of enterprise management, the holistic vision of which is associated with the names of M. Hammer (Hammer & Hersman, 2015) and J. Ciampi (Hammer & Hersman, 2015), who in their writings emphasized the

need for so-called "radical restructuring". At the same time, the concept of reengineering was one of the first to be used by T. Davenport and J. Short (Davenport & Short, 1990) in 1990. Also, A. Delligatta (Delligatta, 1992), R. Heygate, J. Brebach (Heygate & Brebach, 1991), D. Carr, H. Johanson (Carr & Johanson, 1995), D. Maurice, J. Brendon (Moriss & Brendon, 1992), T. Freiser (Freiser, 1992), S. Huff (Huff, 1992), M. Oram, R. Wellins (Oram & Wellins, 1992), E. Fitzpatrick (Fitzpatrick, 1992) and others. Today, the works of Yu. Dentovska (Dentovskaya, 2016), A. I. Kovalev (Kovalev, 2016), A. M. Goncharova (Goncharova, 2013), S. V. Ponomarenko, S. V. Minuhin, V. S. Znakhur (Ponomarenko, Minuhin, & Znakhur, 2013), M. O. Orlukovski, (Orlukovski & Trokoz, 2014), I.I. Ippolitov (Ippolitov, 2016), O. A. Babak (Babak, 2011), N. Krivokon (Krivokon, 2014), A. Y. Sochnic, A. V. Vinogradova (Sochnic & Vinogradova, 2015), T. A. Stepanenko (Stepanenko, 2015) are also known in the field of reengineering many others. These and other authors, in particular, considered different approaches to the interpretation of the concept of reengineering, identified its essential aspects, identified business components, in relation to which and in the context of which the need to use the reengineering toolkit can be considered, characterized the scale of changes within its boundaries, identified the defining components of the reengineering system etc. At the same time, today's realities dictate the need to rethink reengineering as such, as well as its place in the enterprise management system.

Statement of the objectives of the article. Formulation of goals the article consists in the study of the essence of business process reengineering as a modern management concept for increasing competitiveness enterprises and definition of typical procedures reengineering taking into account the specifics of the enterprise.

Presentation of the basic material. Business process reengineering is a crucial element in the agenda of many large as well as small companies in many industries, with manufacturing and banking/ finance being the leading sectors. It allows organizations to view their business processes from a fresh perspective in order to understand how to redesign them to improve the way they work.

In this articles, we aim to simplify the concept of business process reengineering by explaining what it is and the process steps. We have also provided business process templates that you can use right away to kickstart your own BPR project.

Working on the material for the article, you can make your own definition of business reengineering is the fundamental rethinking and radical redesign of business processes to achieve dramatic improvements in critical, contemporary measures of performance, such as cost, quality, service, and speed.

Business process reengineering (BPR) is an approach used to improve organizational performance by increasing the efficiency and effectiveness of processes that exist across the organization. In addition to the redesigning of business processes, it also involves the redesigning of associated systems and organizational structures. BPR involves the analysis and transformation of several major components of a business. These include: strategy, organization, process, technology, culture. BPR includes three phases; analysis phase, design phase, and implementation phase. It is also referred to as business process redesign, business process change management, and business transformation.

Benefits of Business Process Reengineering (Creately, 2022):

BPR plays a major role in organizational performance improvement in terms of cost, quality, delivery, employee productivity, etc. It also helps: streamline business processes and systems, companies easily adapt to changing times and reduce operating expenses, improve company profitability and sustain competitive advantage, boost employee productivity, increase customer satisfaction by improving the quality of products and services.

Following are the 7 principles of reengineering proposed by Michael Hammer and James Champy (Davenport & Short, 1990): organize around outcomes, not tasks; Identify all the organization's processes and prioritize them in order of redesign urgency; integrate information processing work into the real work that produces the information; treat geographically dispersed resources as though they were centralized; link Parallel activities in the workflow instead of just integrating their results; put the decision point where the work is performed, and build control into the process; capture information once and at the source.

BPR Implementation. Business Process Reengineering Steps (Cretely, 2022). Reengineering a process focuses on redesigning a process as a whole which includes fundamentally rethinking how the organizational work should be done in order to achieve dramatic improvement. That's what

differentiates BPR from process improvement which only focuses on functional or incremental improvement. Reengineering might not be appropriate in all situations, especially if your processes only require optimization and if your organization is not looking to undergo dramatic change. In such a case, you can opt for a process improvement technique.

Step 1: Set the vision and business goals.

This is where the senior management needs to identify the business situation; customer expectations, competition, opportunities, etc. This will make it easier to understand the need for change and create a clear vision of where the company needs to be in the future. Then clarify the objectives in both qualitative and quantitative terms.

Step 2: Establish a competent team.

The team you select needs to be cross-functional because expertise and perceptions from all levels of the organization are necessary to minimize the chances of failure. It should be the responsibility of the top management to have a clear vision of the activities that need to be carried out and provide strategic direction. You also need to have an operational manager who knows the ins and outs of the processes. It is equally important to have the right engineers with different expertise from various fields to make the team complete.

At this stage, it is important to have the goals and strategies outlined properly. You can also carry out surveys and benchmarking activities to identify customer needs and analyze the competition. In this step, it's also necessary to communicate the business case for change and the objectives of the project to the rest of the employees. This will encourage their feedback as well and help them get ready for what's to come.

Step 3: Understand the current process.

In this step, you need to select the process(es) that you will be redesigning. Such processes that are broken, cross-functional, value-adding, have bottlenecks or have high-impact on the organization, etc. can be prioritized. Once you select them, map them out using flowcharts or process maps to analyze them thoroughly to identify the gaps, inefficiencies, blockers, etc. Then define the right KPIs for the processes in order to monitor that the process has gained the desired effect once you implement them.

Step 4: Redesign the process.

Keeping your vision in mind, redesign a new process that effectively overcomes the inefficiencies of the previous process. Here you will create a future-state map that highlights the solutions you have identified for the issues of the current state process.

Step 5: Implement the reengineered process.

Once the process has been redesigned, you can run a small test to see how it works by monitoring with the KPIs you defined earlier. This will allow you to make necessary adjustments to the process before implementing it company-wide. If the new process works better than the current one, you can implement it on a larger scale.

Such thus, complex business processes are carried out in the traditional organization of production at the enterprise. Without them, it is impossible to combine all the separate work tasks performed by employees with few skills. To acquire additional skills, you need to learn, but people usually do not have either the time or the opportunity. Therefore, the work is conducted according to the usual scheme: employees receive simplified tasks, the company conducts complex processes. At the same time, costs are high, activities are inefficient, and a lot of inconveniences arise. Management is forced to come to terms with this state of affairs, as it understands the advantages of simple work tasks. But carrying out reengineering of business processes fundamentally changes the situation: work becomes more complicated, and process characteristics, on the contrary, are reduced to simplicity. This is necessary to ensure competitiveness, reduce costs, and meet consumer expectations regarding product quality and service level. In a word, these are the requirements of modern times.

So, what affects the effectiveness of business process engineering? There is still no accurate data compiled into a single system about attempts at radical reengineering transformations. Some experts say that half of the projects have failed and point to the high risk associated with reengineering. What caused the failures? What conditions contribute to the success of the project? The answers to these questions are found in the stories of consultants of various companies (more than 40 in total), who work with business strategies in the fields of management, information technology, equipment operation, engineering, etc.

Based on the obtained data, it can be stated that six aspects have the most significant influence on the reengineering of the business process of enterprises:

✓ **Motive.** It is not just voiced, it is best to record it. Managers must have 100% confidence in the necessity and extreme importance of the project, the result of which will be significant for the company and will lead to structural changes. The ultimate success of reengineering depends on the awareness and thoughtfulness of the motive, the implementation of which will be directed in this case to the best employees of the company.

✓ **Management.** An important factor in the success of the plan is the firmness and management skills of the company manager. The project is implemented under his direct supervision. The leader's unconditional authority and his firmness in the correctness of the chosen path should give confidence to the staff. Building a fundamentally different system is not easy, but breaking the old one is not as easy as it seems. The established order will resist innovation, but a manager who is prepared for difficulties in advance will be able to convince people that without radical reforms there is no future for the company. He needs to act as a guarantor of the feasibility of the project, so it is necessary to make every effort to implement reengineering as soon as possible, so that the company will eventually emerge to a radically different level of activity.

✓ **Employees.** The group of the reengineering project is replenished at the expense of the employees of the company where it is implemented. That is why it is necessary to allocate to help specialists those people who are familiar with team activities and aware of the need for changes. Employees should not simply obey the orders of their superiors and work without understanding the essence and meaning of what is happening. They should become full members of the project team. For this, they need to know the obstacles facing the business, the problems that prevent it from developing. The new responsibilities in the new structure of the essentially new company must be accepted by the employees. Reengineering is not an additional burden, but a necessary condition for the company's survival and later prosperity. The staff must understand this. At the same time, it is easiest to convey the essence of innovations to the lower level, but it is much more difficult for managers. They cannot understand what innovations bring. Bob Willoch, a researcher from the USA, believes that the closest attention should be paid to middle managers. Their types: — "tiger" - careerist, young, enthusiastically participates in reengineering, while often concentrating on his own tasks to the detriment of the overall goals of the project; "donkey" - an employee whose career has reached its peak, considers changes to be a threat to peace and stability. Can cause serious damage to the project; - "shark" - an employee who has developed procedural algorithms and instructions for managing operations, often has real power. It can sabotage reforms, which creates huge problems.

✓ **Communications.** Each employee must understand how to achieve strategic goals, how the company's tasks change in new conditions. The importance of these provisions is undeniable. Without them, the goal of business process reengineering will not be achieved.

✓ **Budget.** It is a big mistake to consider reengineering as a self-financing project. In fact, it is an innovative process associated with risks and novelty, which often requires the intensive use of information technologies. Therefore, a separate budget must be allocated. Expenses can be considered venture investments: investing now in innovation, tomorrow you can get an increase in profits by hundreds of percent.

✓ **Technological support.** As a rule, reengineering includes the construction of an information system to support a new business, therefore, methods and tools appropriate to the goals and tasks of the company are necessary. It is obvious that not all factors can be formed with the click of a finger. Therefore, it is optimal to start preparing for future changes in advance.

The proposed aspects approach to the formation of a system of indicators for evaluating the effectiveness of reengineering makes it possible to determine how close the enterprise is to the desired model of functioning. This will make it possible to create a new set of values for the enterprise, realize its strategic goals, increase competitiveness and increase the efficiency of its operation. Prospects for further research in this direction are the development of a system of motivational measures for the personnel of the company undergoing reengineering, which would take into account the hierarchical levels of performers and the goals of reengineering.

Conclusion. Such thus, in modern business conditions, it is necessary to intensify the transition to the management system of a new type, the so-called distributed management, in which trust, interaction, voluntary acceptance of responsibility and mutuality teaching. It is the ideology of

distributed management that introduces the principle of team orientation of planning participants into the concept of reengineering and self-organizing implementation of changes. Team from reengineering should ensure the actualization of the managerial vision, reflection of the image future organization, its expression in the form metaphors, models, texts; process architecture modeling, description and analysis of alternatives; description life cycle for each product of the organization; adaptation of the selected architectural solution to the existing organizational structure and structure business functions; implementation of the final project with taking into account both human and technical resources; description of the reformed organization containing, except general data, main tasks and their methods implementation for each employee separately.

Application of reengineering in activities enterprises is an important and at the same time responsible task, because one way or another, its results will change (often radically) the production and economic activity of the enterprise. In view of this, it is necessary to be responsible for implementation reengineering, the company's officials conscientiously and professionally approached management decisions in this sphere, especially those related to the long-term business development. . At the same time, it should be systematically diagnosed problems, carefully consider alternatives, take into account all key risks and threats as much as possible, forecast the operating environment, model options solutions, etc. It is obvious that in today's conditions, reengineering can lead to significant improvement the financial and economic state of the enterprise, as well as before the emergence of new problems in its activity and even before his bankruptcy.

A developed interpretation of the concept of reengineering as direction of management activity, aimed at the fundamental restructuring of the enterprise's business processes to achieve the established efficiency criteria, enables specify its essence taking into account the realities of today.

When making management decisions in the field of reengineering, it is not enough to push back from retrospect or from one's own experience and intuition - one should consider the problem as comprehensively as possible, as well as possible ways of solving it solution. Before resorting to reengineering, owners and managers should understand the meaning of the problem that exists, as well as what is the optimal direction of its solution it will be reengineering.

REFERENCES

1. Davenport, T., and Short, J. (1990). The New Industrial Engineering, Information Technology and Business Process Redesign. *Sloan Management Review*.
2. Delligatta, A. (1992). System reengineering and the user. *Information Systems Management*, 9(1), 76-77. doi: <https://doi.org/10.1080/10580539208906853>.
3. Bhaskar, L. (2018). Business process reengineering: A process based management tool. *Serbian Journal of Management*, 13 (1), 63-87. doi: <https://doi.org/10.5937/sjm13-13188>.
4. Moriss, D., and Brendon, J. (1993). Reengineering Your Business. New York: Mc Graw-Hill.
5. Blancett, S. S., and Flarey, D. L. (1995). Reengineering Nursing and Health Care. In *The Handbook for Organizational Transformation*. Aspen Publishers.
6. Freiser, T.J. (1992). The right start for business reengineering. *Information Strategy: The Executive's Journal*, 9 (1), 23-30.
7. Oram, M., and Wellins, R. (1995). Reengineering's Missing Ingredient. The human factor. London: Institute of Personnel and Development.
8. Fitzpatrick, E.W. (1992). Business reengineering. *Journal of the American Society of CLU & ChFC*, 46 (5).
9. Helppie, R.D. (1992). A time for reengineering". *Computers in Healthcare*.
10. Dentovskaya, Yu.S. (2016). Reengineering of Business Processes. *Vestnik nauki i obrazovaniya*, 39-48.
11. Draheim, D. (2010). Business process technology: A unified view on business processes, workflows and enterprise applications. Springer Verlag Berlin Heidelberg.
12. Orlukovski, M.O. & Trokoz, D. I. (2014). The last concepts of performance management of modern enterprises. *Efektivna economic*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3034>. (in Ukrainian)
13. Ponomarenko, S. V., Minuhin, S. V., Znakhur, V. S. (2013). Theory and practice of modeling business processes: Monographia. Kiev. (in Ukrainian)
14. Hammer, M., Hersman, L. (2015). Faster, better, cheaper. Nine methods of reengineering of business processes. Moskva: Alpina Publisher. (in Russian)

15. Goncharova, A.M. (2013). Reengineering of business processes as a method of process management. *Bulletin of Kiev national University named Taras Shevchenko*, 10(151), 78-82. (in Ukrainian)
16. Krivokon, N. (2014). The main provisions of the reengineering and concentration of production as instruments of crisis management. *Global and national problems of Economics*, 2, 583-587. (in Ukrainian)
17. Kovalev, A.I. (2014). Improving the efficiency of crisis management in the corporate sector on the basis of reengineering of business processes. *Bulletin of socio-economic research*, 3(54), 124-130. (in Ukrainian)
18. Ippolitov, I.I. (2016). Effectiveness of the implementation of reengineering business processes at the enterprise. *Global and national problems of Economics*, 13, 264-270. (in Ukrainian)
19. Creately (2022). The easy guide to business process reengineering. Retrieved from <https://creately.com/blog/business/what-is-business-process-reengineerin>.
20. Babak, O.A. (2011). Reengineering as a modern tool of innovation activities of enterprises. *Economic Bulletin of Pereyaslav-Khmel'nitsky GPU*, 17/1, 55-60. (in Ukrainian)
21. Sochnic, A.Y., Vinogradova, A.V. (2015). Aspects of the reengineering of the enterprise in today's economy. Lviv. Aral (in Ukrainian)
22. Stepanenko, T.A. (2015). Methodological fundamentals of design and quality management business processes. *Bulletin of ONU I. I. Mechnikov*, 3, 146-150. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 30.10.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Davenport T., Short J. The New Industrial Engineering, Information Technology and Business Process Redesign. *Sloan Management Review*, 1990.
2. Delligatta A. System reengineering and the user. *Information Systems Management*. 1992. Vol. 9(1). P. 76-77. DOI: <https://doi.org/10.1080/10580539208906853>.
3. Bhaskar L. Business process reengineering: A process based management tool. *Serbian Journal of Management*. 2018. Vol.13 (1). P. 63-87. DOI: <https://doi.org/10.5937/sjm13-13188>.
4. Moriss D., Brendon J. Reengineering Your Business. New York: Mc Graw-Hill, 1993.
5. Blancett S. S., Flarey D. L. (1995). Reengineering Nursing and Health Care. In *The Handbook for Organizational Transformation*. Aspen Publishers, 1995.
6. Freiser T.J. The right start for business reengineering. *Information Strategy: The Executive's Journal*. 1992. Vol. 9 (1). P. 23-30.
7. Oram M., Wellins R. Reengineering's Missing Ingredient. The human factor. London: Institute of Personnel and Development, 1995.
8. Fitzpatrick E.W. Business reengineering. *Journal of the American Society of CLU & ChFC*. 1992. Vol. 46 (5).
9. Helppie R.D. A time for reengineering". *Computers in Healthcare*, 1992.
10. Dentovskaya Yu.S. Reengineering of Business Processes. *Vestnik nauki i obrazovaniya*. 2016. P. 39-48.
11. Draheim D. Business process technology: A unified view on business processes, workflows and enterprise applications. Springer Verlag Berlin Heidelberg, 2010.
12. Орлуковський М.О., Трокоз Д.І. Новітні концепції управління ефективністю діяльності сучасних підприємств. *Ефективна економіка*. 2014. Том 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3034>.
13. Пономаренко С.В., Мінухін С.В., Знахур В.С. Теорія та практика моделювання бізнес-процесів : монографія. Київ, 2013.
14. Хаммер, М., Херсман, Л. Швидше, краще, дешевше. Дев'ять методів реінжинірингу бізнес-процесів". Москва: Видавництво Альпіна, 2015.
15. Гончарова А. М. Реінжиніринг бізнес-процесів як метод управління процесами. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. №10 (151). С. 78-82.
16. Кривоконь Н. Основні положення реінжинірингу та концентрації виробництва як інструментів антикризового управління. Глобальні і національні проблеми економіки. Вид-во 2. 2014. 583–587 с.
17. Ковальов А.І. Підвищення ефективності антикризового управління в корпоративному секторі на основі реінжинірингу бізнес-процесів. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. № 3(54). С.124-130.

18. Іпполітов І.І. Ефективність впровадження реінжинірингу бізнес-процесів на підприємстві. Вид-во 13: Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. С. 264-270.
19. Creately (2022). The easy guide to business process reengineering. URL: <https://creately.com/blog/business/what-is-business-process-reengineering/>.
20. Бабак О.А. Реінжиніринг як сучасний інструмент інноваційної діяльності підприємств. *Економічний вісник Переяслав-Хмельницького ГПУ*. 2011. Вип. 17/1. С. 55-60.
21. Сочнік А.Ю., Виноградова А.В. Аспекти реінжинірингу підприємства в сучасній економіці. Львів: Арал, 2015.
22. Степаненко Т.А. Методичні основи проектування та управління якістю бізнес-процесів. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2015. №3. С. 146-150.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

О. В. ГНИЛЯНСЬКА, кандидат економічних наук, викладач кафедри менеджменту та міжнародного бізнесу, Львівський інститут менеджменту, вул. Лиська, 16, Львів, 79029, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9416-8055>, e-mail: gnulanska@ukr.net

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ БІЗНЕС ПРОЦЕСУ ЧЕРЕЗ РЕІНЖІНІРИНГ

У менеджменті існує багато управлінських підходів, які дають змогу підвищити показники ефективності діяльності підприємства. При цьому пріоритетним напрямом розвитку підприємств є здійснення інноваційної діяльності. Для досягнення успіху у цій сфері підприємства змінюють підходи до управління, організаційні структури та моделі бізнесу. Утім, в умовах постійного загострення конкурентної боротьби досягнення високих показників діяльності підприємства зонайкраще забезпечується за рахунок реінжинірингу бізнес-процесів. Інноваційність реінжинірингу полягає у тому, що він поєднує використання прерогатив комп'ютерних технологій, технологій управління людськими ресурсами та змінами бізнес-процесів. У нинішніх умовах господарювання швидкість реакції всіх підсистем підприємства та ефективність операцій мають особливе значення та є необхідною умовою його ефективного функціонування в умовах постійного загострення конкуренції. У цій ситуації реінжиніринг є найбільш результативним, адже сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємства за рахунок зміни бізнес-моделі, яку воно використовує. Отже, вивчення процедур реінжинірингу, його принципів і завдань є актуальним в умовах сьогодення. Мета дослідження полягає в узагальненні теоретичних підходів до основних принципів, видів і завдань реінжинірингу бізнес-процесів як інструменту ефективного управління підприємствами. Методологічною основою дослідження послужили праці вітчизняних і зарубіжних учених із проблем реінжинірингу та управління змінами підприємств. Реінжиніринг бізнес-процесів є ґрунтовним переосмисленням і радикальним перепроєктуванням бізнес-процесів підприємств, які бажають значно поліпшити показники своєї діяльності. Його застосовують, коли необхідно прийняти обґрунтоване рішення про реорганізацію діяльності: радикальні перетворення, реструктуризацію бізнесу, заміну діючих структур управління на нові тощо. Завдяки ефективному використанню інструментів реінжинірингу бізнес-процесів можна зробити підприємство більш гнучким до змін зовнішнього середовища і більш стійким в умовах конкурентної боротьби. Таким чином, реінжиніринг бізнес-процесів передбачає рішучу, докорінну перебудову бізнес-процесів та основ організації управління з метою істотного підвищення конкурентоспроможності підприємства на ринку та значного зростання ефективності діяльності підприємства як цілісної системи.

Ключові слова: **реінжиніринг, бізнес процеси підприємства, переваги реінжинірингу, аспекти реінжинірингу.**

JEL Classification: M21, M29, M31.

Як цитувати: Гнилянська О.В. (2022). Rethinking the business process through reengineering. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 84-90. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-10>. (Англійською)

In cites: Hnylianska O. (2022). Rethinking the business process through reengineering. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 84-90. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-10>.

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-11](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-11)
УДК 65.011.14

Г. В. ЄВТУШЕНКО

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0472-0737>, e-mail: anna.evtushenko@karazin.ua

Г. Б. ТИМОХОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та права
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
вул Лермонтовська 27, м. Харків, 61024, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5352-6960>, e-mail: tymohova@gmail.com

О. Є. КУРИЛЕНКО

студент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: kurilenko@karazin.ua

АНАЛІЗ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Завдяки покращенню відносин із громадськістю, зацікавленими сторонами, інвесторами та владою, корпоративна соціальна відповідальність має значний вплив на здатність вітчизняних та іноземних компаній успішно розвиватися та досягати економічної конкурентоспроможності, а також збільшувати частку ринку, формувати позитивний імідж організації. Реалізуючи різноманітні форми соціальної відповідальності підприємство реалізує свій внесок у світ майбутнього, вирішуючи локальні та глобальні проблеми людства. Прозора двостороння комунікація підприємств стає ефективним інструментом, який може значно підвищити довіру. В роботі проаналізовані форми реалізації концепції соціальної відповідальності бізнесу в умовах бойових дій в Україні. Результати було отримано за допомогою методу синтезу було проаналізовано офіційні веб-сайти компаній, тобто розділи КСВ, офіційні сторінки соціальних мереж (Facebook, Instagram), публікації в ЗМІ, нефінансові звіти, стратегії КСВ, рекомендації, політики та інші загальнодоступні документи. У дослідженні розглядався вплив факторів на прийняття рішень компанією під час військових дій в Україні за такими критеріями: адаптації українського бізнесу, розробка стратегій господарювання офіційна заява про припинення співпраці з російською федерацією. Досліджено вплив тотальної війни російської федерації проти України на дотримання/недотримання політики корпоративної соціальної відповідальності. Розглянуті особливості та результати використання «Social Hub» та «імпакт- інвестування» як форми взаємодії підприємства та суспільства. Впровадження такої ж форми КСВ, як «Social Hub» та «імпакт-інвестування», забезпечує не тільки фінансову підтримку компанії в благодійних цілях, але й сприяє формуванню сталого позитивного настрою серед внутрішніх співробітників, тим самим збільшуючи репутаційний капітал бізнесу.

Ключові слова: **корпоративна соціальна відповідальність, соціальні хаби, імпакт-інвестування.**

JEL Classification: A13, M21.

Постановка проблеми. Компанії не мають достатньої підготовки з управління бізнесом в такі важких умовах. В умовах невизначеності зовнішнього середовища, керівники знаходяться в небезпечній ситуації, коли не можна грати за старими правилами. При спробах управління кризою такого масштабу не зовсім розуміють ситуації, що бізнес в Україні зараз стикається не тільки з економічними ризиками, але й з фізичним знищенням та окупацією. З початку 2020 року в Україні діє «Концепція реалізації державної політики у сфері розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні». Запровадження даної Концепції розглядається не лише з точки зору проблем соціальної та соціальної сфери та важливості постійного забезпечення соціального захисту всього працюючого населення, а й з точки зору запровадження

елементів соціальної відповідальності в контексті розвитку корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) бізнесу. Варто зазначити, що хоча війна в Україні триває з 2014 року, протягом багатьох років дослідники не повністю аналізували особливості реалізації форм соціальної відповідальності в контексті розвитку корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) бізнесу в умовах складного зовнішнього середовища.

Тому доцільно детальніше розглянути особливості форм реалізації концепції соціальної відповідальності бізнесу в умовах бойових дій в Україні, це може бути підставою для подальшої розробки пропозицій щодо адаптації КСВ відповідальних компаній в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання корпоративної соціальної відповідальності та реалізації різних її аспектів досліджувалась багатьма закордонними й вітчизняними науковцями. Зарубіжні дослідники почали замислюватися про корпоративну соціальну відповідальність задовго до українських. Підходи до розуміння корпоративної соціальної відповідальності швидко еволюціонували та перейшли від корпоративного егоїзму та філантропії до свідомого процесу сталого розвитку. На основі результатів досліджень створені спеціалізовані міжнародні організації, агентства та ради для контролю за екологічними, національними та соціальними аспектами підприємницької діяльності

Метою дослідження є аналіз форм реалізації концепції соціальної відповідальності бізнесу в умовах бойових дій в Україні, та розробка пропозицій щодо адаптації КСВ компаній в Україні.

Основні результати дослідження. Згідно зданими дослідження Центру «Розвиток КСВ» у 2018 році, приблизно 80% українських компаній починали впроваджувати КСВ або орієнтувалися на її принципи. Але лише 25% з них систематично виділяли бюджет на проекти з КСВ, що суттєво відрізняло український бізнес від міжнародних компаній, де цифри сягають 90-95%. Але лише 25% з них систематично виділяли бюджет на проекти з КСВ, що суттєво відрізняло український бізнес від міжнародних компаній, де цифри сягають 90-95% (Аналітичні матеріали, 2022). Так відбувалося до 24 лютого 2022 року, але в сьогоденній воєнний час соціальна відповідальність зосереджується на благодійності та волонтерстві. Компанії, які позитивно реагували на основні суспільні події в Україні (наприклад, Революція Гідності, волонтерський рух у перший рік війни, пандемія), швидко адаптувалися. Озброївшись відповідним досвідом, вони негайно правильно відреагували на зміни, викликані початком повномасштабного вторгнення, і розпочали процес відновлення. Однак, незважаючи на те, що під час пандемії більше уваги приділялося організації, каналам зв'язку та методам віддаленої або гібридної роботи, співробітники зараз беруть участь у різноманітних волонтерських і соціальних програмах, щоб підтримувати свій емоційний стан, відчуття «потреби» та поточний стан. Статус «бути зайнятий» стає дуже важливим, коли ви не можете бути на робочому місці. Проаналізуємо особливості адаптації українського бізнесу до складних умов господарювання 2022 року.

Відповідно до дослідження Factum Group Ukraine «Соціальна відповідальність бізнесу в умовах війни» Про допомогу від українських компаній / бізнесу, котрий працює в Україні згадують 7 з 10 опитаних (67%). Найбільш поміченою лишається допомога від українських компаній, що працюють у сфері телекомунікацій та мобільного зв'язку (46%). Таж значно є допомога від підприємств які спеціалізуються на: виробництві продуктів харчування (38%), логістики та доставки (34%), банківської сфери / фінансів (32%), компаній ІТ сектору (28%). Для споживачів на даний момент важливо те, що компанія/бренд в основному підтримує Збройні Сили України та її захисників у військових діях в Україні - (39%), а далі – своїх співробітників (18%). Для компаній також важливо відновити/продовжити свою роботу, якщо того вимагають обставини (14%), і підтримувати населення в цілому (12%) (Factum Group Ukraine, 2022).

За даними ділового порталу «Дія», третина (33,4%) компаній пристосовуються до умов війни і приймають нові стратегії дій, половина (50,5%) керують і думають про стратегію інтуїтивно, а 11,1% вважають, що під час війни в цих випадках, немає сенсу розробляти стратегію господарювання. Слід підкреслити, що за результатами дослідження змінилися і бізнес-стратегії малих, середніх підприємств (МСП) – 43% МСП планують розвивати експорт. За регіональним розподілом переважно експортоорієнтовані підприємства: на заході – 48,2%, на півночі – 47,8%, у центрі – 33%, на сході – 36,2%, на півдні – 30% (Дія:бізнес, 2022).

Сьогодні діяльність бізнесу в сфері КСВ в першу чергу спрямована на: допомога тимчасово переміщеним особам (проживання, гігієна, одяг, речі), сприяння Збройним Силам

України та територіальній обороні, соціальна кухня (організація харчування, роздача їжі безкоштовно). Спочатку збір гуманітарної допомоги був дуже заплутаним, тому що те, що доставлялося, було дуже різним. Рішення цієї проблеми – європейські та українські хабові склади, які координують відправлення та допомагають перепакувати товари. Велика кількість волонтерів, залучених до цієї роботи, і постійно необхідний контрольний список також допомогли. Тому Гуманітарний штаб Офісу Президента України розробив платформу, на якій запити та потреби узгоджені з можливими рішеннями. Сервіс має повноцінну CRM систему та розвинену логістику.

Проаналізуємо з точки зору соціально-економічних чинників розвитку організацій особливості використання «Social Hub» як форми реалізації КСВ бізнесу в умовах бойових дій.

Функція таких хабів полягає в підтримці різних інфраструктурних рішень, форм та подання соціально значущої діяльності, особливо проектною, для користі місту та сприяння його добробуту. Економічний ефект виражається в здатності спільноти самостійно залучати кошти, ефекті синергії та нових бізнес-ідей, які генеруються завдяки вільному обміну ресурсами, а вартість трансакцій знижується за рахунок підвищення рівня довіри. На думку вчених, в Україні існує потенційно високий соціальний капітал, який називається «сплячий соціальний капітал», який під впливом різноманітних подій трансформується у «соціальний капітал військового часу» (Свтушенко, 2021; Величко, Тимохова & Кудінова, 2022).

«Social Hub» передбачає нову форму взаємодії соціальних підприємств і комерційних компаній, які працюють за принципами корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку. Симбіоз таких компаній створює нові можливості для стейкхолдерів для створення доданої вартості та, завдяки синергії сильних сторін кожної організації, створює позитивний соціальний (громадський) вплив. Завдяки даному процесу відбувається деталізація форм, механізмів КСВ та об'єктів, на яких така відповідальність спрямована.

Таким чином, соціально відповідальні компанії полегшують собі виконання своїх соціальних (громадських) місій, фінансуючи та підтримуючи соціальні підприємства та надаючи повноваження експертам у цій сфері. Соціальна діяльність компанії на місцевому рівні в основному формує її репутацію не тільки на місцевому, а й на національному та міжнародному рівнях, тому про діяльність компанії висвітлюється в ЗМІ.

Як наслідок, відбувається збільшення позитивного соціального та/або впливу через резонанс у взаємодії двох типів компаній, які використовують різні підходи для досягнення своєї соціальної місії. Ця взаємодія приносить користь соціальним підприємствам, які мають більше ресурсів, особливо фінансовим і соціально відповідальним бізнес-компаніям, завдяки значному підвищенню репутації та капіталу бренду, таким чином відбувається інвестування в вплив, або імпактне інвестування.

Імпактне інвестування було розроблено під впливом інвесторів, які бажають бути соціально відповідальними, прагнуть отримати не лише фінансові, а й нефінансові результати та вирішувати найактуальніші соціальні та екологічні проблеми (EFAMA, 2014). У більшості випадків цей термін є синонімом «соціальних інвестицій» (хоча певні категорії інвестицій не можна вважати «соціальними», вони в кінцевому підсумку спрямовані на покращення соціально-економічних, соціальних або екологічних умов), особливо в Європі. Впливове інвестування охоплює широкий спектр «соціальних» проблем і тем, і його можна загалом згрупувати у дві категорії: соціальна інтеграція та проекти, пов'язані зі стійкістю виробництва та доступом до нього, наприклад, відновлювана енергія, їжа, вода, стійке сільське господарство. Ця категорія в основному зустрічається на ринках, що розвиваються (European SRIS Study, 2014).

Інвестори впливу прагнуть отримати як фінансовий прибуток (різного масштабу), так і соціальний вплив (EFAMA, 2014). Таким чином, імпактне інвестування — це загальний термін, що охоплює декілька типів активів (наприклад, активи, які забезпечують фіксований дохід, акціонерний капітал) і є незалежним способом спрямування коштів у соціальні організації чи підприємства, які прагнуть вирішити конкретні соціальні проблеми за допомогою ринкових механізмів (European SRIS Study, 2016). Імпактне інвестування – це інвестування в компанії, організації та підприємства з метою створення соціального та екологічного впливу, а також фінансового прибутку. Особливістю імпакт-інвестування є те що даний вид інвестування здійснюється як на ринках, що розвиваються, так і на розвинених

ринках, орієнтуючись на доходи, нижчі за ринкові, в залежності від обставин (From the Margins to the Mainstream, 2013).

Даний вид діяльності знаходиться на стадії розробки та розділений на дві категорії.

1. Соціальна інтеграція, наприклад, доступне житло, безпека, охорона здоров'я, освіта, фінанси, фінансування соціальних підприємств тощо.

2. Проекти у сфері сталого розвитку, такі як проекти у сфері питної води, відновлюваних джерел енергії, продуктів харчування, сільського та лісового господарства тощо. Ця категорія зосереджена на ринках, що розвиваються (Євтушенко, 2021).

Як результат реалізацій форм КСВ «Social Hub» та імпаکت-інвестування відбувається підвищення репутаційного капіталу підприємства. Результати дослідження «Геополітичний бізнес 2022» показують, що кожні дві людини розглядатимуть ставлення бренду до війни в Україні та використовуватимуть це, щоб зробити висновок про подальшу співпрацю з брендом або закликати інших не купувати продукцію бренду. Працівники, які вірили, що їхній роботодавець добре відреагував на вторгнення в Україну, стали більш лояльними (79%) і рекомендували б роботодавця іншим (80%). Дослідження показують, що довіра до компаній базується на їхніх діях чи бездіяльності щодо військових дій. Якщо компанія припиняє свою діяльність в Росії, довіра зростає на 31%, ті, хто продовжує працювати, втрачають довіру до себе на 38%, ті, хто робить заяви на підтримку України, але нічого не робить, втрачають довіру на 20%, а ті, хто не робить інвестувати, також втрачають довіру для підтримки майбутніх людей втрачається 15% довіри (Edelman Trust Barometer, 2022).

Висновки. Розвиток та адаптація КСВ відповідальних компаній в Україні сьогодні відповідно до реалій війни є не лише запорукою існування компанії чи утримання працівників, а й відіграє важливу роль в економічному та соціальному аспектах. Орієнтація на суспільство, а не на прибуток, активна діяльність у сфері КСВ, впровадження інновацій та цифровізації та двостороння прозора комунікація щодо своєї діяльності та підтримки, надання фінансової та етичної підтримки працівникам, розробка етичного кодексу для вирішення майбутніх етичних проблем дозволили багатьом компаніям вижити під час бойових дій, що тривають, щоб вижити та дотримуватися політики корпоративної соціальної відповідальності, вказівок і стратегій.

Таким чином, реалізуючи такі форми КСВ як «Social Hub» та «впливове інвестування» за допомогою яких відбувається не лише фінансова підтримка компанії на благодійні цілі, формування послідовного позитивного ставлення внутрішнього персоналу, які підвищують репутаційний капітал підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичні матеріали. 2022. Центру «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності»: веб сайт. URL: <http://csr-ukraine.org>.
2. Соціальна відповідальність бізнесу в умовах війни. 2022. Factum Group Ukraine: веб сайт. URL: <https://factum-ua.com/report.html>.
3. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування. 2022. Дія:бізнес: веб сайт. URL: <https://business.djia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna>.
4. Євтушенко В. А. Методика діагностики соціальної відповідальності українських підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2021. № 4.
5. Величко К.Ю., Тимохова Г.Б., Кудінова М.М. Соціальне шкільне підприємництво: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022 №. 44. С.112-128. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-7>.
6. Report on Responsible Investment. 2014. EFAMA: веб сайт. URL: [https://www.efama.org/Publications/Public/Responsible Investment/140228 Responsible Investment Report online.pdf](https://www.efama.org/Publications/Public/Responsible%20Investment/140228%20Responsible%20Investment%20Report%20online.pdf).
7. European SRIS Study 2014: веб сайт. URL: <http://www.eurosif.org/sri-study-2014/>.
8. European SRIS Study 2016 веб сайт. URL: <http://www.eurosif.org/sri-study-2016/>.
9. From the Margins to the Mainstream. 2013. WEFORUM: веб сайт. URL: [http://www3.weforum.org/docs/WEF II FromMarginsMainstream Report 2013.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_II_FromMarginsMainstream_Report_2013.pdf).

10. Edelman Trust Barometer: The Geopolitical Business. 2022. веб сайт URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/>.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Analytical materials of the Center "Development of Corporate Social Responsibility" (2022). Retrieved from <http://csr-ukraine.org>.
2. Factum Group Ukraine (2022). Social responsibility of business in the conditions of war. Retrieved from <https://factum-ua.com/report.html>.
3. Diia: Business. (2022). State and needs of business in wartime: survey results. Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna>.
4. Yevtushenko, V.A. (2021). Methodology for diagnosing social responsibility of Ukrainian enterprises. *Actual problems of the economy*, 4. (in Ukrainian)
5. Velichko, K.Yu., Tymokhova, G.B., Kudinova, M.M. (2022). Social school entrepreneurship: current state and development prospects in Ukraine. *Economy and society*, 44, 112-128. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-7>. (in Ukrainian)
6. EFAMA (2014). Report on Responsible Investment. Retrieved from https://www.efama.org/Publications/Public/Responsible_Investment/140228_Responsible_Investment_Report_online.pdf.
7. European SRIS Study. (2014) Retrieved from <http://www.eurosif.org/sri-study-2014/>.
8. European SRIS Study. (2016). Retrieved from <http://www.eurosif.org/sri-study-2016/>.
9. From the Margins to the Mainstream. (2013). Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_II_FromMarginsMainstream_Report_2013.pdf.
10. Edelman Trust Barometer. (2022). The Geopolitical Business. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/>.

The article was received by the editors 10.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

A. EVTUSHENKO, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Marketing and Entrepreneurship, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0472-0737>, e-mail: anna.evtushenko@karazin.ua

H. TYMOHOVA, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Law, Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy», 27 Lermontovskaya St., Kharkiv, 61024, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5352-6960>, e-mail: tymohova@gmail.com

O. KURILENKO, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: kurilenko@karazin.ua

ANALYSIS OF FORMS OF IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS IN THE CONDITIONS OF COMBAT ACTIONS IN UKRAINE

By improving relations with the public, stakeholders, investors and authorities, corporate social responsibility has a significant impact on the ability of domestic and foreign companies to successfully develop and achieve economic competitiveness, as well as increase market share and create a positive image of the organization. By implementing various forms of social responsibility, the company realizes its contribution to the world of the future, solving local and global problems of humanity. Transparent two-way communication between enterprises becomes an effective tool that can significantly increase trust. The paper analyzes the forms of implementation of the concept of social responsibility of business in the conditions of hostilities in Ukraine. The results were obtained using the synthesis method, the official websites of the companies were analyzed, i.e. CSR sections, official pages of social networks (Facebook, Instagram), media publications, non-financial reports, CSR

strategies, recommendations, policies and other publicly available documents. The study considered the influence of factors on decision-making by the company during the military operations in Ukraine according to the following criteria: adaptation of Ukrainian business, development of business strategies, official statement on the termination of cooperation with the Russian Federation. The impact of the total war of the Russian Federation against Ukraine on compliance/non-compliance with the policy of corporate social responsibility. The considered features and results of using "Social Hub" and "impact investing" as a form of interaction between the enterprise and society. The implementation of the same form of KVS as "Social Hub" and "impact investing" provides not only financial support of the company for charitable purposes, but also contributes to the formation of a stable positive attitude among internal employees, thereby increasing the reputational capital of the business.

Key words: **corporate social responsibility, social hubs, impact investing.**

JEL Classification: A13, M21.

Як цитувати: Євтушенко Г.В., Тимохова Г.Б., & Куриленко О.Є. (2022). Аналіз форм реалізації концепції соціальної відповідальності бізнесу в умовах бойових дій в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 91-96. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-11>.

In cites: Evtushenko A., Tymohova H., & Kurilenko O. (2022). Analysis of forms of implementation of the concept of social responsibility of business in the conditions of combat actions in Ukraine. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 91-96. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-11>. (in Ukrainian)

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-12](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-12)
УДК 330.47**В. Д. БОБРОВ**

студент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9042-8227>, e-mail: bobrov.vld@gmail.com**АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ НАЦІОНАЛЬНИХ РИНКІВ МОБІЛЬНИХ ІГОР²**

В роботі проведено загальний аналіз світового ринку мобільних ігор та порівняльний аналіз найбільших національних ринків мобільних ігор. У якості об'єкта дослідження обрані ключові показники ринку мобільних ігор у різних країнах світу. З початку 2010-х років ринок стабільно зростає на 10% кожного року і має тенденції до подальшого розвитку. У такого процесу є багато передумов: розвиток мобільних технологій, поліпшення рівня життя населення, збільшення вільного часу та популяризація інтерактивних розваг. В роботі запропонована коротка характеристика становлення ринку мобільних ігор та його переваги серед конкурентів, наведена повна характеристика світового ринку мобільних ігор та сегрегація на найбільші центри та перспективні ринки. Наведена характеристика найбільших світових ринків: Китай, США, Японія, Південна Корея, причини їх успішності та актуальна статистика. Виокремлені найбільш перспективні світові регіони: Європа, Африка та Південна Америка, наведені основні виклики для кожного з них. У висновках наведено числові показники для розвинутих регіонів та регіонів, що розвиваються, та причини, через які ця різниця існує. Побудовано та проаналізовано графіки кількості мобільних додатків-ігор у App Store, кількості гравців за регіонами світу, динаміка обсягу ринку і прогноз для Китаю та США. Побудовані порівняльні таблиці та виокремлені дані за кожним з розглянутих регіонів. Результати дослідження показали, що основні світові ринки мають спільну тенденцію до зростання як кількості гравців, так і доходів з кожного гравця. Крім того, основним викликом майбутнього можна вважати приближення до максимуму кількості гравців та обмеженість їхнього вільного часу. Іншим важливим трендом є постійний стрімкий розвиток технологій, що робить мобільні ігри реальним конкурентом для комп'ютерних та консольних аналогів. Результати дослідження можна використовувати для прийняття рішень для мобільних компаній про виходи на нові ринки, а також для аналізу ключових трендів розвитку на найближчі роки для індустрії розваг у цілому.

Ключові слова: **розвиток технологій, мобільні ігри, середній дохід з одного гравця, обсяг ринку, середній темп зростання ринку, Google, AppStore.**

JEL Classification: C82, L10, L83, O57.

Вступ. Мобільні ігри за останні двадцять років пройшли шлях від простих розважальних програм до повноцінного ринку якісних продуктів. Зараз мобільні ігри мають величезну кількість фанатів і заробляють мільярди доларів щорічно. Формування ринку мобільних ігор має декілька етапів. Першим можна вважати появу телефонів з екранами наприкінці 90-х років, коли мобільні ігри з'явилися як окремі підвид. Наступним етапом розвитку стала Java-епоха. У середині 2000-х років з'явилася можливість обміну додатками. у тому числі іграми за допомогою інфрачервоних технологій, а трохи пізніше - з використанням bluetooth. Проривом в індустрії мобільного геймінгу стала поява перших повноцінних смартфонів з сенсорними екранами, що дозволило розширити можливості для гравців (Sostav, 2022). І вже з 2014 року мобільні ігри планомірно збільшують свою аудиторію і відкривають нові ринки по всьому світу. Вже зараз найрозвинутіші мобільні проекти можна порівняти за багатьма параметрами з новими релізами на консолі (Ampereanalysis, 2021).

Така статистика підтверджує актуальність задачі з аналізу сучасного стану міжнародних ринків мобільних ігор.

Для її вирішення в роботі було поставлено наступні завдання:

- дослідити світовий ринок мобільних ігор та виявити тенденції його розвитку;

© Бобров В.Д., 2022

² Автор виражає щире подяку д.е.н., професорці К. Ю. Кононовій за допомогу у підготовці статті.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6990-5746>, e-mail: kateryna.kononova@karazin.ua

- провести аналіз найбільших національних ринків та виявити їхні особливості;
- провести аналіз перспективних національних ринків та визначити основні проблеми їх розвитку.

Дослідження проведено на основі глобальних звітів найкрупніших компаній ринку мобільних технологій та мобільних ігор.

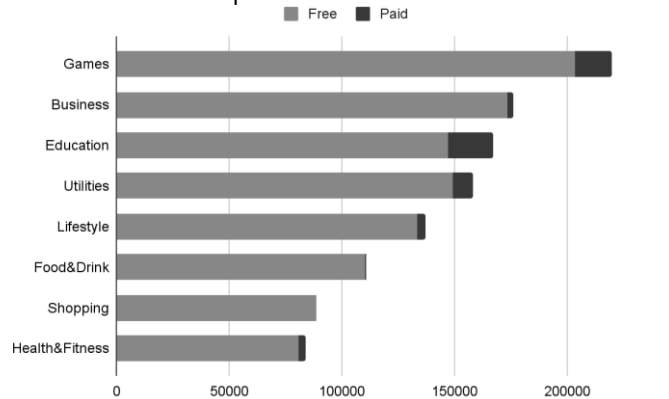

Рис. 1. Найбільші категорії додатків у App Store
Fig. 1. The largest categories of adds in the App Store

Джерело: (Statista, 2022)

Загальна характеристика ринку. Як вже було зазначено, ринок мобільних ігор не є однорідним через низку соціальних, економічних та технологічних особливостей. З основних причин можна виділяти такі:

- різний рівень життя у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються;
- відсутність перекладів з англійської для країн, у яких говорять тільки на рідній мові;
- культурні особливості та традиції, цензурні обмеження.

На 2021 рік компанія Google у своєму Global Frontier Report (Google for Games, 2021) виділяє 5 регіонів мобільних ігор: Азія, Північна Америка, Європа, Південна Америка, Близький схід і Африка. Можна впевнено зазначити, що найбільш розвинутими можна вважати ринки Азії, Північної Америки та Європи. При цьому Азія, як можна побачити на рис. 2, є найбільшою за кількістю гравців.

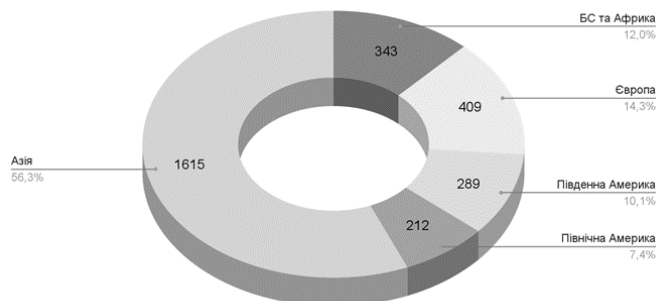

Рис. 2. Кількість гравців у ключових регіонах світу, млн осіб
Fig. 2. Number of players in key regions of the world, million people

Джерело: (Google for Games, 2021)

Підтвердженням цієї тези є статистика компанії NewZoo (NewZoo, 2021). У таблиці 1 показано найбільші міжнародні ринки відеоігор. Треба зазначити, що мобільні ігри для кожної з

цих країн складають більше половини цієї суми, що тільки підкреслює значення саме мобільного геймінгу.

На основі цієї таблиці можна виділити “велику ігрову трійку”: Китай, США та Японія. Додатково до найбільших мобільних ринків можна віднести Південну Корею через потужну технологічну базу, високий рівень життя населення та популярність різних ігрових франшиз.

Таблиця 1 – Країни з найбільшим обсягом ринку відеоігор
Table 1 – Countries with the largest video game market

№	Країна	Регіон	Дохід (млрд \$)	Кількість унікальних гравців (млн осіб)	Населення (млн осіб)
1	Китай	Азія	49,25	685	1 397
2	США	Північна Америка	47,32	191	335
3	Японія	Азія	21,78	75	125
4	Південна Корея	Азія	8,26	33	52
5	Германія	Європа	6,76	46	80

Джерело: (NewZoo, 2022)

Найбільші світові ринки. Кожний з цих чотирьох найбільших ринків має свої фундаментальні особливості, але треба зазначити, що три з чотирьох країн знаходяться у азійському регіоні. Можна вважати, що саме Азія є центром розвитку мобільних проектів і ринком, на який орієнтуються компанії. Перед аналізом кожної країни треба дати визначення такому показнику, як ARPU - average revenue per user. Цей параметр показує, скільки у середньому приносить один гравець на місяць, враховуючи всі платні та безкоштовні монетизаційні елементи (CFI, 2022).

Китай. За оцінками компанії Niko близько 31 мільярда доларів ринку відеоігор у Китаї приходяться саме на мобільні додатки. (Nikorpartners, 2022) Динаміка, що зображена на рис 3, підтверджує це: до 2026 року буде пройдений поріг 40 мільярдів доларів.

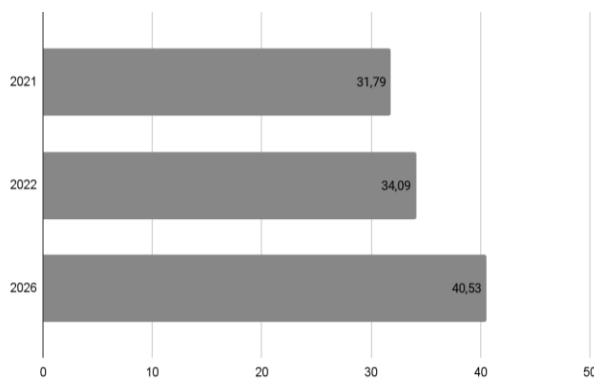

Рис 3. Обсяг ринку мобільних ігор у Китаї, млрд доларів США
Fig.3. The size of the mobile game market in China, billion US dollars

Джерело: (Statista, 2022)

Дуже показовим є те, що показник ARPU зріс з 64 до 75 доларів за останній рік. (Statista, 2022) Кожен гравець з Китаю став приносити у середньому на 10 доларів більше кожного місяця. Така динаміка у купі з тим, що у Китаї найбільша кількість гравців, робить цей ринок дуже цікавим для інвесторів. Проте проблемою ринку є цензура. Компартія Китаю встановила дуже багато обмежень, тому для появи на ринку Піднебесної необхідно пройти суворий відбір та фільтрацію небажаного контенту.

США. Головною характеристикою ринку мобільних ігор Сполучених Штатів Америки є те, що вони є центром створення різних інтерактивних розваг. За динамікою ринок США залишається зростаючим, що показано на рис 4.

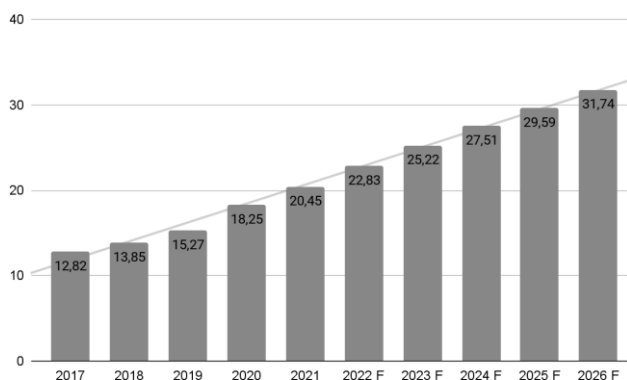

Рис. 4. Обсяг ринку мобільних ігор у США, млрд доларів США
Fig. 4. The size of the mobile game market in the United States, billion USD

Джерело: (Statista, 2022)

ARPU також зростає – у 2026 році воно може скласти близько 170 доларів. (Statista, 2022) Проблемою для мобільних ігор у США є те, що майже вся можлива аудиторія вже грає, тому конкуренція за увагу американського користувача дуже висока.

Японія є світовим флагманом з точки зору створення контенту - тут знаходиться величезна кількість ігрових компаній. Крім того, для пересічного японця саме мобільні ігри є оптимальним рішенням з урахуванням важного робочого графіку та високої інтенсивності життя. Ринок мобільних ігор Японії оцінювався у 14,88 мільярдів доларів у 2021 році і цей показник кожного року зростає на 10% (GMO-Research, 2022). Але найважливішим є лояльність аудиторії до мобільних ігор: показник ARPU у 2022 році склав 420 \$ - це у шість разів більше за Китай і у три рази більше за США. 45% гравців відносяться до високодоходної групи, тобто тих, хто готовий до постійних транзакцій у іграх (Iger.inc, 2022).

До проблем ринку можна віднести насиченість контентом та боротьбу за вільний час гравців, бо японці дуже невелику частину власного часу виділяють саме на відпочинок.

Південна Корея. У 2022 році цей ринок оцінюється у 5,25 млрд доларів США - це велика цифра для порівняно меншої країни. (Statista, 2022) Для Кореї також характерно правило 10% зростання ринку кожного року, а у 2026 року грати у мобільні ігри буде більш ніж половина населення (Statista, 2022). Показник ARPU склав 220\$, що говорить про готовність гравців витратити гроші на мобільні ігри, при цьому 37% гравців відносяться до групи, що багато платять (Statista, 2022).

Корейський ринок досить схожий на японський, але є менш перспективним через меншу кількість населення та невелику кількість власних топових розробників. Але, з іншого боку, Південна Корея - технологічний центр такого виробника смартфонів як Samsung, тому тут є перспектива для максимального забезпечення населення телефонами та якісним мобільним інтернетом.

Перспективні ринки. До таких ринків можна віднести як розвинуті технологічні регіони, у яких мобільні ігри менш популярні за комп'ютерні та консольні (Європа), а також регіони, що активно розвиваються (Південна Америка та Африка).

Європа. З урахуванням топових країн (Велика Британія, Франція, Німеччина) Європа має ринок приблизно у 14,69 млрд доларів на рік (Statista, 2022). Це може бути порівняно з японським мобільним ринком. Важливо, що ARPU складає лише 70 доларів на рік. Це пов'язано з етикою мобільного геймінгу. Для європейця ближче поняття "купівлі гри", коли вона вже його і не потребує додаткових вливань коштів. Щодо жанрів, то гравці у Європі тут також консервативні - це спортивні симулятори, шутери від першого обличчя, стратегії - тобто жанри,

що народилися для ПК та консолей. На цей ринок простіше зайти, зробити локалізацію англійською або іншими світовими мовами, але заробляти на ньому вдається тільки крупним компаніям за рахунок величезної кількості гравців.

Латинська Америка та Африка. Ці регіони через низку економічних причин почали розвиватися пізніше, але зараз мають позитивну динаміку. Ринок ігор Бразилії та Аргентини сукупно складає 2 млрд доларів. Також прогнозується серйозне зростання попиту на мобільні ігри через зростання кількості смартфонів у населення і розвитку технологій мобільного інтернету (Businessware, 2022). Місцеві гравці дуже полюбили спортивні ігри і аркадні, велика частина ринку - це дітлахи. ARPU у Бразилії складає лише 9\$ (Statista, 2022).

У Африці ситуація гірша. Дійсно, всередині країн (наприклад, Анголі) наявні ринки у декілька десятків мільйонів доларів, але для країн з великою кількістю населення це доволі небагато. ARPU складає приблизно 5 доларів, що говорить, що кількість гравців зростає, але їх платоспроможність низька (Statista, 2022). Навіть у більш розвинутих країнах типу ПАР показники низькі. Причина, крім бідності - слабе технологічне забезпечення. У середньому у Африці використовують 1 гб трафіку на місяць - це приблизно декілька годин гри у сучасну мобільну гру (MordorIntelligence, 2022).

Висновок. Ключовими розбіжностями між розвинутими ринками та перспективними є: 1) обсяг ринку; 2) середні витрати одного гравця у місяць (ARPU); 3) соціальні та культурні обмеження (традиції, локалізація, цензура); 4) наявність смартфонів у населення та стабільного інтернет-трафіку; 5) лояльність аудиторії та домінування у конкуренції з комп'ютерними та консольними іграми. У таблиці 2 наведено порівняння ключових характеристик для описаних ринків.

Таблиця 2 – Порівняльна характеристика різних регіональних ринків мобільних ігор
Table 2 – Comparative characteristics of different regional markets of mobile games

Регіон	Дохід ринку мобільних ігор у 2022 році, млрд \$	Середній темп зростання ринку (CAGR), %	Середній дохід з одного гравця у місяць (ARPU), \$	Головний жанр мобільних ігор	Ключова особливість
Китай	34,09	4	75,60	Arcade	Серйозні цензурні обмеження
США	22,83	8,59	121	Arcade	Найбільша конкуренція розробників
Японія	14,88	9,76	420	RPG	Лояльність гравців до витрат
Південна Корея	5,25	9,22	220	RPG	Домінація японських виробників
Європа	14,69	8,68	70,04	Shooter	Перевага у великих проєктах
Латинська Америка	2,5	10,5	9,34	Simulator	Слабкий ринок технологій
Африка	до 1	12%	6	Arcade	Слабкий ринок технологій

Джерело: складено авторами на основі (Statista, 2022)

Розуміння цих особливостей є необхідною передумовою розробки стратегій мобільних компаній та прийняття ними ефективних рішень, як щодо виходу на нові ринки, так і для розвитку на існуючих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Найпопулярніші і прибуткові ігри за всю історію ігрової індустрії. Sostav.ua: веб-сайт. URL: <https://sostav.ua/publication/najpopulyarn-sh-pributkov-gri-za-vsyu-stor-yu-grovo-ndustr-88142.html>.

2. Console market reaches new heights with growth to \$60 billion. Ampereanalysis: веб-сайт. URL: <https://www.ampereanalysis.com/insight/console-market-reaches-new-heights-with-growth-to-60-billion>.
3. Number of apps available in leading app stores as of 3rd quarter 2022. Statista: веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/276623/number-of-apps-available-in-leading-app-stores/>
4. What does gaming go next? Google for games: веб-сайт. URL: <https://games.withgoogle.com/reports/beyondreport/#:~:text=2020%20saw%20the%20global%20games.%24200%2Dbillion%20threshold%20in%202023>.
5. Top 10 Countries/Markets by Game Revenues. Newzoo: веб-сайт. URL: <https://newzoo.com/insights/rankings/top-10-countries-by-game-revenues>.
6. Average Revenue Per User. CFI : веб-сайт. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/accounting/average-revenue-per-user-arpu/>
7. CHINA MOBILE GAMES. Nikopartners: веб-сайт. URL: <https://nikopartners.com/china-mobile-games/>.
8. Mobile Games - United States. Statista: веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/mobile-games/united-states>.
9. Mobile Games - Japan. Statista: веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/mobile-games/japan>
10. Redefining Mobile Gaming: Japanese Mobile Game Users. GMO-Research: веб-сайт. URL: <https://gmo-research.com/news-events/articles/redefining-mobile-gaming-japanese-mobile-game-users>.
11. Insight of Mobile Gaming Industry in Japan. Irep.inc: вебсайт. URL: <https://irep.inc/blog/insight-of-mobile-gaming-insutry-in-japan/>.
12. Mobile Games - South Korea. Statista: веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/mobile-games/south-korea>.
13. Mobile Games - Europe. Statista : веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/mobile-games/europe>.
14. Latin America Mobile Gaming Market to Witness Healthy Growth Between 2022 - 2027 Due to Increasing Number of Smartphone Users. Businessware: веб-сайт. URL: <https://www.businesswire.com/news/>.
15. AFRICA gaming market - growth, trends, COVID-19 impact, and forecasts (2022 - 2027). MordorIntelligence: веб-сайт. URL: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/africa-gaming-market>.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Sostav. (2022). The most popular and profitable games in the history of the gaming industry – Retrieved from <https://sostav.ua/publication/najpopulyarn-sh-pributkov-gri-za-vsyu-stor-yu-grovo-ndustr-88142.html>.
2. Ampereanalysis (2021). Console market reaches new heights with growth to \$60 billion – Retrieved from <https://www.ampereanalysis.com/insight/console-market-reaches-new-heights-with-growth-to-60-billion>.
3. Statista (2022). Number of apps available in leading app stores as of 3rd quarter 2022. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/276623/number-of-apps-available-in-leading-app-stores/>.
4. Google for games (2021). What does gaming go next? Retrieved from <https://games.withgoogle.com/reports/beyondreport/#:~:text=2020%20saw%20the%20global%20games.%24200%2Dbillion%20threshold%20in%202023>.
5. Newzoo (2021). Top 10 Countries/Markets by Game Revenues. Retrieved from <https://newzoo.com/insights/rankings/top-10-countries-by-game-revenues>.
6. CFI (2022). Average Revenue Per User. Retrieved from <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/accounting/average-revenue-per-user-arpu/>
7. Nikopartners (2022). CHINA MOBILE GAMES. Retrieved from <https://nikopartners.com/china-mobile-games/>.
8. Statista (2022). Mobile Games - United States. Retrieved from <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/mobile-games/united-states>.

9. Statista (2022). Mobile Games - Japan. Retrieved from <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/mobile-games/japan>.
10. GMO-Research (2022). Redefining Mobile Gaming: Japanese Mobile Game Users. Retrieved from <https://gmo-research.com/news-events/articles/redefining-mobile-gaming-japanese-mobile-game-users>.
11. Irep.inc (2022). Insight of Mobile Gaming Industry in Japan. Retrieved from <https://irep.inc/blog/insight-of-mobile-gaming-insutry-in-japan/>.
12. Statista (2022). Mobile Games - South Korea. Retrieved from <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/mobile-games/south-korea>.
13. Statista (2022). Mobile Games - Europe. Retrieved from <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-games/mobile-games/europe>.
14. Businesswire (2022). Latin America Mobile Gaming Market to Witness Healthy Growth Between 2022-2027 Due to Increasing Number of Smartphone Users. Retrieved from <https://www.businesswire.com/news/>.
15. MordorIntelligence (2022). AFRICA gaming market - growth, trends, COVID-19 impact, and forecasts (2022-2027). Retrieved from <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/africa-gaming-market>.

The article was received by the editors 08.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

V. BOBROV, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9042-8227>, e-mail: bobrov.vld@gmail.com

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF NATIONAL MOBILE GAMES MARKETS

The work includes a general analysis of the global market of mobile games and a comparative analysis of the largest national markets of mobile games. The key indicators of the mobile games market in different countries of the world were chosen as the object of the study. Since the beginning of the 2010s, the market has been growing steadily by 10% every year and has trends for further development. Such a process has many prerequisites: the development of mobile technologies, the improvement of the standard of living of the population, the increase of free time and the popularization of interactive entertainment. The work offers a brief description of the formation of the mobile game market and its advantages among competitors, a full description of the global mobile game market and its segregation into the largest centers and promising markets. The characteristics of the largest world markets: China, the USA, Japan, South Korea, the reasons for their success and current statistics are given. The most promising world regions are singled out: Europe, Africa and South America, and the main challenges for each of them are given. The findings provide numerical figures for developed and developing regions and the reasons why this difference exists. The graphs of the number of mobile game applications in the App Store, the number of players by region of the world, the dynamics of the market volume and the forecast for China and the USA were constructed and analyzed. Comparative tables and separated data for each of the considered regions were built. The results of the study showed that the main global markets have a common trend of growth in both the number of players and the revenue per player. In addition, the main challenge of the future can be considered approaching the maximum number of players and the limitation of their free time. Another important trend is the constant rapid development of technologies, which makes mobile games a real competitor for computer and console counterparts. The results of the research can be used to make decisions for mobile companies about entering new markets, as well as to analyze the key development trends for the coming years for the entertainment industry as a whole.

Key words: **technology development, mobile games, average revenue per user, market size, average market growth rate, Google, AppStore.**

JEL Classification: C82, L10, L83, O57.

Як цитувати: Бобров В.Д. (2022). Аналіз сучасного стану національних ринків мобільних ігор. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 97-103. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-12>.

In cites: Bobrov V. (2022). Analysis of the current state of national mobile games markets. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 97-103. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-12>. (in Ukrainian)

СТУДЕНТСЬКІ СТУДІЇ

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-13](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-13)

УДК 331.56

М. О. ЛІТВІНА

студентка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1594-0735>, e-mail: marialitvn@gmail.com

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК БЕЗРОБІТТЯ З ПОКАЗНИКАМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Безробіття – це складне соціально-економічне явище, при якому частина економічно активного населення не має роботи й заробітку. Безробіття має негативні соціально-економічні наслідки, серед яких основними є: зростання маргінальних груп населення, криміналізація суспільства, психологічна пригніченість безробітних виражена самогубствами, алкоголізмом, наркоманією, і як наслідок, зниження природного приросту населення і тривалості життя. Таке складне та багатогранне явище як безробіття залежить не лише від економічних показників розвитку країн, а й від показників соціального розвитку суспільств. Тому метою роботи буде виявлення взаємозв'язків безробіття та соціально-економічних показників розвитку країн. Для аналізу було отримано дані з відкритих баз даних 2х організацій «The World Bank» та «The Heritage Foundation». На основі цього було відібрано 162-і країни та 84-и показника соціально-економічного розвитку. Дані було підготовлено до моделювання, визначено оптимальну кількість кластерів. У результаті моделювання отримано 9 різних кластерів. У ході аналізу результатів кластеризації було виявлено, що у країн з більшим індексом економічної свободи зазвичай менший рівень безробіття ніж у країн з меншим рівнем економічної свободи. Показник економічної свободи це лише відображення політики держави на різних рівнях: прав громадян, судової ефективності, податкової політиці, свободи праці, бізнесу та інвестицій тощо. Тому для зниження показників безробіття в країні необхідно впроваджувати закони щодо запобігання покращенню судової ефективності. Також виявлено, що у країн з більшим значенням співвідношення ВВП на душу населення спостерігається менший рівень безробіття. Менший рівень безробіття у країнах спостерігається також при меншому відсотку самозайнятого населення. Самозайнятому населенню все менше залишається простору для роботи через нові технології та дуже високий поріг входу до багато якої діяльності, як виробництво, дистрибуція тощо. Додатна міграція теж є взаємопов'язаною зі зменшенням безробіття. Менший рівень безробіття прослідковується при менших позикових ставках. Менші ставки на позики у банках стимулюють бізнес до розширення та розвитку. Разом зі зменшенням відсотку зайнятого населення у сільському господарстві прослідковується і зменшення відсотку безробіття у країні. Це скоріш пов'язано з більш загальним та складним процесом розвитку індустріального устрою суспільства та науково-технічним розвитком. Представлені результати можуть бути основою для подальших досліджень. Наприклад, розробка факторного аналізу або побудова регресійної чи багатофакторної моделі для країн одного кластеру.

Ключові слова: **безробіття, соціально-економічні показники, кластеризація, Python.**

JEL Classification: C38, C55, J60.

Постановка проблеми. Безробіття – це складне соціально-економічне явище, при якому частина економічно активного населення не має роботи й заробітку. Безробіття має негативні соціально-економічні наслідки, серед яких основними є: зростання маргінальних груп населення, криміналізація суспільства, психологічна пригніченість безробітних виражена самогубствами, алкоголізмом, наркоманією, і як наслідок, зниження природного приросту населення і тривалості життя.

Протягом 2020-2021 років пандемія COVID-19 послаблювала економіку, фінанси і соціальну структуру майже в кожній країні, незалежно від рівня розвитку економічних та соціальних показників. Ця криза мала прямий вплив на активність та зайнятість людей та погіршувала стан безробіття у світі. Для держави питання безробіття стоїть досить гостро, бо безробітна людина не сплачує податки, що зменшує надходження до бюджету країни, та ще

розраховує на соціальну компенсацію по безробіттю з державного бюджету. Дана ситуація несе вже подвійне навантаження на державний бюджет країни.

За даними останнього звіту міжнародного статистичного довідника з ринка праці ILOSTAT (ILOSTAT, 2021) у 2019 році світове безробіття було на рівні 5,4 %, у 2020 – 6,6 %, у 2021 – 6,2 %. В Україні ці показники були такими: у 2019 році – 8,2 %, у 2020 – 9,5 %, у 2021 – 9,8 %, що свідчить про негативний вплив кризи COVID-19 на безробіття. Нажаль наразі це не єдина криза в останні роки у світі. У 2022 році відбулося повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, що призвело до військових дій між цими країнами. На момент написання цієї роботи поки що не маємо точних статистичних даних по безробіттю за 2022 рік, але за оцінками Міністерства економіки України рівень безробіття на кінець 2022 року становитиме 30% (Мінекономіки, 2022).

Аналіз останніх досліджень. Дослідженнями теоретичних основ та економічно-соціальних наслідків безробіття займалися такі українські науковці: (Богиня, 2003), (Калина & Котвицький, 2010), (Мірошніченко, 2003), (Маршавін, 2011), (Федоренко & Маршавін & Гнибіденко, 2007). Значну увагу вивченню цього питання приділяли такі іноземні вчені, як А. Оукен, П. Самуельсон, Р. Солоу, А. Сміт, А. Маршалл, К. Терел, П. Дайамонд, К. Сабіріанова та інші.

Мета та завдання. Метою роботи – це виявити взаємозв'язок безробіття та соціально-економічних показників розвитку країн.

Завданнями роботи є: збір бази даних соціально-економічних показників за країнами світу; обробка даних соціально-економічних показників; кластеризація країн за соціально-економічними показниками; аналіз результатів кластеризації.

Основні результати дослідження. Припускаємо, що таке складне та багатогранне явище як безробіття залежить не лише від економічних показників розвитку країн, а й від показників соціального розвитку суспільств.

Аналіз проблеми безробіття буде розглянутий у розрізі країн за показниками соціально-економічного розвитку. Дані за країнами можна отримати у вільному доступі з бази даних на сайті організації «The World Bank» (The World Bank, 2022). Індикатори світового розвитку (WDI) (The World Bank, 2021) – це основна колекція показників розвитку «The World Bank», зібрана з офіційно визнаних міжнародних джерел. Він представляє найновіші та найточніші доступні дані про глобальний розвиток, а також національні, регіональні та глобальні оцінки.

Ще одне джерело, з якого отримуємо дані, це організація «The Heritage Foundation» (The Heritage Foundation, 2022). Щороку «The Heritage Foundation» обчислює індекс економічної свободи на основі 12 кількісних і якісних факторів, згрупованих у чотири великі категорії або стовпи економічної свободи:

- Верховенство права (права власності, доброчесність уряду, ефективність судочинства);
- Розмір уряду (державні витрати, податковий тягар, фіскальний стан);
- Ефективність регулювання (свобода бізнесу, свобода праці, монетарна свобода);
- Відкриті ринки (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода).

Тому з наданої бази даних організації «The Heritage Foundation» (The Heritage Foundation, 2020) вважаємо необхідним додати індекс економічної свободи та ще 9 економічних показників з цього ж ресурсу до датасету.

Після збору даних з двох баз даних відібрали показники, що стосуються соціального та економічного розвитку. Маємо 127 різноманітних показників, які далі піддаємо перевірці на пропущені значення, щоб зрозуміти які параметри можна використовувати для подальшого аналізу.

Для аналізу будемо орієнтуватись на дані 2020 року, оскільки це найбільш повні останні доступні дані на момент написання цієї роботи. Забрані дані спостерігаються у часі, тому вважаємо прийнятним зробити заміну у відсутніх значеннях 2020 року на дані 2019 року, а у випадку відсутності даних знову проводимо ту ж саму операцію з заміною відсутніх даних на дані 2018 року. Таким чином я намагаюсь зібрати найповнішу базу.

Але у датасету довелось вимушено скоротити кількість спостережень, за якими відсутньо більше 30% значень, таким чином, кількість спостережень зменшується з 217 країн до 162-х країн. Також перевіряємо відсоток відсутніх значень за показниками – видаляємо показники, де відсоток відсутніх значень більше 50%. На цьому етапі датасет складається з 162-х

спостережень, тобто країн, та 84-х показників різного характеру. Скорочений варіант датасету приводжу у таблиці 1.

Таблиця 1 – Датасет, фрагмент
Table 1 – Dataset, fragment

№	Country Name	Index of economic freedom	Income Tax Rate (%)	...	Unemployment, youth total (% of total labor force ages 15-24) (modeled ILO estimate)
0	1	2	3		85
1	Afghanistan	54,7	20,0	...	16,1
2	Angola	52,2	17,0	...	18,1
3	Albania	66,9	23,0	...	30,3
4	United Arab Emirates	76,2		...	9,0
5	Argentina	53,1	35,0	...	30,3
6	Armenia	70,6	26,0	...	36,6
7	Australia	82,6	45,0	...	14,3
8	Austria	73,3	50,0	...	10,4
9	Azerbaijan	69,3	25,0	...	15,3
10	Burundi	49,0	35,0	...	3,2
...
160	South Africa	58,8	45,0	...	59,6
161	Zambia	53,5	35,0	...	26,1
162	Zimbabwe	43,1	51,5	...	7,6

Джерело: авторська розробка

До подальших етапів підготовки даних належать: Обробка відсутніх значень; Перевірка даних на нормальний розподіл; Видалення викидів; Нормалізація та стандартизація даних.

На наступному етапі дослідження необхідно визначитись з кількістю кластерів для цього скористаємось 3-ма методами оцінки: візуальний за допомогою дендрограми; метод ліктя; метод силуету

На рисунку 1 представлено дендрограму.

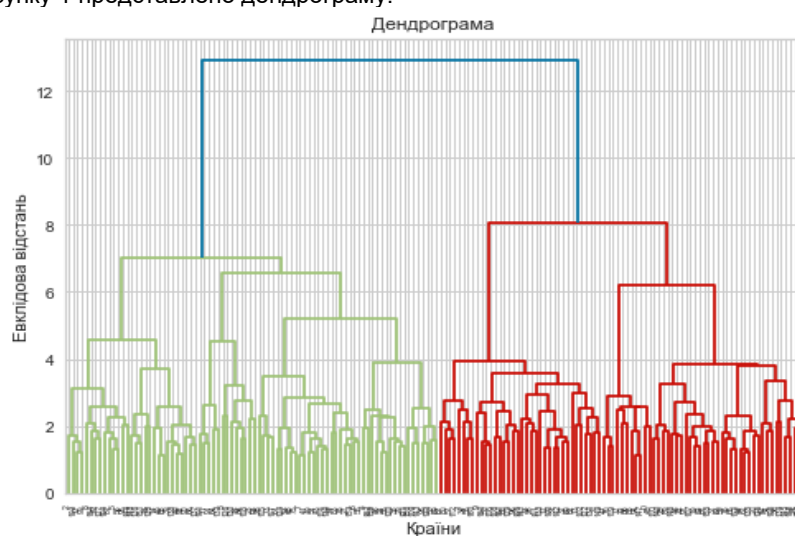

Рис. 1. Дендрограма ієрархічної кластеризації країн
Fig. 1. Dendrogram of hierarchical clustering of countries

Джерело: авторська розробка

Оцінюючи результати дендрограми можемо опиратись на декілька варіантів кількості кластерів: 6, 7 та 9. Оскільки саме на цих рівнях розбиття об'єктів на кластери маємо найбільші евклідові відстані між кластерами. На рисунку 2 представлено результати методу ліктя.

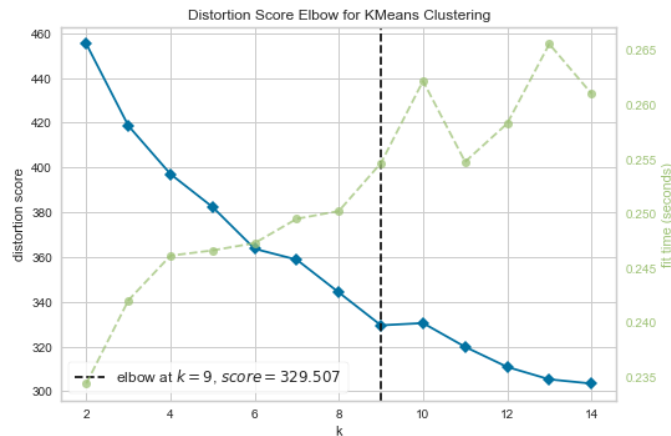

Рис. 2. Результати методу ліктя
Fig. 2. Results of the elbow method

Джерело: авторська розробка

Згідно результатів методу ліктя на основі усіх факторів рекомендована кількість кластерів 6 та 9, оскільки там спостерігаємо найбільший спад. Але функція `KElbowVisualizer` з бібліотеки `yellowbrick.cluster` надає додатково ще свою рекомендацію щодо кількості кластерів пунктирною лінією – 9 кластерів. На рисунку 3 представлено результати методу силуету.

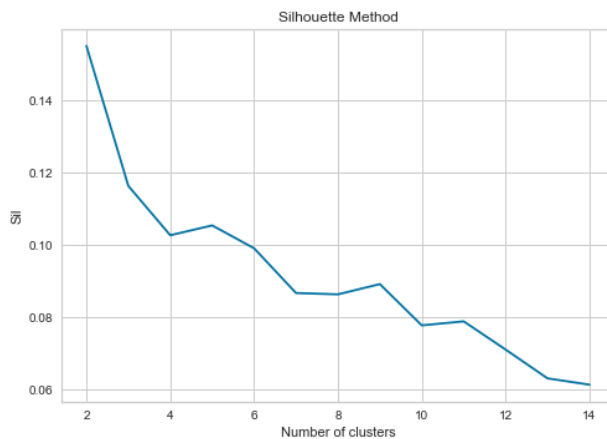

Рис. 3. Результати методу силуету
Fig. 3. Results of the silhouette method

Джерело: авторська розробка

Як видно з графіку, коефіцієнти силуету при різній кількості кластерів мало відрізняються один від одного за значенням, що не дозволяє зробити вибір, тому звернемося до інших методів.

Оскільки перший метод відрекомендував 6, 7 та 9 кластерів, другий – 9. Спираючись на ці два способи визначення оптимальної кількості кластерів обираємо 9 кластерів. В якості моделі обираю модель ієрархічної кластеризації оскільки вона більше підходить до цих даних та будує 9 кластерів. В таблицях 2 та 3 представлено перелік країн за кластерами.

Таблиця 2 – Результат розбиття країн за кластерами (частина 1)
Table 2 – The result of the clusterization of countries by 9 clusters (part 1)

Кластер 0 (36 країн)	Кластер 1 (16 країн)	Кластер 2 (23 країни)	Кластер 3 (33 країни)
Ангола	Аргентина	Австралія	Багамські острови
Бурунді	Бразилія	Австрія	Беліз
Бенін	Чилі	Бельгія	Болівія
Буркіна Фасо	Китай	Канада	Барбадос
Бангладеш	Колумбія	Швейцарія	Бутан
Центральноафриканська Республіка	Коста-Ріка	Німеччина	Ботсвана
Кот д'Івуар	Еквадор	Данія	Коморські острови
Камерун	Індонезія	Іспанія	Кабо Верде
Конго, Демократична Республіка Конго	Мексика	Фінляндія	Джібуті
Республіка Конго	Малайзія	Франція	Домініканська республіка
Ефіопія	Панама	Об'єднане Королівство	Фіджі
Гана	Перу	Греція	Габон
Гвінея	Таїланд	Ісландія	Гамбія
Гвінея-Бісау	Уругвай	Ізраїль	Гватемала
Гаїті	В'єтнам	Італія	Гайана
Кенія	Південна Африка	Японія	Гондурас
Камбоджа		Корея, Пд	Ямайка
Лаос		Нідерланди	Сент-Люсія
Мадагаскар		Норвегія	Лесото
Малі		Нова Зеландія	Мальдіви
Бірма		Португалія	Мавританія
Мозамбік		Швеція	Маврикій
Малаві		Сполучені Штати	Намібія
Нігер			Нікарагуа
Нігерія			Парагвай
Непал			Сьєрра-Леоне
Філіппіни			Сальвадор
Руанда			Есватіні
Сенегал			Тонга
Соломонові острови			Тринідад і Тобаго
Чад			Сент-Вінсент і Гренадини
Того			Вануату
Танзанія			Самоа
Уганда			
Замбія			
Зімбабве			

Джерело: авторська розробка

На рисунку 4 представлено графічне відображення 9-ти кластерів на мапі світу.

Нульовий кластер або кластер «Країн Африки зі слабким розвитком» в середньому має помірний рівень безробіття, низький рівень індексу економічної свободи, високий відсоток ставки корпоративного податку, дуже високий індекс споживчих цін, дуже низьке співвідношення ВВП на душу населення, високий відсоток зайнятості у сільському господарстві та відповідно низький відсоток зайнятості населення в інших сферах, від'ємну міграцію, високі позикові відсотки, високий відсоток самозайнятих.

Таблиця 3 – Результат розбиття країн за кластерами (частина 2)
Table 3 – The result of the clusterization of countries by 9 clusters (part 2)

Кластер 4 (16 країн)	Кластер 5 (11 країн)	Кластер 6 (8 країн)	Кластер 7 (14 країн)	Кластер 8 (5 країн)
Болгарія	Афганістан	Об'єднані Арабські Емірати	Албанія	Гонконг
Білорусь	Алжир	Бахрейн	Вірменія	Ірландія
Кіпр	Єгипет	Бруней Даруссалам	Азербайджан	Люксембург
Чеська Республіка	Індія	Кувейт	Боснія і Герцеговина	Мальта
Естонія	Іран	Макао	Грузія	Сінгапур
Хорватія	Йорданія	Оман	Казахстан	
Угорщина	Ліван	Катар	Киргизька Республіка	
Литва	Шрі Ланка	Саудівська Аравія	Молдова	
Латвія	Марокко		Північна Македонія	
Росія	Пакистан		Чорногорія	
Сербія	Туніс		Монголія	
Словаччина			Румунія	
Словенія			Таджикистан	
Туреччина			Узбекистан	
Україна				
Польща				

Джерело: авторська розробка

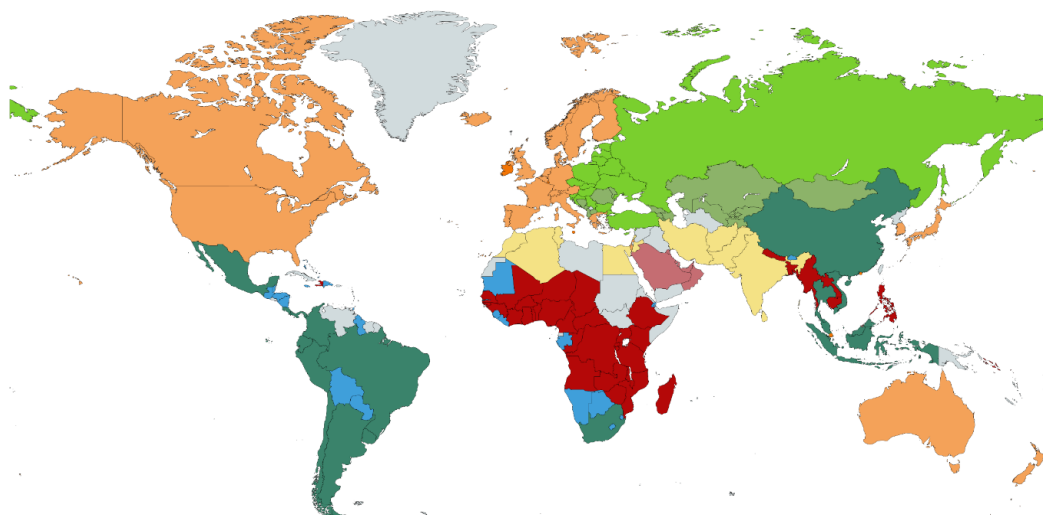

Рис. 4. Графічне представлення кластерів на мапі світу
Fig. 4. Graphic representation of clusters on the world map

Джерело: авторська розробка

Перший кластер або кластер «Країн південної Америки» в середньому має помірний рівень безробіття, помірний рівень індексу економічної свободи, високий відсоток ставки корпоративного податку, середній індекс споживчих цін, середнє співвідношення ВВП на душу населення, середній відсоток зайнятості у сфері послуг, малу міграцію, середні позикові відсотки, високий відсоток самозайнятих.

Другий кластер або кластер «Високорозвинені країни» в середньому має помірний рівень безробіття, високий індекс економічної свободи, низький індекс споживчих цін, високе співвідношення ВВП на душу населення, низький відсоток зайнятості у сільському

господарстві, але дуже високий у сфері послуг, низькі позикові проценти, високу додатну міграцію, низький рівень молодіжі, що не займана ані навчанням, ані роботою.

Третій кластер або кластер «Острівних країн» в середньому має високий рівень безробіття, низький індекс економічної свободи, високий відсоток ставки корпоративного податку, середній індекс споживчих цін, низьке співвідношення ВВП на душу населення, від'ємну міграцію, високий відсоток самозайнятого населення, високий рівень молодіжі, що не займана ані навчанням, ані роботою.

Четвертий кластер або кластер «Країн східної Європи» в середньому має помірний рівень безробіття, помірний індекс економічної свободи, помірний відсоток ставки корпоративного податку, середній індекс споживчих цін, середнє співвідношення ВВП на душу населення, високий відсоток зайнятого населення у промисловості, додатну міграцію.

П'ятий кластер або кластер «Країн північної Африки» в середньому має високий рівень безробіття, низький індекс економічної свободи, високий відсоток ставки корпоративного податку, високий індекс споживчих цін, низьке співвідношення ВВП на душу населення, високий відсоток зайнятого населення у промисловості, велику від'ємну міграцію, високий відсоток самозайнятого населення.

Шостий кластер або кластер «Країн Аравійського півострову» в середньому має низький рівень безробіття, помірний індекс економічної свободи, помірний відсоток ставки корпоративного податку, низький індекс споживчих цін, високе співвідношення ВВП на душу населення, високий відсоток зайнятого населення у промисловості та сфері послуг, додатну міграцію, низький відсоток самозайнятого населення.

Сьомий кластер або кластер «Країн центральної Азії» в середньому має високий рівень безробіття, помірний індекс економічної свободи, помірний відсоток ставки корпоративного податку, помірний індекс споживчих цін, низьке співвідношення ВВП на душу населення, високий відсоток зайнятого населення у сільському господарстві, від'ємну міграцію, високий відсоток самозайнятого населення.

Восьмий кластер або кластер «Малих країн з високим рівнем життя» в середньому має низький рівень безробіття, високий індекс економічної свободи, помірний відсоток ставки корпоративного податку, низький індекс споживчих цін, високе співвідношення ВВП на душу населення, високий відсоток зайнятого населення у сфері послуг, додатну міграцію, низький відсоток самозайнятого населення.

Висновки. В роботі запропонована модель кластеризації, що дає змогу розподілити країни на когорти зі схожим соціально-економічним станом. Країни у кластерах логічно об'єднуються за географічною ознакою, тому назви до кластерів було надано здебільшого за географічним розташуванням групи країн у кластері. Номери кластерів у аналізі та надані назви:

- Нульовий кластер – кластер «Країн Африки зі слабким розвитком»
- Перший кластер – кластер «Країн південної Америки»
- Другий кластер – кластер «Високорозвинені країни»
- Третій кластер – кластер «Острівних країн»
- Четвертий кластер – кластер «Країн східної Європи»
- П'ятий кластер – кластер «Країн північної Африки»
- Шостий кластер – кластер «Країн Аравійського півострову»
- Сьомий кластер – кластер «Країн центральної Азії»
- Восьмий кластер – кластер «Малих країн з високим рівнем життя»

У ході аналізу результатів кластеризації було виявлено, що у країн з більшим індексом економічної свободи зазвичай менший рівень безробіття ніж у країн з меншим рівнем економічної свободи. Показник економічної свободи це лише відображення політики держави на різних рівнях: прав громадян, судової ефективності, податковій політиці, свободи праці, бізнесу та інвестицій тощо. Тому для зниження показників безробіття в країні необхідно впроваджувати закони щодо запобігання покращенню судової ефективності.

Також виявлено, що у країн з більшим значенням співвідношення ВВП на душу населення спостерігається менший рівень безробіття. Менший рівень безробіття у країнах спостерігається також при меншому відсотку самозайнятого населення. Самозайнятому населенню все менше залишається простору для роботи через нові технології та дуже високий поріг входу до багато якої діяльності, як виробництво, дистрибуція тощо.

Додатна міграція теж є взаємопов'язаною зі зменшенням безробіття. Менший рівень безробіття прослідковується при менших позикових ставках. Менші ставки на позики у банках стимулюють бізнес до розширення та розвитку. Разом зі зменшенням відсотку зайнятого населення у сільському господарстві прослідковується і зменшення відсотку безробіття у країні. Це скоріш пов'язано з більш загальним та складним процесом розвитку індустріального устрою суспільства та науково-технічним розвитком.

Україна потрапила до четвертого кластеру. Цей кластер характеризується помірним рівнем безробіття (6,91 %), помірним індексом економічної свободи (67,51), середнім співвідношенням ВВП на душу населення, досить високим відсотком зайнятого населення у промисловості (26,58 %) та помірним відсотком зайнятого населення у сільському господарстві (7,4 %). Спираючись на результати кластеризації, Україні для зниження показника безробіття необхідно підвищити індекс економічної свободи, спрямувати інвестиції до сільського господарства за-для вивільнення частки людей до іншого сектору економіки та стимулювання бізнесу до розвитку податковими, правовими та монітарними заходу.

Представлені результати можуть бути основою для подальших досліджень. Наприклад, розробка факторного аналізу або побудова регресійної чи багатофакторної моделі для країн одного кластеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ILOSTAT. 2021. URL: <https://www.ilo.org/>.
2. Мінекономіки. В Україні на кінець року безробіття становитиме 30%, 2022 : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/>.
3. Богиня Д. П. Сучасні проблеми соціально-трудова відносин, організації оплати праці та регулювання доходів в Україні : Зб. наук. пр. Соціально-економічні аспекти промислової політики. Донецьк, 2003. 23 с.
4. Калина А.В., Котвицький А.А. Ринок праці : навч. посіб. Київ : Знання України, 2010. 207 с.
5. Мірошніченко О.В. Умови формування і розвитку соціального партнерства в Україні на сучасному етапі : Зб. наук. пр. Соціально-економічні аспекти промислової політики. Донецьк, 2003. С. 251-257.
6. Маршавін Ю. М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу : монографія. Київ : Альтерпрес, 2011. 397 с.
7. Федоренко В.Г., Маршавін Ю.М., Гнибіденко І.Ф. та ін. Теоретичні та прикладні засади інвестиційно-інноваційного розвитку економіки та ринку праці в Україні: монографія. Київ : ІПК ДСЗУ, 2007. 317 с.
8. The World Bank, 2022. URL: <https://www.worldbank.org/en/home>.
9. The World Bank. Dataset World Development Indicators. 2021. URL: <https://datacatalog.worldbank.org/search/dataset/0037712/World-Development-Indicators>.
10. The Heritage Foundation. 2022. URL: <https://www.heritage.org/index>.
11. The Heritage Foundation. Index of economic freedom. 2020. URL: <https://www.heritage.org/index>.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. ILOSTAT (2021). Retrieved from <https://www.ilo.org/>
2. Ministry of Economy. (2022). Unemployment in Ukraine will be 30% at the end of the year. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/>. (in Ukrainian)
3. Boginya, D. P. (2003). Modern problems of social and labor relations, organization of wages and income regulation in Ukraine: Collection. of science pr. Socio-economic aspects of industrial policy. Donetsk. (in Ukrainian)
4. Kalina, A.V., Kotvytskyi, A.A. (2010). Labor market: education. manual Kyiv: Knowledge of Ukraine. (in Ukrainian)
5. Miroshnychenko, O.V. (2003). Conditions for the formation and development of social partnership in Ukraine at the current stage: Collection. of science pr. Socio-economic aspects of industrial policy, 251-257. (in Ukrainian)

6. Marshavin, Yu.M. (2011). Regulation of the labor market of Ukraine: theory and practice of the system approach: monograph. Kyiv: Alterpress. (in Ukrainian)
7. Fedorenko, V.G., Marshavin, Y.M., Hnybidenko, I.F. etc. (2007). Theoretical and applied principles of investment and innovation development of economy and labor market in Ukraine: monograph. Kyiv: IPK DSZU. (in Ukrainian)
8. The World Bank (2022). Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/home>.
9. The World Bank. Dataset World Development Indicators (2021). Retrieved from <https://datacatalog.worldbank.org/search/dataset/0037712/World-Development-Indicators>.
10. The Heritage Foundation (2022). Retrieved from <https://www.heritage.org/index>.
11. The Heritage Foundation. (2020). Index of economic freedom. Retrieved from: <https://www.heritage.org/index>

The article was received by the editors 05.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

M. LITVINA, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1594-0735>, e-mail: marialitvn@gmail.com

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN UNEMPLOYMENT AND INDICATORS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Unemployment is a complex socio-economic phenomenon in which a part of the economically active population does not have a job or income. Unemployment has negative socio-economic consequences, among which the main ones are: the growth of marginal population groups, the criminalization of society, the psychological depression of the unemployed is expressed by suicide, alcoholism, drug addiction, and as a result, a decrease in natural population growth and life expectancy. Such a complex and multifaceted phenomenon as unemployment depends not only on the economic indicators of the countries' development, but also on the indicators of the social development of societies. Therefore, the purpose of the work will be to identify the interrelationships of unemployment and socio-economic indicators of the countries' development. For the analysis, data was obtained from the open databases of 2 organizations "The World Bank" and "The Heritage Foundation". Based on this, 162 countries and 84 indicators of socio-economic development were selected. The data was prepared for modeling, the optimal number of clusters was determined. As a result of simulation, 9 different clusters were obtained. During the analysis of clustering results, it was found that countries with a higher index of economic freedom usually have a lower unemployment rate than countries with a lower level of economic freedom. The indicator of economic freedom is only a reflection of state policy at various levels: citizens' rights, judicial efficiency, tax policy, freedom of labor, business and investment, etc. Therefore, in order to reduce the unemployment rate in the country, it is necessary to introduce laws to prevent the improvement of judicial efficiency. It was also found that countries with a higher ratio of GDP per capita have a lower level of unemployment. A lower level of unemployment in countries is also observed with a lower percentage of the self-employed population. The self-employed population has less and less room for work due to new technologies and a very high entry threshold for many activities, such as production, distribution, etc. Positive migration is also interconnected with a decrease in unemployment. A lower unemployment rate is followed by lower loan rates. Lower interest rates on bank loans stimulate business to expand and develop. Along with the decrease in the percentage of the employed population in agriculture, the decrease in the percentage of unemployment in the country is followed. Rather, it is related to a more general and complex process of development of the industrial system of society and scientific and technical development. The presented results can be the basis for further research. For example, developing a factor analysis or building a regression or multifactor model for the countries of the same cluster.

Key words: **unemployment, indicators of socio-economic development, clusterization, Python.**

JEL Classification: C38, C55, J60.

Як цитувати: Літвіна М.О. (2022). Взаємозв'язок безробіття з показниками соціально-економічного розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 104-112. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-13>.

In cites: Litvina M. (2022). The interrelationship between unemployment and indicators of socio-economic development. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 104-112. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-13>. (in Ukrainian)

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-14](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-14)

УДК: 339.13

Є. В. ЛІСЕНИЙ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-9060>, e-mail: liseniy.evgeniy@gmail.com

В. І. САМОЙЛОВА

студентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0346-2708>, e-mail: vladochka509@gmail.com

**ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ КУЛЬТУРИ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ ПІД ЧАС
ПРОВЕДЕННЯ ДІЛОВИХ ПЕРЕГОВОРІВ**

Стаття присвячена актуальним питанням культури ділового спілкування та виділенню його основних компонентів, як ефективних інструментів для проведення ділових переговорів. На сьогоднішній день, вміння вести переговори та безконфліктно спілкуватись важливо для будь-якого працівника. Метою та завданням статті є проведення аналізу основних компонентів, форм, стилів спілкування, на основі чого розроблення певних рекомендацій щодо запобігання загроз, які можуть виникнути під час розмови. Важливість дослідження полягає у тому, що вміння вірно комунікувати з людьми є одним з найважливіших чинників для досягнення успіху у бізнесі та свідчить про інтелектуальний потенціал особистості. Для компетентного фахівця дуже важливо сприяти формуванню позитивного соціально-психологічного клімату при веденні діалогів або переговорів. Адже лише спокійний, врівноважений, із високим рівнем культури ділового спілкування керівник, зможе отримати повагу та порозумітись з іншими співрозмовниками. Ділове спілкування охоплює багато чинників, зокрема: мотивацію, організацію, планування, прийняття рішень та декілька елементів: передача, прийняття, розуміння. Вважається, що успіх у будь-якій роботі на 85% полягає від уміння спілкуватися з людьми, а решта відсотків – це досвідченість у сфері діяльності. Манери, виховання, поведінка, вміння триматись на публіці – це ті деталі, на які в першу чергу звертають увагу люди, що оточують нас, на сам перед – ділові партнери. Саме тому, в даній роботі розглянуті всі фактори, які допоможуть розібратися в культурі ділового спілкування, навчитися делікатно вести бесіду, розглянуто всі види, особливості, стилі та технології спілкування. У статті розглянуті вимоги мовної комунікації в діловому середовищі та поведінки людини по відношенню до опонента за її вербальним та невербальним спілкуванням, у результаті чого виявлені, які пози, жести та міміка свідчать про незацікавленість партнера при переговорах. Оскільки конфлікт є однією з форм комунікації, у статті розписано можливі причини виникнення таких ситуацій. Однією з головних особливостей ділового мовлення є регламентованість або підпорядкованість правилам, ці обмеження сприймаються як загальноприйняті норми соціального поведінки і для того, щоб уникнути конфлікту, необхідно дотримуватися деяких рекомендацій.

Ключові слова: **культура, етикет, спілкування, комунікація, поведінка.**

JEL Classification: M14; M15; M21.

Постановка проблеми. У бізнесі, як і в будь-якій іншій сфері людського життя, важливий міжособистісний зв'язок. Адже це взаємодія людей, яка має задовольнити потреби обох сторін. Здатність керівника брати відповідальність за прийняті рішення і скоєні помилки є ключем до досягнення поставленої мети.

Якщо при спілкуванні людина демонструє свій професіоналізм у діловому середовищі; економить собі та іншим людям цінний час; спрощує взаємодію з людьми, то в очах інших вона виглядає більш вихованою, освіченою та кваліфікованою у своїй справі. Вміння вдало володіти культурою ділового спілкування є ознакою як інтелектуального та морально-духовного потенціалу особистості.

Аналіз останніх досліджень. Комунікація – складний та багатоплановий процес встановлення контакту між людьми, який охоплює: прийняття, розуміння співрозмовника та

будування однієї стратегії в спілкуванні. Психологічний клімат під час ведення ділової бесіди можна трактувати, як емоційний окрас психологічних зв'язків опонентів, що з'являється на основі симпатій, схожості характерів.

Проблеми ділового спілкування розглядали у своїх працях чимало науковців, зокрема: Л. Бурдейна (Бурдейна, 2004), В. Рибалка (Рибалка, 2013), І. Какуріна (2015), Л. Е. Орбан-Лембрик (Орбан-Лембрик, 2010), Л. М. Дунець (Дунець, 2003), О. М. Капустюк (Капустюк, 2007).

На думку Г. Горбаня (Горбань, 2012) завдання ділового спілкування полягають у тому, щоб розпізнати індивідуальність партнера, організувати діяльність та забезпечити зворотний зв'язок.

Мета та завдання. В дослідженні проведено аналіз основних компонентів культури ділового спілкування та можливих загроз під час ділових переговорів спілкування з метою виділення шляхів їх подолання і формування практичних рекомендацій щодо поліпшення комунікації.

Основні результати дослідження. Культура ділового спілкування являє собою складову репутації окремо взятого співробітника та репутації організації, яку він представляє, а дотримання етичних правил у діловій комунікації сильно спрощує роботу всього колективу. У кожній організації присутні свої голосні чи негласні правила ділового спілкування, проте, частіше за все, вони спираються на загальнолюдські цінності.

Ділове спілкування – процес взаємозв'язку та взаємодії, в якому відбувається обмін діяльністю, інформацією та досвідом, що передбачає досягнення певного результату, розв'язання конкретної проблеми або реалізацію певної мети. Це складний багатоплановий процес розвитку контактів для людей у службовій сфері. Успішним, спілкування вважається тоді, коли вдалося досягти очікуваного результату (Етикет ділового спілкування: правила, культура, норми, 2022 р).

Під час дослідження авторами було виділено три основних підтипи: офіційно-діловий, дипломатичний та юридичний. Офіційно-діловий та дипломатичний підтипи схожі та орієнтовані на досягання домовленості між сторонами, юридичний – це мова законів.

Однією з головних особливостей ділового мовлення є регламентованість або підпорядкованість правилам. Ці обмеження приймаються як загальноприйняті норми соціального поведіння.

Залежно від певних ознак ділове спілкування може поділятися на:

- 1) усне та письмове – залежить від обставин;
- 2) діалогічне та монологічне – коли говорить одна людина або декілька;
- 3) міжособистісне та публічне – з погляду кількості учасників;
- 4) контактне та дистанційне – спілкування у “живому” форматі чи телефонна розмова.

Також, залежно від ситуації ділове спілкування може бути:

- виключно офіційне – це протоколи, які не допускають жаргонної лексики;
- офіційне – ділове спілкування у робочих обставинах;
- неофіційне – спілкування як в робочих, так і не в робочих обставинах.

Виділяють декілька стилів лідерства при комунікації: авторитарний, ліберальний та демократичний (Етикет ділового спілкування: правила, культура, норми, 2022).

При авторитарному стилі лідер надає вказівки або накази, при цьому не любить коли з ним дискутують.

При ліберальному стилі керівник піддається впливам та думкам колег, тому проблеми в такій ситуації вирішуються формально.

При демократичному стилі підтримується думка всіх учасників спілкування та частіше вимовляється слово «ми».

У психології виділяють три ключові сторони спілкування:

1) Комунікативна. Відбувається безпосередній обмін інформацією між учасниками взаємодії. Головним способом комунікації є мова. За допомогою мови люди діляться думками та точками зору, обговорюють проблеми, дозволяють питання;

2) Перцептивна. На когнітивному рівні відбувається процес сприйняття людьми один одного. Під час бесіди складається судження про співрозмовника, яке ґрунтується на розгляді його зовнішнього вигляду, міміки та жестів, голосу, вчинків.

3) Інтерактивна. Взаємозв'язок між сторонами взаємодії визначається на основі дій та вчинків, які сторони здійснюють під час комунікації (Три сторони спілкування. 2021).

Інтеракція і комунікація може відбуватись моментально с незнайомими людьми. Для того, щоб правильно пізнати особистість іншої людини, потрібен час, бо перше враження часто буває помилковим. А перцептивна сторона дозволяє краще зрозуміти себе.

Л. О. Савенкова (Савенкова, 2015) виділяє наступні форми спілкування:

- примітивне спілкування – це спілкування під час якого партнера сприймають як річ, яка або потрібна, або заважає;
- конвенціональне спілкування – це спілкування під час якого учасники обговорення здійснюють обмін формальними люб'язностями. Цей вид спілкування має зовнішній характер, без будь-яких зобов'язань, що більше нагадує марну витрату часу;
- маніпулятивне спілкування – це спілкування під час якого один з учасників взаємодії виступає як партнер у грі, яку необхідно виграти. Виграш означає одержання вигоди – матеріальної, соціальної, психологічної;
- ігрове та рольове спілкування – спілкування на рівні «флірту» або соціальної гри;
- духовне спілкування – результат такої взаємодії «народжується» в процесі спілкування та обговорення екзистенціальних питань.

Рис. 1. Форми спілкування
Fig. 1. The forms of communication

Джерело: створено авторами при використанні інформації (Культура ділового спілкування – шлях до успіху, без дати)

Технологіями спілкування є: ділова розмова, бесіда, обговорення, спір, дискусія, переговори, торги (Три сторони спілкування. 2021). Манери, виховання, поведінка, вміння триматись на публіці – це ті деталі, на які в першу чергу звертають увагу люди, що оточують нас, та на сам перед – ділові партнери. У діловому світі існують чіткі правила, яких необхідно дотримуватись:

- пунктуальність. Принцип «виконувати все вчасно» дуже цінується, це стосується і дотримання регламенту зустрічі. Запізнення на зустріч демонструє неповагу до співрозмовників, які чекають;
- привітання. Рекомендується заздалегідь продумати та відпрацювати, сюди відносять і рукостискання, це невимушений, але впевнений жест. Після привітання не рекомендується тримати руки у кишенях, дивитись на годинник та нервово смикати деталі одягу. Щоб відчувати себе комфортніше, потрібно лише буди відкритим, бути самим собою;
- самопрезентація. Якщо опонент впевнено подає себе, то в оточення відразу формується відповідне враження. По-перше, варто навчитись гучної, виразної мови та правильно висловлювати власну думку, не вживати лайливі слова та слова-паразити. По-друге, це зовнішній вигляд: класичний, стриманий одяг, щира посмішка та доброзичливість, будуть створювати приємне враження з перших хвилин;

- спілкування в діловому листуванні або через телефон. Після привітання слід спитати в опонента як до нього можна звертатись, щоб надалі не було незручностей. Наприкінці розмови підсумувати все сказане та уточнити всі деталі;

- грамотність. Начитана людина викликає велике схвалення та повагу, а усі документи чи важливі листи мають бути вірно складені та написані гарною мовою;

- зацікавленість темою розмови. Людина, яка уважно слухає та дивиться на співрозмовника, уточнює деталі, частіше вимовляє його ім'я та підтримує зоровий контакт демонструє та викликає більше довіри. Психологи радять виділити декілька зон зорового контакту: очі-підборіддя та очі-шия (або верхній гудзик на сорочці);

- доброзичливість щодо партнера по співбесіді. Рекомендується під час діалогу не вплутувати у розмову особисті проблеми чи поганий настрій та більшу увагу звертати на позитивні риси опонента.

Через те, що ділове спілкування містить у собі обмін інформацією, мотивацію, пропозиції, співрозмовник має будити готовим до того, що думки можуть не збігатись. Наприклад, у цьому випадку йому не слід нав'язувати свою ідею до того, як його співрозмовник не викладе свою думку у повному обсязі. Але у будь-якому випадку спілкуванні важливе якісна передача інформації. Існує вербальна та невербальна комунікація. До вербальної належить культура говоріння та слухання, це передавання засвоєного досвіду, мислення, уява, вираження думок та почуттів. Головними аспектами при такій комунікації є мова, володіння граматиною, використання лексики, стереотипність мовлення, асоціації.

До невербального спілкування належать жести, міміка, пози тіла. Наразі, такі невербальні сигнали є важливими аспектами в ефективному спілкуванні. Наприклад, ставлення до співрозмовника чітко передає його поза і те, куди повернуто тіло та кінцівки опонента. Наприклад, якщо при звертанні людина повертає тільки плечі та голову, а ноги залишаються незворушними, це може свідчити про неповагу або незацікавленість співрозмовника. Неповагу, самовпевненість та зухвалість також демонструють погляд з гори та навмисне відсторонення від співрозмовника.

Існує чотири типи жестів, які передають внутрішній стан людини:

- жести-символи. Наприклад, в Україні складання великого та вказівного пальців у літеру «о» означає, що все добре та погодження, а в Японії таким жестом показують гроші;

- жести-регулятори. Кивки головою, рукостискання;

- жести-ілюстратори. Жести та рухи, якими доповнюється мова;

- жести-адаптори. Жести та рухи, які передають емоції та почуття. В українському мовленні є опис одного з таких жестів – «почухати потилицю».

А.М Лісеная (Лісеній & Лісеная, 2022) у своїх працях з'ясували, що деякі моделі поведінки можуть спровокувати конфлікт - зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів, або суб'єктів взаємодії, це також вважається однією з форм людської взаємодії. Причини виникнення конфліктів бувають різні: - зіткнення матеріальних або духовних інтересів; - не обговорені чіткі границі на початку бесіди; - початок спілкування у заздалегідь негативній атмосфері; - враження тиску, що може бути викликане у випадках, якщо статус одного з учасників спілкування вище та ін.

Соціально-психологічні чинники конфліктів пов'язані зі спотворенням інформації в процесі комунікації. Щоб цього уникнути, важлива щирість та відкритість кожного зі співрозмовників. Іноді трапляються моменти, коли співрозмовник не згоден з рішеннями опонента, що викликає у нього весь спектр емоційних реакцій, які можуть погіршити ситуацію переговорів. Однак людина, яка веде розмову має завжди залишатися спокійним співрозмовником у будь-якому випадку.

Висновки. Проведене дослідження з вивчення ділового спілкування під час ділових переговорів дозволило зробити такі висновки: спілкування це спосіб буття людини, в процесі якого відбуваються соціалізація особи та її самореалізація. Ділове спілкування відрізняється тим, що його застосовують при необхідності у формальній розмові з приводу певного виду діяльності. В умовах сьогодення, необхідність комунікації є запорукою подальшої ефективної праці з партнерами.

У статті була розкрита роль спілкування у житті людського суспільства, адже, дотримання етичних правил у діловій комунікації дуже спрощує роботу колективу та захищає від несподіваних конфліктних ситуацій між співрозмовниками. Також, було розглянуто сутність та

зміст ділового спілкування, суспільні та особисті цілі партнерів спілкування, принципи ділового спілкування та на основі чого авторами були розроблені практичні рекомендації щодо поліпшення комунікації. Серед таких рекомендацій можливо виділити наступні: для проведення переговорів треба розташувати до себе співрозмовника та дотримуватися правил їх ведення. Існують безліч інструментів керування переговорами та ефективного їх проведення. Деякі інструменти є відкритими для співрозмовника, деякі мають характер маніпуляції. Вдале поєднання та розуміння нагоди для їх використання може не тільки нівелювати конфліктну ситуацію, але й привести до ефективного завершення переговорів з опонентом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдейна Л. Діалогічне спілкування як необхідна умова формування моральної культури студентської. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2004, С. 38-46.
2. Рибалка В. В. Психологія праці особистості. Навчально-методичний посібник. Київ, 2013. 76 с.
3. Какуріна І. Етика ділового спілкування. Конспект лекцій для студентів I курсу всіх спеціальностей денної та заочної форм навчання. Дніпропетровськ, 2015. 96 с.
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія професійної комунікації. Чернівці, 2010. 528 с.
5. Дунець Л.М. Психологія спілкування. Навчальний посібник для студ. спец. «Соціальна педагогіка» та «Практична психологія». Хмельницький, 2003. 142 с.
6. Капустюк О.М. Самопрезентація як засіб створення позитивного іміджу особистості. Соціальна психологія, психологія соціальної роботи. Київ, 2007.
7. Горбань Г.О. Особливості застосування різних форм психологічної практики в управлінні. *Вісник Харківського національного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди*. Харків, 2012. С. 38-49.
8. Етикет ділового спілкування: правила, культура, норми. URL: <https://alexus.com.ua/etiket-dilovogo-spilkuvannya-pravila-kultura-normi/>.
9. Три сторони спілкування. URL: <https://wkrolik.com.ua/tri-storoni-spilkuvannya/>.
10. Савенкова Л.О. Психологія спілкування. Навчальний посібник Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2015. 309 с.
11. Горобець Р. Культура ділового спілкування – шлях до успіху. Форми ділового спілкування. URL: https://vspu.edu.ua/faculty/pochat/kaf_pedagog/prezent/p10.pdf.
12. Лісеній Є.В., Лісеная А.М. Особливості конфліктів на підприємстві та засоби їх розв'язання. *Економіка та суспільство*. 2022. № 35. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1071>.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Burdeynaya, L. (2004). Dialogical communication as a necessary condition for the formation of moral culture of students. *Pedagogy and psychology of vocational education*, 38-46. (in Ukrainian)
2. Rybalka, V.V. (2013). Psychology of personality work. Educational and methodical manual. Kyiv, 76. (in Ukrainian)
3. Kakurina, I. (2015). Ethics of business communication. Lecture notes for first-year students of all specialties of full-time and part-time education Dnipropetrovsk. (in Ukrainian)
4. Orban-Lembrik, L.E. (2010). Psychology of professional communication. Chernivtsi. (in Ukrainian)
5. Dunets, L. M. (2003). Psychology of communication. Study guide for students of specialties "Social Pedagogy" and "Practical Psychology". Khmelnytsky. (in Ukrainian)
6. Kapustiuk, O. M. (2007). Self-presentation as a means of creating a positive image of the personality. Social psychology, psychology of social work. Kyiv. (in Ukrainian)
7. Gorban, G. O. (2012). Features of the application of various forms of psychological practice in management. *Bulletin of Kharkiv National Pedagogical Institute named after H. S. Skovoroda*. Kharkiv, 38-49. (in Ukrainian)
8. Alexis. (n.d). Etiquette of business communication: rules, culture, norms. Retrieved from <https://alexus.com.ua/etiket-dilovogo-spilkuvannya-pravila-kultura-normi/>.

9. Wkrolik. (2021). Three sides of communication. Retrieved from <https://wkrolik.com.ua/tri-storoni-spilkuvannya/>.
10. Savenkova, L.O. (2015). Psychology of communication. Study guide of Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman. Kyiv. (in Ukrainian)
11. Gorobets R. (n.d). Culture of business communication is the way to success. Retrieved from https://vspu.edu.ua/faculty/pochat/kaf_pedagog/prezent/p10.pdf.
12. Lisenyi E. V. & Lisenaya A. M (2022). Features of conflicts at the enterprise and means of their solution. Economy and society. № 35. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1071>.

The article was received by the editors 10.11.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

E. LISENYI, Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Marketing and Entrepreneurship, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-9060>, e-mail: liseniy.evgeniy@gmail.com

V. SAMOILOVA, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0346-2708>, e-mail: vladochka509@gmail.com

THE USE OF TOOLS OF BUSINESS COMMUNICATION CULTURE DURING BUSINESS NEGOTIATIONS

The article is devoted to topical issues of business communication culture and highlighting its main components as effective tools for business negotiations. To date, the ability to negotiate and communicate without conflict is important for any employee, the purpose of the article is to analyze the main components, forms, styles of communication, based on this, certain recommendations and prevention of threats that may arise during the conversation are created. The importance of the study lies in the fact that the ability to communicate with people correctly is one of the most important factors for achieving success in business and indicates the intellectual potential of the individual. It is very important for a competent specialist to contribute to the formation of a positive social and psychological climate when conducting dialogues or negotiations. After all, only a calm, balanced, with a high level of culture of business communication leader will be able to gain respect and get along with other interlocutors. Business communication covers many factors, in particular: motivation, organization, planning, decision-making and several elements: transmission, perception, understanding. It is believed that 85% of success in any job depends on the ability to communicate with people, and the remaining percentage is experience in the field of activity. Manners, education, behavior, ability to stay in public - these are the details that people around us pay attention to in the first place, especially business partners. That is why, this paper considers all the factors that will help to understand the culture of business communication, learn how to conduct a conversation delicately, all types, features, styles and technologies of communication are considered. The article considers the requirements of language communication in a business environment and how a person behaves in relation to his opponent in his verbal and non-verbal communication, as a result of which it was found out which postures, gestures and facial expressions indicate the disinterest of the partner in the negotiations. Since conflict is one of the forms of communication, the article describes the possible causes of such situations. One of the main features of business speech is regulation or subordination to rules, these restrictions are perceived as generally accepted norms of social behavior and in order to avoid conflict, it is necessary to follow some recommendations.

Key words: **culture, etiquette, companionship, communication, behavior.**

JEL Classification: M14; M15; M21.

Як цитувати: Лісеній Є.В., & Самойлова В.І. (2022). Використання інструментів культури ділового спілкування під час проведення ділових переговорів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 113-118. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-14>.

In cites: Lisenyi E., Samoilova V. (2022). The use of tools of business communication culture during business negotiations. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 113-118. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-14>. (in Ukrainian)

DOI: [10.26565/2311-2379-2022-103-15](https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-15)
УДК 351.824**Ю. А. БІЛОВІЦЬКА**

аспірантка кафедри економічної політики та менеджменту,
Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
пр-т Героїв Харкова, 75, м. Харків, 61001, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6362-9445>, e-mail: milayajulia29@ukr.net

**ЦІЛЬОВІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
«ЗЕЛЕНОЇ» ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ**

Метою статті є визначення цільових орієнтирів державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні. У статті використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження, застосування яких сприяло вирішенню поставленого завдання в процесі одержання теоретичних та практичних результатів. Під час вивчення літературних джерел використовувався монографічний метод. Дослідження концепцій, розробок, підходів з метою узагальнення результатів наукових доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо розв'язання проблем формування та реалізації державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки було використано метод систематизації. Для визначення цільових орієнтирів на які повинна бути направлена державна політика сталого розвитку «зеленої» економіки були використані методи класифікації, індукції й дедукції. Абстрактно-логічний метод застосований для теоретичних узагальнень і формування висновків. Доведено що комплексність проблеми формування та реалізації державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки передбачає застосування довгострокового стратегічного підходу, що дозволить гармонічно вбудувати таку політику в систему державного управління України, яка знаходиться в процесі реформування та адаптації до європейського законодавства, що підкріплюється низкою міжнародних зобов'язань. Визначено що метою державної політики є стабілізація та поліпшення стану навколишнього природного середовища України для створення екологічно безпечного для життя та здоров'я населення природного середовища, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем, що є важливими для всього живого на планеті Земля. У статті запропоновано Концептуальні положення розробки стратегії державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні, що передбачають поступово відійти від традиційної економіки (з її сферами діяльності, що не є енерго- й ресурсоефективними та забруднюють довкілля) до «зеленої» економіки (що має за основу якісні структурні зрушення, інноваційні види діяльності й галузі, що не шкодять навколишньому природному середовищу, ефективне використання природних ресурсів та ін.).

Ключові слова: «зелена» економіка, сталий розвиток, державна політика, енергоефективність та енергозбереження, ефективне використання ресурсів.

JEL Classification: F01; K32; O19; Q20; Q42.

Постановка проблеми. Розв'язання екологічних проблем має бути наслідком зусиль діяльності людей усю планету через політику кожної держави. Людство в результаті своєї господарської діяльності поступово порушувало екологічний баланс, наслідком чого стало забруднення довкілля, порушення людиною природних зв'язків, виснаження ресурсів і зміна окремих природних комплексів. Найбільший внесок у створення екологічної проблеми роблять сільське господарство, чорна й кольорова металургія, хімічна промисловість, транспорт та енергетика.

Для перенацілювання національної економіки України на модель «зеленої», ресурсоефективної економіки, потрібно впроваджувати структурні реформи на основі врахування принципів «зеленої» економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питанням формування державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки низку наукових праць, однак проблема визначення цільових орієнтирів розвитку державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в період глобальних викликів досліджена мало. У своїх працях висвітлювали ці питання такі науковці: В. Дима (Дима, 2021), В. Чернятіна (Чернятіна, 2018), L. Golovko T. Hubanova, M. Kutsevych, O. Yara (Golovko et al., 2019) та ін.

Мета роботи полягає у визначенні цільових орієнтирів, які вплинуть на розвиток державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні, та призведе до переходу на якісні структурні зрушення, інноваційні види діяльності й галузі, що не шкодять навколишньому природному середовищу, ефективне використання природних ресурсів.

Основні результати дослідження. Комплексність проблеми формування та реалізації державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки передбачає застосування довгострокового стратегічного підходу, що дозволить гармонічно вбудувати таку політику в систему державного управління України, яка знаходиться в процесі реформування та адаптації до європейського законодавства, що підкріплюється низкою міжнародних зобов'язань.

Метою державної політики є стабілізація та поліпшення стану навколишнього природного середовища України для створення екологічно безпечного для життя та здоров'я населення природного середовища, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем, що є важливими для всього живого на планеті Земля.

Ця трансформація буде одночасно викликом та можливістю для України як країни, яка має Угоду про асоціацію з ЄС та є учасницею Договору про Енергетичне Співтовариство. Україна повністю підтримує європейські угоди на 2020, 2030 і 2050 роки (Європейська політика щодо клімату та енергетики до 2020, 2030 та 2050 роки, опублікована в лютому 2019 року) і прагне виконувати свої зобов'язання за Паризькою угодою.

Для ефективного використання можливостей, перш за все, потрібно розуміти стан та готовність України до змін у конкретній сфері, а безумовним пріоритетом є наближення українського законодавства до вимог законодавства ЄС в усіх сферах, передбачених Угодою про асоціацію. Однак не всі сфери можуть похвалитись високим прогресом у виконанні Угоди про асоціацію.

Європейський Союз займає перше місце в міжнародних зусиллях по боротьбі зі зміною клімату. У цьому напрямку була створена у 1992 році Програма LIFE яка є інструментом ЄС для фінансування навколишнього середовища та зміни клімату, який співфінансував понад 5000 проєктів, що допомагають Європі стати зеленішою. З 2021 року програма LIFE включає нову підпрограму «Перехід до чистої енергії» (European commission, 2021).

Програма LIFE поділена на два напрямки: один стосується навколишнього середовища, а інший – кліматичних заходів.

Екологічний напрямок має дві підпрограми: 1) Природа та біорізноманіття; 2) Кругова економіка та якість життя.

Напрямок кліматичних заходів також має дві підпрограми: 1) Пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптація; 2) Перехід на чисту енергію (продовження впровадження енергоефективності на ринок H2020).

Основними цілями програми LIFE є: -допомогти здійснити перехід до більш стійкої, циклічної, енергоефективної, заснованої на відновлюваних джерелах енергії, кліматично нейтральної та стійкої економіки; -захистити, відновити та покращити наше довкілля; -зупинити та повернути назад втрату біорізноманіття; -зупинити деградацію екосистем шляхом управління та зміцнення мережі Natura 2000, тим самим сприяючи сталому розвитку; - заохочувати та підтримувати зелені ідеї як від великих, так і від малих компаній, неурядових організацій, органів державної влади, груп громадян та наукових кіл тощо.

Програма LIFE допоможе ЄС досягти амбіцій Європейської зеленої угоди («Green Deal») шляхом: - перетворення ЄС на справедливе та процвітаюче суспільство з сучасною, ресурсоефективною та конкурентоспроможною економікою з нульовими чистими викидами у 2050 році та де економічне зростання відокремлене від використання ресурсів; - захист, збереження та покращення природи на всьому континенті; - захист здоров'я та добробуту громадян від впливу навколишнього середовища та клімату.

Загальний бюджет реалізації програми LIFE 2021-2027 становитиме 5,432 млрд євро (European commission, 2021).

В минулому році фінансування програми було збільшене на 20%, щоб допомогти Бельгії, Німеччині, Ірландії, Франції, Угорщині, Італії, Латвії, Нідерландам, Польщі, Португалії та Словаччині досягти своїх екологічних цілей. Були реалізовані 12 великомасштабних екологічних та кліматичних проєктів у 11 державах-членах у шести сферах: природа, вода,

повітря, відходи, пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптація до змін клімату (Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України, 2022).

Наприклад, п'ять природоохоронних проектів у Латвії, Словаччині, Італії, Нідерландах та Німеччині сприяли відновленню природних екосистем. Проект у Франції запровадив заходи щодо покращення якості води в регіоні Пеї-де-ла-Луар. Інший проект з очистки польського водозбіру річки Пілиці впроваджується за допомогою ідей «синьо-зеленої інфраструктури» та інших ініціатив.

Бельгійський проект має на меті зменшення кількості пластикових відходів, зниження залежності Угорщини від бурого вугілля. Проект в Ірландії відновлює близько 10 000 гектарів торф'яних угідь, які мають високий потенціал накопичення вуглецю, це площа приблизно розміром з Дублін (Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України, 2022).

Фінансування LIFE допомагає португальським Азорським островам реалізувати регіональну програму адаптації до зміни клімату на дев'яти островах.

Україна отримує доступ до європейських навколишніх програм LIFE та Copernicus, які допоможуть простежити наслідки війни для навколишнього середовища та сприяти відновленню України після руйнувань.

Програма ЄС Copernicus – це комплексна програма спостереження за Землею за допомогою системи супутників та наземних систем, а також комплекс похідних програмних продуктів та сервісів для застосування даних у повсякденному житті – від екологічних та аграрних проблем до безпеки та реагування на надзвичайні ситуації (Екополітика, 2022).

Відповідно, Європейська Комісія (ЄК) допоможе у процесах моніторингу стану довкілля та екологічних наслідків від війни на основі супутникових даних системи Copernicus: лісові пожежі, незаконні вирубки лісу, забруднення ґрунтів, якість повітря, екологічний стан моря, радіаційний моніторинг.

Україна приєдналася до європейської програми «LIFE» для клімату та довкілля. Відповідну угоду було підписано між Україною та Європейським Союзом. Програма LIFE із захисту клімату та довкілля передбачає бюджетне фінансування програм охорони та відновлення довкілля. Приєднавшись до програми LIFE, Україна зможе отримати вигоду від фінансування, щоб допомогти відновити своє довкілля після руйнувань, спричинених російським вторгненням: відновлення та збереження біорізноманіття, природоохоронних територій та природних екосистем України загалом (Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України, 2022).

В Україні майже завжди у політичних заявах щодо готовності її стати частиною «Зеленої» угоди (European commission, 2019) не підкріплюється реальними діями. Для прикладу, Державна програма стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню COVID-19, не лише не йде за європейським напрямком щодо «зеленого» відновлення після пандемії, а й дозволила підприємствам перенести свої строки виконання екологічних проектів з плановим строком реалізації до 2021 року на строк до 2022 року.

Презентований у січні 2020 року проєкт Концепції «зеленого» енергетичного переходу України до 2050 року, ще він має назву «Українська зелена угода» так і перебуває на рівні проєкту.

Вектори економічного розвитку України до 2030 року не визначають економічну модель України як кліматично нейтральну, циркулярну економіку та інтеграцію екологічних і кліматичних питань у всі сфери економіки.

До головних причин, що не дозволяють перейти до державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в нашій державі, належать такі: - відсутність екологічної складової в програмах політичних партій; - відсутність необхідного обсягу ресурсів для реалізації природоохоронних заходів; - відсутність чіткого розмежування управління природокористуванням та контролем за станом навколишнього природного середовища.

У найзагальнішому вигляді з урахуванням традицій формування політики у певній сфері державного управління в Україні процес формування державної політики розвитку «зеленої» економіки передбачає формування, узгодження та прийняття відповідної Стратегії або Концепції (в залежності від поставленої мети, рівня прийняття документу та вихідних обставин), на засадах якої розробляється План дій (короткостроковий або на період дії Стратегії або Концепції). Такий підхід сприяє включенню державної політики сталого розвитку

«зеленої» економіки у загальний процес планування та бюджетування шляхом поступового включення цілей «зеленої» економіки у національні та регіональні стратегії розвитку, а також плани секторального розвитку, які пов'язані з річним бюджетом.

На нашу думку, Україна має синхронізувати свої кроки з ЄС в рамках Європейської Зеленої Угоди та розробити власну концепцію забезпечення сталого розвитку «зеленої» економіки.

Варто зазначити, що сьогодні не існує універсального способу формування та реалізації стратегії переходу до «зеленої» економіки. Водночас перехід до «зеленої» економіки залежить від низки політичних та інституційних умов, рівня розвитку економіки та різних факторів. Стратегія переходу до «зеленої» економіки повинна включати:

- взяття за орієнтир усієї національної політики Цілей сталого розвитку – 2030;
- інституційні реформи та розробку концептуального та стратегічного базису розвитку «зеленої» економіки в Україні;
- координацію та взаємодію управлінських структур з бізнес та громадським сектором з метою створення ефективної екологічної інфраструктури;
- можливості інноваційного прориву в розвитку економіки та трансфер еколого-безпечних технологій зі сфери науки у сферу виробництва;
- фінансування наукових досліджень та освітніх проєктів у сфері «зеленої» економіки;
- формування суспільної свідомості, обізнаності щодо екологоорієнтованої поведінки (як громадян та споживачів «зелених» товарів і послуг);
- міжнародну кооперацію та консолідацію зусиль щодо просування моделі «зеленої» економіки;
- формування системи сталих фінансів і зокрема, фінансових фондів переходу до «зеленої» економіки (Дима, 2021).

Нові напрямки, цілі й сфери «зеленої» модернізації які задіяні у формуванні та реалізації державної політики «зеленої» економіки зазначені в додатку, а також згідно зі Зеленою угодою до 2050 року Україна прагне: - зменшити загальний обсяг викидів парникових газів на 40% до 2030 року; - збільшити частку відновлюваної енергії до 25% у виробництві енергії до 2035 року; - стати кліматично нейтральною до 2050 року відповідно до довгострокових амбіцій членів ЄС (бути синхронізованою з політикою ЄС) (Проект Дорожньої карти для виробництва та використання водню в Україні, 2021).

Створення концептуальних основ стратегії сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні має сприяти розв'язанню соціальних, економічних та екологічних проблем за допомогою використання комплексного механізму.

Стратегічною метою є досягнення розвитку «зеленої» економіки на основі розвитку економічного, екологічного та соціального складників, які за допомогою комплексного підходу задовольнятимуть потреби нинішніх поколінь, не ставлячи під загрозу задоволення потреб майбутніх поколінь.

Основними напрямками розв'язання окреслених проблем в розрізі сталого розвитку «зеленої» економіки є:

- економічний – стимулювання економічного зростання, збільшення обсягу доходів і зайнятості, залучення державних та приватних інвестицій, створення гнучкої економіки, формування нової економічної діяльності.
- соціальний – передбачає здобуток людством добробуту, соціального розвитку, соціальної справедливості, скорочення соціальної нерівності, кращої якості життя, справедливого доступу до обмежених ресурсів.
- екологічний – орієнтування на зменшення екологічних ризиків, дефіциту, викидів вуглекислого газу в атмосферу і забруднення навколишнього середовища; на збільшення ефективності використання ресурсів та енергії; вимагає від усіх суб'єктів господарювання екологічної відповідальності та скорочення навантаження на екологічну систему; удосконалення нормативно-правової бази, адміністративних і економічних методів управління (Чернятіна, 2018).

Відповідно до зазначених вимог можуть бути сформульовані цільові орієнтири, на які має спрямовуватись державна політика сталого розвитку «зеленої» економіки. Враховуючи існуюче економічне та політичне підґрунтя для сталого розвитку «зеленої» економіки, а також досвід інших країн, які вже стратегічно означили проблему формування та реалізації «зеленої»

економіки на рівні державної політики, в якості пріоритетних напрямів, відповідних цільових орієнтирів та складників державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні можна представити такі:

1. Напрямок Енергоефективності. Підвищення попиту на енергію разом із зростанням цін на енергоносії викликають занепокоєння з приводу енергетичної безпеки, яка асоціюється з надійністю та доступністю національної енергії й вирішенням питань енергетичної бідності. Екологізація енергетичного сектора, серед іншого за рахунок істотного збільшення інвестицій у поновлювані джерела енергії, надає можливість зробити істотний внесок у розв'язання цих завдань:

- стимулювання підвищення частки відновлюваної енергетики у структурі енергопостачання;
- сприяння використанню енергії з відновлюваних джерел в усіх сферах господарювання;
- формування індикаторів енергоефективності у розрізі секторів;
- впровадження стандартів забезпечення енергоефективності, енергоаудиту та сертифікації;
- стимулювання розбудови вітчизняного ринку енергоефективних матеріалів та обладнання.

2. Напрямок ефективності використання ресурсів:

- розробка та впровадження політики й відповідного законодавства щодо стійкого поводження з утворюваними відходами та розширення відповідальності виробника;
- сприяння розбудові ринку вторинних ресурсів та продуктів повторного перероблення;
- стимулювання розвитку ринку органічного сільськогосподарства, запобігання агресивному тваринництву;
- впровадження інтегрованих планів землекористування на загальнодержавному та місцевому рівнях і забезпечення участі громади у вирішенні питання щодо землекористування;
- впровадження системи обліку природних ресурсів.

3. Напрямок енергозберігаючих та енергоефективних технологій:

- скорочення викидів від транспорту через нормативні та податкові важелі;
- включення екологічних і кліматичних вимог у процеси розробки та впровадження інфраструктурних проектів;
- стимулювання інвестицій у модернізацію мережі водопостачання та водовідведення;
- стимулювання «зеленого» будівництва та реконструкції;
- переорієнтація та розробка інноваційних фінансових інструментів для спрямування інвестицій у сферу стійкої інфраструктури;
- оптимізація підходів до управління інфраструктурою між державним та місцевим рівнями управління.

4. Поширення ідеології «зеленої» економіки:

- підтримка «зелених» й екологічних технологій та пов'язаних з ними розробок і досліджень;
- підтримка та стимулювання підприємницької ініціативи, стартапів з впровадження «зелених» технологій;
- просторове планування, інтеграція «зеленої» економіки та регіонального розвитку;
- розроблення освітньої політики щодо стійкого зростання, імплементація «зеленої» економіки у всі форми освіти;
- формування та підвищення привабливості «зелених» робочих місць;
- впровадження механізмів фінансування нових «зелених» малих та середніх підприємств;
- сприяння «озелененню» державних витрат і доходів.

Для досягнення стратегічної мети та цілей має бути дотримано такі принципи: наукової обґрунтованості та комплексності, законності та системності, альтернативності та узгодженості, прозорості та прогнозованості, ефективності та результативності, соціальної відповідальності, безпечності та екологічної спрямованості.

Наведені цільові орієнтири (рис. 1) у макроекономічному розрізі, також повністю відповідають Підсумковому документу Саміту ООН зі сталого розвитку та прийняття Порядку денного розвитку після 2015 року «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», який встановив нові орієнтири сталого розвитку у світі, Угоді

про асоціацію з ЄС, Європейською зеленою угодою та у своїй сукупності забезпечують досягнення ресурсоефективного, такого, що запобігає зміні клімату, низьковуглецевого, стійкого «зеленого» зростання.

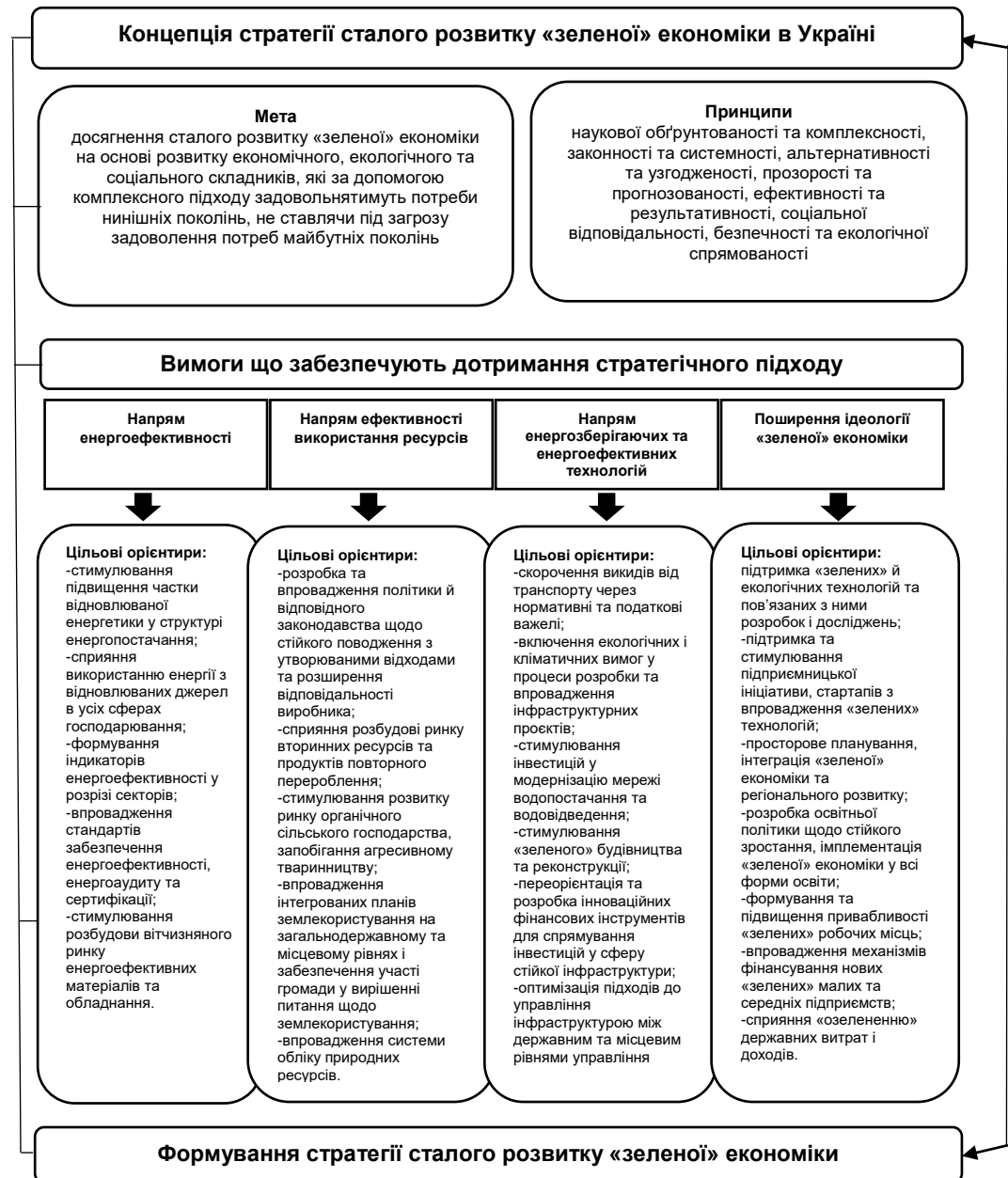

Рис. 1. Концептуальні положення розробки стратегії державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні

Fig. 1. Conceptual provisions for the development of a state policy strategy for the sustainable development of the "green" economy in Ukraine

Джерело: розроблено автором.

Висновки. Отже, ми можемо зробити висновок що на основі представлених нами вище цільових орієнтирів розвитку державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки, було запропоновано Концептуальні положення розробки стратегії державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні, що в подальшому дасть змогу поступово відійти від традиційної економіки (з її сферами діяльності, що не є енерго- й ресурсоефективними та забруднюють довкілля) до «зеленої» економіки (що має за основу якісні структурні зрушення, інноваційні види діяльності й галузі, що не шкодять навколишньому природному середовищу, ефективне використання природних ресурсів та ін.). Україна повинна змінити напрямок розвитку від моделі, де конкурентні переваги обумовлені здебільшого використанням природних ресурсів, до нової, інноваційної моделі, в основі якої лежить розвиток кваліфікованої робочої сили, технологічний рівень, економія енергії та інших видів природних ресурсів і новаторський стиль управління. За цієї моделі розвитку основою є не сировина, а «інтелект», що є оптимальним способом підвищити продуктивність праці в усіх сферах економічної діяльності. Для нашої держави це означає впровадження новітніх технологій не лише заради збільшення доданої вартості у промисловості та сільському господарстві, а ще й для модернізації сфери послуг, транспорту тощо. Крім того, ця концепція розвитку державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки також має потребу в інвестуванні в інфраструктуру, та підтримку мікро-, малого і середнього бізнесу. Тільки у такий наукоємний та екологічно безпечний спосіб зростання ми зможемо протистояти викликам безробіття, зокрема молодіжного, нестачі ресурсів і політичним негараздам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дима В. В. Державні механізми стимулювання розвитку "зеленої" економіки в Україні: дис. ... д-ра філософії: 281. Київ, 2021. 234 с.
2. Чернятіна В. А. Механізми реалізації державної політики сталого розвитку сільських територій в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Харків, 240 с.
3. Golovko L., Yara O., Kutsevych M., Hubanova T. Environmental Policy Integration in Ukraine and the EU. *European Journal of Sustainable Development*. 2019. Vol.8(3). P. 221-227. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2019.v8n3p221>.
4. European commission: Programme for the Environment and Climate Action (LIFE). 2021. URL: <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/programmes/life2027>
5. Экополитика. 2022. URL: <https://ecopolitic.com.ua/news/ukrainu-priєднаjut-do-ievropejskih-program-life-ta-copernicus-shho-ce-oznachaie-2/>
6. European commission: A European Green Deal. 2019. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en#documents
7. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України: Україна приєдналася до європейської програми «LIFE» для клімату та довкілля. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-priєднаlasya-do-ievropejskoyi-programi-life-dlya-klimatu-ta-dovkillya>.
8. Проект Дорожньої карти для виробництва та використання водню в Україні. 2021. URL: https://unece.org/sites/default/files/2021-03/Hydrogen%20Roadmap%20Draft%20Report_UKR%20March%202021.pdf.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2022

Стаття рекомендована до друку 01.12.2022

REFERENCES

1. Dyma, V. V. (2021). State mechanisms for stimulating the development of the "green" economy in Ukraine (diss. ... Ph.D.). National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian)
2. Chernyatina, V. A. (2018). Mechanisms of implementation of the state policy of sustainable development of rural areas in Ukraine (diss.... candidate of sciences in public administration). National Academy of Public Administration under the President of Ukraine Kharkiv Regional Institute of Public Administration. Kharkiv, Ukraine. (in Ukrainian)
3. Golovko, L., Yara, O., Kutsevych, M., Hubanova, T. (2019). Environmental Policy Integration in Ukraine and the EU. *European Journal of Sustainable Development*, 8(3), 221-227. doi: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2019.v8n3p221>.

4. European commission: Programme for the Environment and Climate Action (LIFE). (2021). Retrieved from <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/programmes/life2027>.
5. Ecopolitics. (2022). Retrieved from: <https://ecopolitic.com.ua/news/ukrainu-priiednajut-do-ievropejskih-program-life-ta-copernicus-shho-ce-oznachaie-2/>.
6. European commission: A European Green Deal. (2019). Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en#documents.
7. The unified web portal of the executive authorities of Ukraine: Ukraine joined the European program "LIFE" for climate and environment. (2022). Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-priiednalasya-do-ievropejskoyi-programi-life-dlya-klimatu-ta-dovkillya>.
8. Project Roadmap for production and use of hydrogen in Ukraine. (2021). Retrieved from: https://unece.org/sites/default/files/2021-03/Hydrogen%20Roadmap%20Draft%20Report_UKR%20March%202021.pdf.

The article was received by the editors 26.10.2022

The article is recommended for printing 01.12.2022

Y. BILOVITSKA, Post-graduate student of the Department of Economic Policy and Management, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", V.N. Karazin Kharkiv National University, 75 Heroiv Kharkova Av., Kharkiv, 61001, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6362-9445>, e-mail: mlayajulia29@ukr.net

TARGET ORIENTATIONS OF THE DEVELOPMENT OF STATE POLICY FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE "GREEN" ECONOMY IN UKRAINE

The purpose of the article is to determine the target guidelines for the state policy of sustainable development of the "green" economy in Ukraine. The article uses general scientific and special research methods, the use of which contributed to the solution of the problem in the process of obtaining theoretical and practical results. When studying literary sources, the monographic method was used. The study of concepts, developments, approaches in order to generalize the results of scientific developments of domestic and foreign researchers to solve the problems of formation and implementation of the state policy for the sustainable development of the "green" economy, the method of systematization was used. The methods of classification, induction and deduction were used to determine the targets to which the state policy of sustainable development of the "green" economy should be directed. The abstract-logical method is used for theoretical generalizations and the formation of conclusions. It is proved that the complexity of the problem of formation and implementation of the state policy for the sustainable development of the "green" economy provides for the use of a long-term strategic approach, which will harmoniously integrate such a policy into the public administration system of Ukraine, which is in the process of reforming and adapting to European legislation, which is supported by a number of international obligations. It has been determined that the goal of state policy is to stabilize and improve the state of the environment of Ukraine in order to create an environmentally friendly natural environment for the life and health of the population, the introduction of an ecologically balanced system of nature management and the conservation of natural ecosystems, which are important for all life on planet Earth. The article proposes the Conceptual provisions for the development of a strategy for the state policy of sustainable development of the "green" economy in Ukraine, providing for a gradual move away from the traditional economy (with its areas of activity that are not energy and resource efficient and pollute the environment) to the "green" economy (which is based on qualitative structural shifts, innovative activities and industries that do not harm the environment, efficient use of natural resources, etc.).

Key words: "green" economy, sustainable development, state policy, energy efficiency and energy saving, efficient use of resources.

JEL Classification: F01; K32; O19; Q20; Q42.

Як цитувати: Біловіцька Ю.А. (2022). Цільові орієнтири розвитку державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна»*, (103), 119-126. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-15>.

In cites: Bilovitska Y. (2022). Target orientations of the development of state policy for the sustainable development of the "green" economy in Ukraine. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, (103), 119-126. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-103-15>. (in Ukrainian)

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна**

Серія «Економічна»

Випуск 103

Збірник наукових праць

Українською та англійською мовами

Відповідальний за випуск Пуртов В.Ф.

В авторській редакції

Підписано до друку 30.12.2022. Формат 70x108/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 12,67 Обл.-вид. арк. 15,84. Наклад 50 пр.
Замовлення № 6/2022

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В.Н. Каразіна
Тел. 705-24-32